

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta sociálních věd

Katedra ruských a východoevropských studií

Tomáš Vojta

Prolog sovětizace. Západní Bělorusko a Západní Ukrajina 1939-1941

Diplomová práce

Praha 2007

Autor práce: **Tomáš Vojta**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

Vojta, Tomáš. Prolog sovětizace. Západní Bělorusko a Západní Ukrajina 1939 -1941. Praha, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra ruských a východoevropských studií, 2007, 148 s., Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Anotace

Diplomová práce „Prolog sovětizace. Západní Bělorusko a Západní Ukrajina 1939 -1941“ se zabývá analýzou anexe východopolského teritoria, ke které došlo krátce po podepsání paktu Ribbentrop - Molotov.

Autor se v práci zabývá zkoumáním procedury unifikace teritoria se Sovětským svazem a snaží se identifikovat mocenské struktury sovětského režimu, jenž nesly za tuto proceduru odpovědnost. V textu je paralelně řešen problém, zdali lze v této souvislosti hovořit o korelaci mezi jednáním autochtonního obyvatelstva a ustavováním nového režimu. Autor rovněž analyzuje roli národnostního faktoru v sovětské unifikační politice. V práci je mimo jiné zpracována problematika sovětských represí a otázka geneze a fungování stranických, státních a bezpečnostních struktur sovětského režimu na tomto teritoriu v období 1939-1941.

Annotation

Diploma thesis „The Prologue of the Sovietization. Western Belarus and Western Ukraine 1939-1941“ is focused on the analysis of annexation of eastern territory of Polish interwar state, which was occupied by the Soviet Union in September 1939 after the Ribbentrop - Molotov Pact had been signed. In this period was mentioned territory an object of Soviet unification politics, which was based primarily on the removal of autochthonous social structures, which were considered by the Soviet regime as a hostile element.

Author seeks particular responsibility for establishing of the Soviet regime on this territory and examines into the role of autochthonous population in this procedure. He also provides analysis of genesis and operating of the Soviet party, administrative and security apparatus.as well as reprisal measures applied by the Soviet regime on this territory during 1939-1941.

Klíčová slova

Polsko, Sovětský svaz, deportace, NKVD,1939-1941.

Keywords

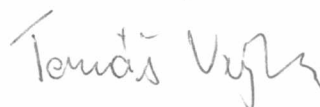
Poland, Soviet Union, deportations, NKVD, 1939-1941.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Ostravě dne 10. května 2007

Tomáš Vojta

Poděkování

- Děkuji své rodině za podporu a toleranci, bez kterých by tato práce nevznikla.
- Chtěl bych poděkovat rovněž Doc. PhDr. Jiřímu Vykoukalovi, CSc. za jeho podnětné rady a především za trpělivost projevenou v konfrontaci s mým stylem práce.

OBSAH

ÚVOD	7
Metodologie	10
Prameny a literatura	11
I. PŘÍCHOD OSVOBODITELŮ A UNIFIKAČNÍ PROCEDURA	16
1. Obecná charakteristika teritoria Západního Běloruska a Západní Ukrajiny	21
2. O vítání Rudé armády na Kresech a o tom, co s tím souvisí	26
3. Legitimní anexe? Volby do Lidových shromáždění Západního Běloruska a Západní Ukrajiny	42
II. USTAVOVÁNÍ ORGÁNŮ SOVĚTSKÉ MOCI	56
1. Prozatímní správa a venkovské výbory	58
2. Všesvazová komunistická strana VKS (b)	67
3. Sověty a jejich výkonné výbory	87
III. REPRESÉ	98
1. Aparát NKVD, zatýkání, usnesení politbyra VKS (b) z 5. března 1940	100
2. Deportace	110
3. Nucené migrace a přesídlování	124
ZÁVĚR	129
BIBLIOGRAFIE	132
SEZNAM ZKRATEK	136
SEZNAM TABULEK	137
SEZNAM PŘÍLOH	138
PŘÍLOHY	139

Úvod

Mezinárodní vztahy meziválečného období měly v roce 1939 pro většinu tehdejší Evropy v podobě paktu Ribbentrop – Molotov překvapivý epilog. Dva totalitní režimy, ideologicky navíc zcela protichůdné povahy, spolu uzavřely v mimořádně krátké době pakt, jehož výsledkem byla v září 1939 blesková demontáž polského státu.

Sovětský svaz anexí východních vojvodství polského státu nejen zcela pošlapal mezinárodní právo, ale začal na anektovaných územích zavádět od základů nové uspořádání společenských vztahů.

V přičleněné části Polska začala hluboká transformace teritoria, jejímž cílem byla celková unifikace se zbytkem Sovětského svazu. Vnější předpokladem tohoto procesu bylo spojení s nacistickým Německem, které bychom mohli nazvat *conditio sine qua non* anexe východního Polska. Vnitřním parametrem integrace teritoria do sovětského systému byla jednak jistá nezkušenost, jednak chaos, jenž byl průvodním znakem počátečního stádia procesu unifikace.

Naše poznání o podílu Sovětského svazu na zániku meziválečného polského státu bylo až do pádu komunistického režimu ve středovýchodní Evropě velmi omezené. V duchu známého úsloví, že dějiny píše vítězové, se téma sovětské agrese na Polsko stalo tabuizovanou kapitolou moderní historie. Několik desetiletí se historikové poplatní době a poměrům, v nichž působili, spokojovali s oficiální interpretací o osvobození tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny zpod „jha“ panského Polska. Tabu v podobě spolupráce sovětského režimu s nacistickým Německem se otevřeně mohlo diskutovat až koncem osmdesátých let minulého století. Skoro půlstoletí tak byla sovětská anexe východního Polska v roce 1939, již se v polské historiografii dostalo názvu první sovětská okupace, neprobádanou kapitolou polských dějin.

Za doby existence Polské lidové republiky byla historie polského národa v době druhé světové války líčena značně asymetrickým způsobem. Byly zdůrazňovány německé zločiny na Polácích, ale mlčením a tajemstvím byly zahaleny sovětské represe vůči polským občanům všech národností. Zločiny NKVD, deportace a různorodé reálie sovětské okupace byly zprostředkovány pouze z jediného zdroje, kterým bylo ústní podání svědků tehdejších událostí, častokrát současně obětí sovětských represí, což ovlivňovalo objektivitu jejich výpovědí.

Zatarasené přístupy k poznání v případě polské literatury (téma je tabu) a ztížené v případě literatury západní (snaha o objektivnost vychází vzhledem k fragmentovaným pramenům naprázdno) způsobily na přelomu osmdesátých a devadesátých let značnou poptávku po tématu. Na začátku devadesátých let se tak například ohromné popularitě těšila memoárová literatura, obzvláště vzpomínky deportovaných polských občanů tzv. „sybiraków“.

Po pádu komunismu v Polsku zájem o téma nabral zvýšenou dynamiku v souvislosti se dvěma fenomény moderních polských dějin. Prvním akcelerátorem bylo téma sovětského zločinu na polských důstojnících v Katyni, které dominovalo počátkem devadesátých let a bylo jakousi „vlajkovou lodí“ zájmu o historii sovětsko – polských vztahů v letech 1939 – 1941.¹ Druhým momentem, který oživil na bez nadsázky na celopolskou úroveň zájem o první sovětskou okupaci, byla v roce 2000 causa Jedwabne. Právě tento fenomén ukázal v celé šíři důsledek toho, že toto téma bylo (nejen) v PLR tabu. Svým způsobem patologickým, ale logickým odkazem sovětské okupace Polska je celá paleta stereotypů a mýtů, která, jak ukázalo zemětřesení uvnitř polské společnosti v souvislosti s Jedwabným, je dodnes u nemalé části polské společnosti silně zakořeněna.

Nejvýraznější složkou tohoto souboru stereotypů a mýtů, která je stále součástí kolektivní paměti polského národa, je přesvědčení, že Židé během tzv. první sovětské okupace na tzv. Kresech v letech 1939 – 1941 en bloc nový režim nejen podporovali, ale hlavně se sovětskými okupanty kolaborovali. Jinou v polském prostředí často tradovanou tezí je, že etničtí Poláci byli jedinou národností, která byla sovětským režimem perzekvována a také že nekolaborovala. Společným jmenovatelem tohoto souboru jakýchsi „lidových axiomů“, jenž jsou dodnes v Polsku běžnou součástí obecného povědomí, je přesvědčení o jakési „vsudypřítomnosti Židů“ v čemkoliv, co způsobovalo Polákům utrpení nebo alespoň nepohodlí.

Komponenty tohoto souboru „fantómů“ jsou rozmanité, ale podle mého názoru v konfrontaci s racionální kritikou a nově zveřejňovanými prameny, které jsou dnes z postsovětských zdrojů k dispozici, již nemohou obstát.

Tento tzv. „mýtus židokomuny“ se opírá o svědectví a vzpomínky lidí, kteří období zažili, nicméně seriózní výzkum této problematiky nebyl až do pádu komunismu proveden, což se

¹ Komunistický režim odmítal jakoukoli snahu o objektivní prošetření Katyňského zločinu. V době PLR platilo ohledně Katyně pravidlo, že pachatelé jsou buď Němci, nebo nastupovala cenzura či represe. Nikita Chruščov nabízel v roce 1956 Gomulkovi materiály osvětlující celou causu, ten však odmítl. Režim šel dokonce tak daleko, že věznil polské občany, kteří zpochybňovali oficiální verzi události. Symbolem je dodnes čin veterána AK Walentyho Badylaka, jenž se na protest proti zamlčování pravdy o katyňském zločinu v březnu roku 1980 v Krakově upálil.

sice během nedávné doby do značné míry napravilo, nicméně z jakési setrvačnosti jsou v polské společnosti zmíněné stereotypy v nezanedbatelné míře přítomné.

Podle mého názoru byla pro sovětský režim dnes tolik diskutovaná národnostní otázka v pozadí. Svůj postoj k obyvatelstvu vytvářel především na základě třídního kritéria kombinovaného s určitou dávkou pragmatismu. Tyto aspekty generovaly jeho nepřátele napříč národnostmi. Průnikem této politiky byli v první řadě především etničtí Poláci, jelikož byli podle tohoto schématu ve skupině „nevyhovujících“ nejpočetnější. Etnické identity a sociální struktury se tomto teritoriu do značné míry překrývaly, což vytvářelo zdání sofistikované národnostní politiky, ale ve skutečnosti šlo o formu sociálního inženýrství sovětského režimu, jenž byla doplňována prvkem pragmatismu. Národnostní problémy meziválečného Polska byly Sověty instrumentálně využity k vlastním potřebám. Depolonizace nebyla vedena touhou o halasně proklamované osvobození utlačovaného nepolského obyvatelstva, ale byla z velké části především snahou o vytlačení nevyhovující sociální skupiny (třídy) pomocí režimem již s úspěchem vyzkoušených metod (prvek prevence).

Kvantifikované vyjádření k otázce do jaké míry ta či ona národnost inklinovala k určitému typu jednání nebo byla objektem sovětské represivní politiky je jedním z hlavních problémů badatele zabývajícího se tímto tématem. U některých jevů je kvantifikace velmi složitá a vyjádření je možné pouze rámcově. K takovým patří kupříkladu fenomén vítání, jenž vyvolává konotace v podobě masového vítání přicházejících Sovětů autochtonním, zejména židovským obyvatelstvem. Ale například u problematiky represí nebo v otázce národnostního složení sovětské administrativy na vyšší a střední úrovni, (obvod, některé rajóny) jsme již schopni tyto jevy kvantifikovat podle různých kritérií – mimo jiné podle národnosti. Posun v poznání této problematiky je způsoben především postupným zpřístupňováním postsovětských archívních fondů, i když je třeba mít stále na zřeteli, že nezanedbatelná část těchto materiálů zůstává stále badatelům nepřístupná.

Metodologie.

Předmětem práce je v širším smyslu analýza anexe meziválečného východopolského teritoria, které se na jako tzv. Západní Ukrajina a Západního Bělorusko stalo na podzim 1939 integrální součástí Sovětského svazu.² Tyto názvy budou v práci hlavním pojmenováním pro toto teritorium, ale v jejím průběhu se bude vyskytovat i v polském prostředí zažitá terminologie (tzv. Kresy, resp. Kresy Wschodnie).³

V užším smyslu je cílem práce snaha o potvrzení či vyvrácení hypotézy, kterou precizují takto:

Zásadní část odpovědnosti za anexi tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny v letech 1939 – 1941 lze identifikovat u nomenklaturních struktur sovětského režimu na čele s politbyrem ÚV VKS (b). Korelace mezi jednáním autochtonního obyvatelstva a ustavováním sovětského režimu na tomto teritoriu podle mého názoru do určité míry existovala, ale tato proporcionalita byla jednak zcela regulována novým režimem, jednak ovlivnila proceduru unifikace východopolského teritoria se sovětským systémem v marginálním rozsahu, jelikož zásadní impulsy tohoto procesu přicházely zvenčí a byly prováděny pomocí personálu alochtonního původu.

² Sovětská historiografie považovala za Západní Bělorusko a Západní Ukrajinu ty části Běloruska a Ukrajiny, které byly po Řížské smlouvě roku 1921 „postoupeny buržoaznímu Polsku a v roce 1939 sjednoceny se sovětskou Ukrajinou a sovětským Běloruskem.“ *Большая Советская Энциклопедия* č.9, Moskva 1972, s.332, cit. v: Adam Sudol: *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich. Jesień 1939*. Toruń 1997, s. 26 – 27, V této práci jsou teritoriálně Západní Bělorusko a Západní Ukrajina v námi sledovaném období (17.9.1939 – 22.6. 1941) vymezena: z východu: Řížskou smlouvou z roku 1921; ze severu: hranicí meziválečných severovýchodních vojvodství, která se stala součástí Západního Běloruska bez oblasti Vilenska, která byla 28. října 1939 připojena k Litvě; ze západu: upravenou sovětsko – německou hranicí vymezenou ve smlouvě z 28. září 1939; z jihu: hranicí meziválečných jihovýchodních vojvodství, jenž se stala součástí Západní Ukrajiny.

³ Etymologické vymezení pojmu Kresy je relativně komplikované. Pro označení bývalých východních polských vojvodství se v polském prostředí užívá těchto termínů: Polskie Ziemia Wschodnie, Kresy Wschodnie (Północno – Wschodnie, Poludniowo – Wschodnie) (II Rzeczypospolitej)) nebo pouze Ziemia Wschodnie. V polském prostředí se často odkazuje v této souvislosti na tzv. kresovitý charakter, což bez další specifikace může působit nepřesnou interpretaci. Významově mohou být Kresy chápány ve čtyřech významech: 1. Pojetí univerzální jako prostor styku států nebo národů; 2. Kresy jako hraniční prostor, který je dynamickým jevem ve smyslu geografickém a socio-etnologickém - jako prostor měnící se v čase, ale stále teritorium styku určitých kultur - jakási přechodná oblast; 3. Kresy jako periferie ve smyslu relace ke kulturnímu, hospodářskému či politickému centru. Jinak řečeno: vztah centrum - periferie ve významu civilizačním; 4. Pojetí Kresů jako teritoria: A. na kterém se vyskytuje určitý kulturní jev; B. jako specifický region, na kterém se vyskytují určité jevy; C. výskytu určitého kulturního (sociálního, etnického jevu) ohraničeného politicko administrativními útvary. V meziválečném Polsku se pod názvem *Kresy Wschodnie* rozuměl pás vojvodství na východě země, který se dále dělila na: 1. Kresy Północno – Wschodnie (vojvodství vilenské, novogrodské, poleské a východní část bialystockého vojvodství); 2. Kresy Poludniowo – Wschodnie (vojvodství volyňské, tarnopolské, stanislavovské a část lvovského na východ od řeky San). Stanislaw Ciesielski, *Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej i problemy identyfikacji narodowej*, in: Ciesielski, Stanislaw (ed.) - *Przemiany narodowosciowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej, 1931-1948*, Toruń 2003, s. 9-19.

Abychom mohli ověřit platnost hypotézy, bude provedena jednak analýza základních unifikačních opatření, jednak analýza mocenských struktur, které na zkoumaném teritoriu tehdy působily a bude identifikována reálná míra jejich odpovědnosti za aplikaci jednotlivých opatření. Tato analýza tvoří hlavní osu práce. Jejím jednotícím prvkem je národnostní faktor, který je v práci rozlišován ve dvou rovinách: autochtonní (tj. populace nacházející se na teritoriu k 17. září 1939) a alochtonní.

Chronologicky je zkoumaný problém vymezen obdobím od 17.září 1939 do 22. června 1941.

Autochtonní obyvatelstvo Západního Běloruska a Západní Ukrajiny procházelo od příchodu sovětského režimu vývojem. Svou roli při něm sehrálo mnoho faktorů, které vzhledem k postupnému poznávání sovětské reality způsobovaly, že tento vývoj byl do značné míry velkou deziluzí. Obzvláště citelnou změnu pro obyvatelstvo znamenaly represe sovětského režimu, který je aplikoval jako jeden z masových prostředků co možná nejrychlejší nivelizace se zbytkem Sovětského svazu. To vše způsobovalo mezi obyvatelstvem evoluci náhledu na nové zřízení.

Autor se chce v této práci pokusit zodpovědět zhruba tento okruh otázek: Kde hledat odpovědnost za proces unifikace anektovaného východopolského teritoria ? Do jaké míry se dá tato odpovědnost identifikovat u autochtonního obyvatelstva? Jakou roli vůbec představoval v sovětské politice národnostní faktor jako takový?

Literatura a prameny

Pro toto téma je charakteristická jeho asymetrická percepce jednotlivými etnickými skupinami. Pro Poláky znamenala první sovětská okupace 1939-1941 národní tragédii a v pořadí již čtvrté dělení státu. Pro Bělorusy a Ukrajince znamenalo včlenění teritoria do Běloruské a Ukrajinské SSR skutečnost, že se stali součástí útvaru, který jim byl z etnického hlediska mnohem bližší než meziválečné Polsko. Percepce židovského obyvatelstva se nedá určit jednoznačně, ale s jistou dávkou zjednodušení lze říci, že čím byl vyšší sociální status příslušníků této etnické skupiny, tak úměrně této skutečnosti klesala podpora pro nový režim. Navíc je třeba mít na zřeteli, že příslušníci všech etnických skupin záhy prošli pod vlivem získaných zkušeností s režimem určitou evolucí ve vztahu k Sovětskému svazu. Tyto základní parametry percepce první sovětské okupace jednotlivými národnostními skupinami se rovněž projevují v literatuře příslušné provenience.

Problémem tématu byly až do pádu komunismu prameny, což projevilo v malé objektivitě prací, které v té době vznikaly. Tento fakt byl způsoben skutečností, že jediným dostupným pramenem byly ústní výpovědi pamětníků tehdejších událostí. Tento zdroj poznání byl ovšem z pochopitelných důvodů ovlivněn jednak v mnoha případech prožitým martyriem, jednak nebyl v mnoha případech reflexí celého období, ale pouze jeho části.

Proto až do zveřejnění prvních prací, které byly alespoň zčásti založeny na postsovětské dokumentaci, interpretace jednotlivých autorů vypovídaly mnohem více o jejich subjektivním pohledu na věc, než aby představovaly skutečnou historickou reflexi.

Velmi diskutovaným tématem se stávala nikoli sovětská okupace teritoria jako celek, ale reakce autochtonního, zejména židovského, obyvatelstva, na příchod sovětských „osvoboditelů“ (fenomén vítání) a jeho spolupráce s nimi (otázka tzv. kolaborace).

Americký autor Marek J. Chodakiewicz zastává (s příměsí nacionalismu) názor, že Židé masově vítali rudoarmějce a nadšeně s nimi spolupracovali.⁴ S tímto obrazem nesouhlasí Jan T. Gross⁵, který se snaží poukázat na širší souvislosti jejich chování (strach před nacisty), či izraelští autoři Ben C. Pinchuk⁶ (rovněž strach před německým terorem) a Dov Levin⁷ (snaha Židů bránit se před anarchií a chaosem). Velkou energii věnovali tito autoři interpretaci subjektivně a často i velmi emocionálně zbarvených ústních výpovědí, jednak židovských, jednak polských, jenž si často z celé řady důvodů protirečí (např. pozdější zkušenost Holocaustu u Židů či vliv přetrvávajících stereotypů u Poláků).

V nezanedbatelné části polské společnosti je pro pojmání tohoto období charakteristické jakési smíchání zbytnělého patriotismu s určitými patologickými (krajní antisemitismus) a iracionálními prvky. Typickým příkladem je Jerzy R. Nowak, u kterého se výše zmíněné tendence velmi výrazně projevují (obvinil např. J. T. Grosse kvůli obsahu jeho prací z účasti na „protipolském židovském spiknutí“).⁸

První polské práce věnované první sovětské okupaci snažící se o serióznější interpretace tématu, které by byly podepřeny dalšími spolehlivě doložitelnými prameny, se objevily až ve druhé polovině devadesátých let.

⁴ Marek Jan Chodakiewicz, *Żydzi i Polacy, 1918–1955. Wspolistnienie, zagłada, komunizm*, Warszawa 2000

⁵ Jan Tomasz Gross, *Upiorna dekada. Trzy eseje o stereotypach na temat Żydów, Polaków, Niemców i komunistów, 1939–1948*, Krakow 1998; tentýž, *Revolution from Abroad: the Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton 1988.

⁶ Ben-Cion Pinchuk, *Shtetl Jews under soviet Rule 1939–1941*, Oxford 1991.

⁷ Dov Levin, *The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry Under Soviet Rule, 1939–1941*, Philadelphia 1995.

⁸ Jerzy R. Nowak, *100 kłamstw J.T. Grossa o żydowskich sąsiadach i Jedwabnem*, Warszawa 2001.

V odborné polské veřejnosti je dodnes za stěžejní publikaci tématu považována monografická práce Albina Glowackého, která je založena z velké části na pramenech z ústředních archívů bývalého SSSR. Jedná o práci analytického charakteru, která dokládá na do té doby neznámých pramenech způsob, jakým sovětský režim reguloval celou unifikační proceduru. Glowacki byl prvním badatelem, který na konkrétních dokumentech vyložil korelaci mezi sovětizací východopolských teritorií a činností nejvyšších sovětských mocenských složek.⁹

Monografickou práci rovněž syntetického charakteru, ve které zohlednil nové poznatky z běloruských a ukrajinských archívů, vydal koncem roku 2006 profesor Rzeszowské univerzity Włodzimierz Bonusiak.¹⁰ Jedná se rovněž o syntetickou práci jako u Glowackého, ale jeho interpretace unifikační procedury je ovšem založena na běloruských a ukrajinských pramenech, nicméně dochází podobně jako Glowacki k závěru, že celá procedura anexe byla řízena mocenskými strukturami Sovětského svazu.

Během uplynulých sedmnácti let se rovněž objevila celá řada prací primárního i sekundárního charakteru týkajících se jednotlivých aspektů první sovětské okupace (např. osudu jednotlivých skupin obyvatelstva – zemanů, kléru, politiků; aktivního odboje - tzv.konspirace, voleb do Lidových shromáždění aj.).¹¹

⁹ Albin Glowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, 1939-1941*, Łódź 1998

¹⁰ Włodzimierz Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1941: ("Zachodnia Ukraina" i "Zachodnia Białoruś")*, Rzeszów 2006.

¹¹ Množství literatury polské proveniencí je široké. Mezi nejvýznamnější patří mimo výše zmíněných následující práce: Marek Wierzbicki, *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, Warszawa 2000; Tentýž: *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, Warszawa 2006; Bogusław Gogol, *Czerwony Sztandar. Rzecz o sowietyzacji ziem Małopolski Wschodniej*, Gdańsk 2000; Krzysztof Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939-1941*, Warszawa 1997; Piotr Eberhardt, *Polska Granica Wschodnia 1939 – 1945*, Warszawa 1997; Michał Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi. Fakty, oceny, dokumenty*, Białystok 2001;

Z sborníkových prací jmenujme: Michał Gnatowski, Daniel Boćkowski (ed.) *Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej (1939-1941)*, Białystok 2003; Tomasz Strzembosz, (ed.), *Okupacja sowiecka (1939-1941) w świetle tajnych dokumentów. Obywatele polscy na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939-1941*, Warszawa 1996; tentýž, (ed.), *Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939-1941). Obywatele polscy na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939-1941*, Warszawa 1997; tentýž, *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno – wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939 – 1941*, Warszawa 1995; Piotr Chmielowiec (ed.), *Okupacja sowiecka ziem polskich w latach 1939-1941*. Rzeszów - Warszawa 2005; *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów, 17 września 1939*, t.1, *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994, t.2, *Działania wojsk Frontu Ukraińskiego*, Warszawa 1996, t.3, *Działania Frontu Białoruskiego*, Warszawa 1995; *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939-1941. Polskie podziemie na terenie Zapadnoi Ukrainy i Zapadnoi Belorussii, 1939-1941. Tom 1 i 2*, Warszawa - Moskva 2001; *Polskie podziemie 1939-1941. cz. III. Tom 1 i 2*, Warszawa – Kyjów 2005; *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*, Warszawa 2003; Tomasz Bereza (ed.), *Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939-1941)*, Rzeszów 2006.

V Polsku se během nedávné doby postupně vyprofilovala čtyři vědecká pracoviště zabývající se první sovětskou okupací let 1939–1941, která pravidelně přicházejí s novými poznatky o tématu.¹²

Prvním z nich se nachází ve Varšavě, kde byl jeho čelní osobností nedávno zesnulý historik Tomasz Strzembosz. Tamní badatelé soustřeďují svůj výzkum na téma sovětské okupační politiky na území tzv. Západního Běloruska. Bialystocké univerzitní pracoviště, soustředěné kolem Michala Gnatowského, se zabývá rovněž severní částí Sověty zabraného území. Na univerzitě v Rzeszowě se tamní badatelé zaměřují hlavně na problematiku aspektů sovětské okupace na tzv. Západní Ukrajině. Čtvrté badatelské centrum v čele se Stanislavem Cieselským se nachází ve Wroclawi, kde je těžištěm výzkumu rovněž tzv. Západní Ukrajina, z konkrétních témat potom problematika deportací. Mezi dalšími polskými badateli tématu jmenujme Adama Sudola (Bydgoszcz)¹³, Sławomira Kalbarczyka (Warszawa)¹⁴ či Jaceka Chrobaczyńskiego (Kraków)¹⁵.

Téma sovětské přítomnosti na východopolském teritoriu v letech 1939–1941 má stále svá „bílá místa“, mezi něž patří kupříkladu úplné poznání problematiky sovětských funkcionářů či otázka preciznějšího zpracování tématu sovětských represí vůči polským občanům, čehož hlavní překážkou je přetrvávající utajení části dokumentace NKVD (NKGB). Dosud nepřekonanou prací na téma sovětské administrativy, která současně představuje v tomto ohledu dosavadní badatelský vrchol, je práce Krzysztofa Jasiewicze věnující se procesu tvorby a typologie sovětského administrativního aparátu v tzv. Západním Bělorusku.¹⁶

Jednou z nejvýraznějších publikací zabývajících se důsledky první sovětské okupace Polska je práce Bogdana Musiala, historika působícího v Německém historickém institutu ve Varšavě, který je širší veřejnosti znám hlavně jako kritik tzv. Wehrmachtsausstellung. První sovětskou okupaci vidí především jako vystupňování konfliktu pramenícího z korelace etnických identit a sociálních struktur v meziválečném období, který po zkušenosti první sovětské okupace nakonec vyvrcholil vlnou násilí v létě 1941.¹⁷

¹² Viz. např. nejnovější sborník z Konference IPN: Piotr Chmielowiec (ed.), *Okupacja sowiecka ziem polskich w latach 1939-1941*. Rzeszów - Warszawa 2005.

¹³ Adam Sudol, *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich. Jesień 1939*, Toruń 1997

¹⁴ Sławomir Kalbarczyk, *Polscy pracownicy nauki - ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej, (zamordowani - wiezieni - deportowani)*, Warszawa 2001.

¹⁵ Jacek Chrobaczyński, *Nie okrył się niesławą naród polski. Społeczne aspekty września 1939 roku*, Kraków 2002.

¹⁶ Krzysztof Jasiewicz, *Pierwsi po diable. Elity sowieckie w okupowanej Polsce, 1939-1941 (Białostoczczyzna, Nowogrodzczyzna, Polesie, Wilenszczyzna)*, Warszawa 2001

¹⁷ Bogdan Musial, *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen. Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941*. Berlin 2000. Musial byl prvním historikem, který upozornil na skutečnost, že v rámci putovní výstavy „Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944“ z konce 90

Při přípravě této magisterské práce jsem rovněž používal postsovětskou literaturu, mezi jejíž autory patří: Antoni Chackiewicz (otázka represí), Ivan Bilas (činnost NKVD), Alexander Gurjanov (kádrová politika VKS(b)).¹⁸

let byla část expozice této výstavy mylně vydávána za německé zločiny, ačkoli se ve skutečnosti jednalo o fotografie masakrů spáchaných NKVD v roce 1941

¹⁸ Ivan Bilas, *Represijno karalna sistema v Ukrajinі 1917-1953*, t.1 i 2, Kyjiv–Lviv 1994; A. Гурянов., *Репресии против Поляков и полских граждан*, Москва 1997; A.Chackiewicz, *Arestowania i deportacje społeczeństwa zachodnich obwodów Białorusi, (1939-1941)*, in: *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno – wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) v latach 1939 – 1941*, Warszawa 1995.

KAPITOLA I.

PŘÍCHOD OSVOBODITELŮ A PROCEDURA UNIFIKACE

V šest hodin ráno 17. září 1939 překročily jednotky Rudé armády východní hranici polské Druhé republiky a začaly postupovat k linii, jež byla stanovena ve druhém paragrafu tajného dodatečného protokolu paktu Molotov – Ribbentrop.²⁰

V moderních evropských dějinách nenajdeme mnoho příkladů, kdy by byla agrese líčena jako osvobození. Sovětský svaz tímto aktem zcela pošlapal své mezinárodněprávní závazky z meziválečného období.²¹ V noci z 16. na 17. září obdržel překvapený polský velvyslanec v Moskvě Wladyslaw Grzybowski nótu tohoto znění:

Německo – polský konflikt ukázal vnitřní úpadek polského státu. Během deseti dní vojenských operací Polsko ztratilo všechny své průmyslové oblasti a kulturní centra. Varšava, jako hlavní město Polska, již neexistuje. Polská vláda podlehla rozkladu a nejeví již známky života. Polský stát a jeho vláda přestaly fakticky existovat. Z tohoto důvodu přestaly platit všechny dříve uzavřené mezinárodní smlouvy mezi SSSR a Polskem. Polsko, ponecháno napospas vlastnímu osudu a bez vlády, se stalo oblastí, ve které by mohlo dojít k různým neočekávaným a nebezpečným akcím, jež by mohly představovat ohrožení pro SSSR. Proto sovětská vláda, která dosud zachovávala neutralitu, již dále nemůže dále zachovávat ve světle těchto faktů neutrální pozici.

Sovětská vláda dále nemůže zůstat lhostejnou vůči faktu, že obyvatelstvo ukrajinského a běloruského původu obývajícím území Polska je nyní bezbranné a že zůstalo ponecháno napospas vlastnímu osudu.

¹⁹ Výrok sovětského vyšetřovatele z počátku roku 1940 na adresu zatčeného Poláka, jehož otec se o dvacet let dříve účastnil bitvy u Varšavy. M.Kida: „*Twoj otiac szyl Pilsudskomiu sapogi.*“ In: T.Bereza (ed.), *Lwowskie pod okupacja sowiecka (1939-1941)*, Rzeszów 2006, s. 103.

²⁰ Tato linie byla tvořena řekami San, Visla, Narev. V paktu z 23.srpna 1939 smluvní strany možná ze „závratě“ z dosažené shody nedomyslely, že Narev nedosahuje hranic Východního Pruska a hranice tak není vytýčena po celé délce. Tento nedostatek byl odstraněn na Molotovův návrh o dva dny později v podobě doplnění rozhraničení zájmovým sfér o řeku Pisu, čímž byla hranice precizována k uspokojení obou smluvních stran. P.Eberhardt, *Polska Granica Wschodnia 1939 – 1945*, Warszawa 1997, s. 15.

²¹ Smlouvu o neútočení mezi SSSR a Polskem podepsanou 25. července 1932, jež byla 5. května 1934 prodloužena až do konce roku 1945; závazky vyplývající z členství ve Společnosti národů; Říšskou smlouvu z 18. března 1921; Briand – Kelloggův pakt z 27. srpna 1928; Londýnskou konvenci o definici agrese z 3. července 1933; tzv. Litvinovův protokol z 9. února 1929 o odmítnutí války jako prostředku řešení sporů.

Sovětská vláda proto vzhledem k výše zmíněným okolnostem doporučila vrchnímu velení Rudé armády, aby rozkázalo armádě překročit hranici a vzít pod svou ochranu životy a majetek obyvatelstva západní Ukrajiny a západního Běloruska.

Sovětská vláda má současně v úmyslu podniknout všechna opatření za účelem osvobození polského národa od nešťastné války, do které ho uvrhli nerozumní představitelé vlády, a umožnění mu života v míru.²²

Šokovaný polský diplomat tuto nótu odmítl, ale to mohlo jen stěží něco změnit na skutečnosti, že se přes sovětsko – polskou hranici začala valit masa sovětských jednotek.²³ Argumenty, které měly vstup sovětských jednotek ospravedlnit, byly mimo svou ultimativní povahu i v nesouladu s tehdejší faktickou situací. Polsko v době vstupu Rudé armády sice ztratilo část svého území, ale stále pokračoval vojenský odpor v boji s Německem a polská vláda, která se nacházela na teritoriu východního Malopolska, nadále řídila vojenské operace.

Vojenské aspekty tohoto údobí nejsou předmětem této práce.²⁴ Pro naše téma je nutné připomenout, že sovětská aplikace zmíněných ustanovení paktu Molotov - Ribbentrop způsobila na polském území zmatek a chaos nejen pro obyvatelstvo, ale i pro německou armádu, která nebyla zprvu informována o dohodnuté demarkační linii. Navíc Wehrmacht v některých úsecích překročil Vislu či dokonce i Bug a vstoupil tak do sovětské zájmové sféry, o čemž ovšem němečtí vojáci tehdy nemohli mít tušení.

Z polského pohledu sovětská agrese znamenala především překvapení. Polští vojáci, kterých bylo v úsecích sovětského postupu poskrovnu, nevěděli, jak mají reagovat. Někteří se snažili se Sověty vyjednávat, jiní bojovali a byly i případy, kdy se polské jednotky vzdávaly. Celá situace byla velmi nepřehledná, především vzhledem ke skutečnosti, že nedošlo k formálnímu vyhlášení války mezi oběma státy. Někteří sovětští vojáci dokonce volali heslo, že jdou bít „*Giermanca*“, což mohlo v některých případech u Poláků vyvolávat dojem, že Rudá armáda skutečně přichází Polsku na pomoc.²⁵

²² Dokument č.82, *Nota komisarza ludowego spraw zagranicznych ZSSR W.Molotowa w sprawie wkroczenia Armii Czerwonej na terytorium Polski doreczona ambasadorowi RP w Moskwie W Grzybowskiemu* in: *Agresja sowiecka na Polske w swietle dokumentow, 17 wrzesnia 1939*, t.1, *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994, s.156.

²³ Rudá armáda vyčlenila pro tuto “osvobozovací operaci” v rámci Běloruského a Ukrajinského frontu následující síly: 55 střeleckých divizí, 13 divizí jezdeckva, 19 tankových brigád, 15 brigád letectva, okolo 6000 tanků a 1800 letadel. Dohromady měly mít určené armádní jednotky všeho druhu, spolu s vojsky NKVD a pohraničními jednotkami více než 1 500 000 osob. Skutečnost byla vzhledem k chaotické mobilizaci jiná. Vojenské operace ze 17. září 1939 se tak zúčastnily především jednotky nacházející se v příhraničních oblastech a mobilní jednotky (tanky, jezdeckvo), jejichž počet nebyl vyšší než půl milionu mužů. in: *Agresja sowiecka na Polske w swietle dokumentow, 17 wrzesnia 1939*, t.1, *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994, s. 20

²⁴ Z literatury, která se věnuje vojenským aspektům vstupu Rudé armády do Polska, jmenujme: R. Szawlowski, *Wojna polsko – sowiecka 1939 t, 1-2*, Warszawa 1995; T.Jurga, *Obrona Polski 1939*, Warszawa 1990; Cz.K. Grzelak, *Kresy w czerwienu*, Warszawa 1998.

²⁵ Nejednalo se ale o nic jiného než o manipulaci ze strany velitelů Rudé armády, kteří účelově využívali dezorientace polských jednotek, když Polákům tvrdili, že přicházejí jako spojenci. W. Bonusiak, *Polityka*

Ve skutečnosti ovšem bylo o osudu Polska již rozhodnuto. Sovětský svaz svou agresí, vydávanou za „osvobození utiskovaných“, rozhodujícím způsobem přispěl k urychlení konečné porážky Polska. Podle mého názoru je v této souvislosti symptomatické, že právě ve večerních hodinách dne 17. září polské území opustili nejvyšší ústavní činitelé. Polský vrchní velitel Edward Rydz - Śmigły vydal po poledni 17. září rozkaz nařizující polským jednotkám ústup do Rumunska a Maďarska. Vědom si nesmyslnosti odporu vůči vojensky mnohem silnějšímu protivníkovi, nařídil „s bolševiky nebojovat, ledaže by došlo z jejich strany k útokům nebo k pokusům o odzbrojování oddílů“.²⁶

Rychlý postup rudoarmějců a skutečnost, že se některé německé jednotky nacházely v sovětské zájmové oblasti, vyvolaly nutnost vzniklou situaci operativně řešit. V tajném protokolu *Dohody uzavřené mezi lidovým komisařem obrany SSSR a představiteli Wehrmachtu ve věci přeskupení vojsk shodně s ustanoveními tajného protokolu z 23. srpna 1939* podepsaném 21. září 1939, se strany dohodly na společném dalším postupu při dělení polského teritoria.²⁷

V následujících dnech vznikla zajímavá situace. Obě armády agresorů se začaly přeskupovat na stanovenou linii a polské jednotky se na teritoriu, které se nacházelo v sovětské zájmové sféře, snažily dostat k rumunským a maďarským hranicím. V Brestu a Bialystoku tehdy proběhly společné vojenské přehlídky, kterým obě armády symbolicky stvrdili svá úspěšná tažení.

V současnosti máme k dispozici několik dokumentů, které nás opravňují k hypotéze, že sovětské vedení v této době reálně uvažovalo o vytvoření Polské SSR v rámci Sovětského svazu.²⁸

ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1941: ("Zachodnia Ukraina" i "Zachodnia Białoruś"), Rzeszów 2006, s. 32.

²⁶ V tomto rozkaze bylo armádě nařízeno dále pokračovat v odporu Němcům. Jednotky, které se nacházely v hloubi Sověty anektovaného území (např. posádky měst), měly vyjednávat o průchodu do Maďarska a Rumunska. *Dyrektywa Naczelnego Wodza w sprawie zachowania się Wojska Polskiego w związku z wkroczeniem Armii Czerwonej na terytorium Polski*, Dokument č.93 In: *Agresja sowiecka...*, t.1, s. 170.

²⁷ Tento protokol vnesl do pohybu obou armád prvek vzájemné koordinace. Byla dohodnuta operační přestávka a byl stanoven postupný přesun vojsk na linii řek Pisa, Narva, Visla, San. Bylo v něm dohodnut harmonogram přesunu na stanovenou linii, ale také např. možnost vzájemné součinnosti při likvidaci polských jednotek a „band“. *Tajny protokół porozumienia między ludowym komisarzem obrony ZSSR a przedstawicielami Wehrmachtu w sprawie przegrupowań wojsk zgodnie z ustaleniami tajnego protokolu z 23 sierpnia 1939 r.* Dokument č.109 In: *Agresja sowiecka...*, t.1, *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994, s. 199.

²⁸ Směrnice číslo 1 Vojenské rady Běloruského frontu z 16 září 1939 ve svém 7. bodě mimo jiné předpokládala: „utvořit z vybraných představitelů ve vybraných vojvodstvích s převahou polského obyvatelstva Polské lidové shromáždění“, *Směrnice č.1 Vojenské rady Běloruského Frontu ze dne 16. září 1939*, Dokument č.1, in: M. Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi. Fakty, oceny, dokumenty*, Białystok 2001, s. 199 (blíže viz. část 3 této kapitoly); v této souvislosti zmiňme, že generál Władysław Anders ve svých pamětech uvádí, že dostal na podzim 1939, coby raněný zajatec, od vysokého představitele NKVD, jak píše: „nabídku na vytvoření polské vlády pod sovětský patronátem. Celkově (tato nabídka – T.V.) vypadala nevýrazně a mlhavě“.

Toto, jakési „zbytkové Polsko“, nakonec nebylo vytvořeno, jelikož Stalin se později rozhodl pro nabídku výměny teritoria lublinského a východní části varšavského vojvodství s Německem za protiplnění v podobě zahrnutí Litvy do sféry sovětské vlivu.

Německá strana tuto ofertu přijala a 28. září byl, opět v Moskvě, podepsán pakt, který měl definitivně určit podobu tehdejší východní Evropy. *Smlouva o přátelství a hranicích* ve svém tajném dodatečném protokolu upravovala německo – sovětskou hranici ve výše zmíněném smyslu, čímž se její delimitace ve středním úseku posouvala z Visly na Bug.

Ještě jednou tedy došlo k přesunům Rudé armády a Wehrmachtu na novou linii, což se například u některých německých vojáků setkávalo s nelibostí.²⁹

Součástí smlouvy byly rovněž další dva tajné protokoly. První z nich umožňoval osobám německé národnosti nebo německým občanům vycestovat z teritoria, které se nacházelo pod „svrchovaností“ Sovětského svazu. Analogický závazek přijala německá vláda v případě osob běloruské a ukrajinské národnosti, které by chtěly z Německem získaných území odjet do SSSR. Druhý tajný protokol měl explicitně antipolský charakter. Obě strany se v něm zavazovaly, že:

nebudou na svých územích trpět žádnou polskou agitaci směřující proti území druhé strany. Potlačí takovou agitaci v zárodku a budou se v tomto ohledu vzájemně informovat o vhodných opatřeních.³⁰

Dodejme, že tento akt neobyčejné státní zvůle zpečetil osud i tří pobaltských států. Obzvláště krutě si dějiny pohrály s Litvou, která byla nejdříve v německé zájmové sféře, potom smlouvou z 28. září převedena do sovětské zóny, aby byla spolu s ostatními dvěma pobaltskými republikami v létě 1940 Sovětským svazem anektována. Sovětské předání Litevci tolik vytouženého Vilenska v říjnu 1939 pak nelze nazvat jinak než tragikomickou epizodou této šachové partie, při níž obě totalitní mocnosti rozhodovaly o územích a osudu jejich obyvatelstva jako kdyby to byly ony figurky na šachovnici. Menší část litevského

W. Anders. *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939 – 1946*. Lublin 1992 s. 41, cit. v: A.Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, 1939-1941*, Łódź 1997, s. 34

²⁹ Němci museli vyklidit např. Brestkou pevnost, která se nacházela za Bugem. Nová linie byla v některých úsecích pro Němce ze strategického hlediska nevýhodná, jelikož se řídila z velké části tokem řek. V případě Brestu se o tom přesvědčili v červnu 1941, kdy Brestskou pevnost (podruhé) dobývali. Další komplikace vznikly kupříkladu v Přemyšlu, kde San protéká skrze město, čímž se de facto toto centrum ocitlo uvnitř dvou státních celků.

³⁰ *Tajny protokól do niemiecko – sowieckiego ukladu o granicy i przyjaźni w sprawie współdziałania w zwalczaniu polskiego ruchu oporu*. Dokument č.127 In: *Agresja sowiecka...*, t.1, *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994, s. 231

území, která měla připadnout Německu, byla Sovětským svazem roku 1940 vykoupena částkou 7 500 000 dolarů ve zlatě.³¹

Definitivní podoba delimitace mezi sovětským a německým zábořem Polska, která se někdy nazývá jako hranice čtvrtého dělení Polska, probíhala od Karpat (oblast, kde pramení San) k hranici Východního Pruska (oblast Kolna).³² Tato hranice tvoří současně západní vymezení teritoria, které je předmětem této práce, tzv. Západního Běloruska. a tzv. Západní Ukrajiny. Její stanovení nebylo ani důsledkem jakékoliv etnické diverzifikace, ani se neshodovala s tzv. Curzonovou linií.³³ Teritoriální vymezení podílu polského teritoria přiřčeného k Sovětskému svazu nebylo nic jiného než rozhodnutí ad hoc z pozice síly, které nemělo žádné faktické opodstatnění. Byla to prostá parcelace území státu, který se stal objektem velmocenské politiky dvou totalitních režimů.

Referát Vjačeslava Molotova, který sovětský ministr zahraničních věcí přednesl 31.října 1939 na pátém mimořádném zasedání Nejvyššího sovětu SSSR, ukazuje podle mého názoru v celé své nahotě způsob, jakým sovětský režim chápal spojení s nacistickým Německem a akt anexe východního Polska. Sovětský politik hřimal:

Je třeba poukázat na fakt vojenské porážky Polska a rozpad polského státu. Polské vládnoucí kruhy se chvástaly trvalostí svého státu a silou své armády (možná reminiscence polsko - sovětské války - T.V.). Ukázalo se ovšem, že stačil krátký úder nejdříve německých vojsk a následně Rudé armády, aby nezůstalo nic po tomto ohavném zplození (orig. уродливое детише) Versailleské smlouvy. ...Situace na mezinárodní scéně se výrazně změnila... Pojmy agrese a agresor dostaly nový obsah...Pakt o neútočení uzavřený mezi SSSR a Německem nás zavazoval k neutralitě v případě vstupu Německa do války. Tomuto závazku jsme

³¹ Tajný dodatek o vymezení hranic ve smlouvě z 28.září předpokládal, že ve chvíli, kdy „sovětská vláda učiní zvláštní kroky k zajištění svých zájmů na litevském teritoriu (moment anexe – T.V.), tak německá strana vyrovná hranici podle přirozeného průběhu tak, že litevské území na jihovýchod od linie zakreslené na mapě případně Německu (součástí této smlouvy byla mapa s vyznačenou hranicí). Po anexi Litvy přišla ze sovětské strany nabídka, aby se Německo vzdalo svého nároku na část teritoria litevského státu.. Sovětský svaz nabízel sumu 3 860 000 dolarů ve zlatě, což byla mimochodem polovina částky, kterou USA zaplatily carskému Rusku za Aljašku. Nakonec se Německo těchto nároků zřeklo v tajné německo – sovětské dohodě z 10.ledna 1941 za zhruba dvojnásobnou sumu., W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s. 43.; P.Eberhardt, *Polska...*, s. 26

³² Od jihu hranice začínala na horním toku Sanu v oblasti Užockého průsmyku, pokračovala podél toku Sanu nechávajíc v sovětském záboru záhyb okolo Bircze. Přemýšl (mimo levobřežní části města) zůstával rovněž součástí SSSR. Následně se San stáčí na sever a oblasti Sieniawy hranice pokračuje již mimo tok Sanu vzdušnou přímou čarou k městu Belz v místě ústí řeky Rzeczyca do řeky Solokij a dále tokem této řeky až k místu, kde se vlévá do Bugu. Odtud byla hranice identická s tokem Bugu, když u Brestu se tato řeka stáčí nejdříve na severozápad, posléze na západ. Hranice podél Bugu pokračovala až k městečku Nur, odkud pokračovala vzdušnou čarou k řece Narev. Podél toku Narevu dále k řece Pise a podél jejího toku k oblasti na sever od Kolna k místu bývalé hranice Polska a Východního Pruska. Na přání německé strany SSSR odstoupil Němcům oblast Suwalek (tzv. Suwalszczyzna). P.Eberhardt, *Polska...*, s. 23

³³ V srovnání s Curzonovou linií (tzv.linie A) byla demarkační linie identická pouze ve středních úsecích (Brest – Hrubieszow). V severním úseku se nová hranice nacházela mnohem západněji (rozdíl cca 150 km) a nechávala teritoria s převahou polského obyvatelstva (např. Bialystocko) v sovětském záboru. V jižním úseku mezi Bugem a Karpatami byla nová hranice ve srovnání s Curzonovou linií západněji v rozmezí 10–60 kilometrů., P.Eberhardt, *Polska...*, s. 25 - 26

dostáli, čemuž v nejmenším neodporuje vstup našich vojsk na území bývalého Polska (sic! – T.V.), k němuž došlo 17. září... Není třeba dokládat, že v okamžiku úplného zániku polského státu bylo povinností naší vlády podání pomocné ruky našim bratrům Ukrajincům a bratrům Bělorusům ... volby do Lidových shromáždění Západního Běloruska a Západní Ukrajiny, jež proběhly v nedávných dnech, ukázaly, že nejméně 9/10 obyvatelstva bylo již dávno připraveno ke sjednocení se Sovětským svazem (k širším souvislostem této „připravenosti“ viz. část 3 této kapitoly – T.V.).“³⁴

Tento projev plný cynismu dokládá nejen pohrdání veškerými normami mezinárodního práva, ale je faktickou ukázkou toho, že pro nejvyšší sovětské vedení byla v této době agrese a jednání z pozice síly legitimním prostředkem vztahů k okolním státům. Tato agresivní politika měla mít brzy svá další pokračování (Finsko, Pobaltí, Besarábie, sev. Bukovina).

Osud meziválečného Polska byl vstupem Rudé armády zpečetěn. Z pohledu Moskvy byla otázka polské státnosti dořešena, zbývalo jen odstranit veškeré její zbývající atributy.³⁵ Sovětským vedením šířená teze o „zániku polského státu“ začala být aplikována i na samotném východopolském teritoriu. Nyní totiž již na území tzv. „Západního Běloruska“ a tzv. „Západní Ukrajiny“ začalo úvodní dějství procedury unifikace teritoria podle sovětského vzoru.

1. Obecná charakteristika teritoria Západního Běloruska a Západní Ukrajiny

Teritorium Druhé polské republiky, které se na podzim 1939 stalo součástí Sovětského svazu, mělo svůj specifický - tzv. kresovitý ráz. Autochtonní obyvatelstvo bylo etnicky smíšené: skládalo se z Poláků, Bělorusů, Ukrajinců, Židů, v menším počtu z příslušníků

³⁴ Referat W. Molotova na 5 sesji nadzwyczajnej Rady Najwyższej ZSSR. Dokument č.157, In: *Agresja sowiecka...*, t.1, *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994, s. 325.

³⁵ Rozhodnutím sovětských orgánů bylo zrušeno polské velvyslanectví v Moskvě, stejně jako polské konzuláty v Leningradě, Minsku a Kyjevě. Vzhledem k faktu, že „polský stát přestal existovat a v budoucnosti již nevznikne“ (formulace v prohlášení, které obdrželi polští diplomaté – T.V.), byl majetek těchto diplomatických zastoupení konfiskován ve prospěch Sovětského svazu. Až na osobní intervenci německého velvyslance v Moskvě dostali polští diplomaté povolení opustit SSSR. Dorazili, včetně W.Grzybowského, do Finska 11. října 1939. W. Kulski. *Pamiętnik byłego polskiego dyplomaty*. ZESZYTY HISTORICZNE č.42 /1977, s.159-160, cit v: P.Eberhardt, *Polska...*, s. 56; P. Eberhardt uvádí řadu příkladů, kdy sovětská strana retušovala cokoliv, co jen trochu souviselo s čímkoliv polským. Mapy, encyklopedie, slovníky byly přepisovány a vše bylo elasticky přizpůsobováno režimním potřebám tehdejší interpretace událostí. Jako příklad uveďme obsah hesla „Polsko“ ve Velké sovětské encyklopedii z roku 1940, který měl následující formulaci: “Imperialistické a reakční Polsko, utvořené na sociálním a národnostním útisku polských pánů a buržoazie, bylo (roku 1939 – T.V.) dostiženo dějinným koncem.“, in: *Большая Советская Энциклопедия*, č.46. Moskva 1940, s.346, cit v: P.Eberhardt, *Polska...*, s.66.

dalších národností. Významným rysem tohoto území v meziválečném období byla korelace etnických identit a sociálních struktur.

Běloruské a ukrajinské obyvatelstvo obývalo ve Druhé republice především venkovské oblasti. V případě Bělorusů se více než 90% populace zabývalo obděláváním půdy. Okolo 7% byli dělníci, ale většina z nich byla zaměstnána v zemědělství. Prakticky neexistovalo běloruské měšťanstvo či buržoazie. Inteligence měla mezi běloruským obyvatelstvem marginální zastoupení. S těmito skutečnostmi souvisela rovněž nízká míra vzdělanosti Bělorusů.³⁶ V případě ukrajinského obyvatelstva byla situace obdobná s tím rozdílem, že míra jednak národního uvědomění byla o něco vyšší, jednak o něco větší část Ukrajinců byla urbanizována.³⁷

Židé tvořili velkou část městského populace teritoria Kresů.³⁸ Vykonávali profese jako obchodníci, řemeslníci, lékaři, advokáti nebo novináři. V důsledku ekonomické stagnace ovšem významná část židovské populace (cca 80%³⁹) žila ve velké chudobě. Vzhledem k absenci perspektivy na zlepšení životních podmínek byla obzvláště židovská mládež náchylná k radikalismu různého druhu (komunismus, sionismus).⁴⁰

Poláci naproti tomu tvořili velkou část těch sociálních struktur populace, které byly vůči drtivé části nepolského obyvatelstva v ekonomicky či sociálně silnější pozici. Dominovali mezi místními elitami - zámožnějšími zemědělci, inteligencí, úředníky či učiteli. Jejich sociální stratifikace ostře kontrastovala s pozicí nepolské populace. Zjednodušeně řečeno, na východopolských územích se překrývalo etnické rozhraničení se sociální a ekonomickou diverzifikací obyvatel.⁴¹

Ekonomické a sociální rozdíly významným způsobem ovlivňovaly vzájemné vztahy Poláků a nepolské populace. Vezmeme-li v úvahu rovněž vztah polského státu k minoritám⁴², je nabíledni, že Bělorusové, Ukrajinci a Židé se oprávněně mohli cítit v meziválečném Polsku jako diskriminovaní občané druhé kategorie.

³⁶ M. Wierzbicki, *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, Warszawa 2000, s.24; srov. B. Musial, *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen. Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941*. Berlin 2000, s.29-30

³⁷ B. Musial, *Konterrevolutionäre Elemente...*s.29,30; např. ve Lvově tvořili Ukrajinci v roce 1931 11,2% obyvatelstva P.Eberhardt, *Polska...*, s.40.

³⁸ Např. v roce 1931 tvořili v Baranoviči 42% obyvatelstva, v Grodnu 43 %, Brestu 44%. Białystoku 43 %, ve Lvově 24,1%; M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, Warszawa 2006...,s.23; P.Eberhardt, *Polska...*, s.40.

³⁹ S.Cholawsky, *The Jews of Belorussia during World War II*, Amsterdam 1998, s.XVI-XVII.; cit. v: M.Wierzbicki, *Polacy i Żydzi ...*,s.24

⁴⁰ M.Wierzbicki, *Polacy i Żydzi ...*,s.24

⁴¹ B. Musial, *Konterrevolutionäre Elemente...*s.28; M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi ...*,s.91.

⁴² Srovn pozn. 46

Národnostní složení polského území okupovaného Sovětským svazem (dle jazyka, v tis.)

Teritorium k 1.1.1941	populace tis.	polština	němčina	hebrejščina jidiš	ukrajinština rusínština	běloruština tzv. "tutejší"	ruština	jiné
Litevská SSR	537	371	1	71	0	14	17	63
tzv. Západní Bělorusko	4733	2320	6	426	55	1805	90	31
tzv. Západní Ukrajina	7929	2583	82	612	4474	104	27	47
Celkem	13199	5274	89	1109	4529	1923	134	141

Zdroj: P. Eberhardt, *Miedzy Rosja a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo – Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996, s.113.

Ve srovnání se západními a centrálními vojvodstvími meziválečného Polska byla tato území civilizačně zaostalá. Jednalo se z větší části o oblast bývalého ruského záboru, kterou citelným způsobem poznamenaly vojenské operace během první světové války a následně polsko - sovětského konfliktu. Devastace, k níž na teritoriu Východních Kresů došlo v rozmezí let 1914 – 1920, byla skutečně mimořádná.⁴³

Hlavním problémem tohoto území byla především chudoba. Hospodářská krize na přelomu dvacátých a třicátých let zde měla stejně jako v celé Evropě silný dopad, což už tak nízkou životní úroveň dále zhoršovalo.⁴⁴

Do pozdějšího sovětského záboru se začlenila pouze dvě větší města: Lvov a Bialystok. Infrastruktura tohoto území byla ve srovnání se středním a západním Polskem nerozvinutá, což se platilo dvojnásob o železniční a silniční síti. Kresy bychom mohli popsat jako fresku složenou z velkého množství ukrajinských a běloruských vesnic, které bylo doplňováno židovskými štetly a statky polských zemanů, jejichž podíl na vlastnictví půdy nebyl zdaleka tak výrazný, jak se později na podzim roku 1939 snažila líčit sovětská propaganda.⁴⁵

⁴³ Např. z 1,7 mil. budov zničených během let 1914 – 1920 na území meziválečného Polska více než 500 tisíc připadalo na vojvodství vilenské, novogrodské, poleské a volyňské. Podél silnice Brest - Pińsk bylo zničeno okolo 55 – 60% domů, zničeny byly rovněž z velké části lesy a zemědělské usedlosti, K. Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939-1941*, Warszawa 1997, s.41.

⁴⁴ Hospodářská krize způsobila v zemědělství, které bylo zaměstnáním většiny obyvatel východopolských území (s výjimkou Židů), silný otřes. V letech 1928 – 1935 klesla cena zemědělských produktů: pšenice o 66 %, žito o 68 %, brambor o 66%, mléka o 62 %. V roce 1935 musel zemědělec na Kresech prodat trojnásobek produktů, aby utržil stejnou sumu jako v roce 1928. Krize měla za následek značný pokles už tak nízké životní úrovně většiny obyvatel. I. Kostrowicka, Z.Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarstwa Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1978, s.324 a n., cit. v: K. Jasiewicz, *Zagłada...*, s.42 -43..

⁴⁵ Sovětská propaganda během podzimu 1939 snažila vytvářet iluzi revolučního vzepětí utlačovaných mas, které způsobil mj. hlad způsobený „faktem“, že polští „páni“ vlastnili většinu půdy. K.Jasiewicz dospěl k závěru, že

Politika Druhé republiky vůči národnostním menšinám byla - řečeno s určitou dávkou eufemismu - „nešťastná“. Polonizační trendy směrem k běloruské a ukrajinské populaci, konflikt s ukrajinským nacionalismem či snaha o vytlačení židovského obyvatelstva na společenskou periferii byly základními momenty vztahu meziválečného Polska k minoritám. Podle mého názoru nemělo nepolské obyvatelstvo (nejen) Kresů příliš důvodů k tomu, aby se identifikovalo se státním útvarem, k němuž náleželo, jenž jim navíc dost výrazným způsobem dával najevo, že o to ani příliš nestojí.⁴⁶

kdyby existovala korelace mezi podílem vlatnictví zemanů na půdě (majetek větší než 50 ha) a revolučností chlopů, tak největší revoluční nálady by měly podle této logiky existovat ve slezském vojvodství, kde bylo majetkem osob, které diponovaly více než 50 ha, v roce 1939 42,5 % jeho povrchu. Na teritoriu Východních Kresů v letech 1921 – 1939 klesl vzhledem k dobrovolné parcelaci majetků zemanů podíl jimi vlastněné země: v vojvodství poleském z 50,8% na 36%; v novogrodském z 35,1% na 25,7%; vilenském z 32 % na 26,3%, v bialystockém 18,1% na 13,6%; na jihovýchodě Kresů byl pokles o něco menší. K. Jasiewicz, *Zagłada...*, s.44

⁴⁶ Uvedme jen několik hlavních komponentů vztahu polského státu k menšinám.

1. K židovské: Formálně sice polská Ústava zaručovala židovskému obyvatelstvu rovnocenné postavení, ale skutečnost byla odlišná. V roce 1934 Polsko vypovědělo menšinovou smlouvu, která zaručovala minoritám spolu s Ústavou rovnost. V meziválečném Polsku (hlavně bývalém ruské záboru) endecja prováděla antisemitskou kampaň s důrazem na ekonomický bojkot, na polských univerzitách existoval *numerus clausus*, později dokonce *numerus nullus*. Čím dál tím četnější byly během 30. let hlasy volající po vyřešení „židovské otázky“. Židé byli považováni za překážku rozvoje státu, jeho kulturní ohrožení či za hlavní propagátory komunismu. Polská vláda rozpracovala ve zcela seriózních obrysech téma židovské emigrace z Polska jako řešení tzv. „židovské otázky“. Ministerstvo zahraničních věcí vyslalo do Brazílie a na Madagaskar oficiální delegace k „prosondování“ eventuální hromadné židovské emigrace. Byla rovněž přijata legislativa omezující tradiční způsob života židovského obyvatelstva: zákon omezující rituální porážku z roku 1936 (tzv. szechita) či zákon umožňující odebrání občanství osobám žijícím mimo Polsko z roku 1938. Na mnoha vysokých školách byla zavedena tzv. „lavicová ghetta“, v profesních komorách tzv. „árijský paragraf“.

2. K běloruské: Na postoj běloruského obyvatelstva k polskému státu mělo zásadní vliv několik skutečností. Běloruské obyvatelstvo bylo z převažující části tvořeno venkovským obyvatelstvem zabývajícím se zemědělstvím. Chudoba mezi Bělorusy na severovýchodních Kresech, jenž patřily k nejhudšímu regionu Druhé republiky, měla svoji reflexi i v podpoře politických stran hlásajících radikální hesla. Běloruská dělnická – rolnická hromada (1925-1927, kdy byla zakázána Sejmem) nebo Komunistická strana Západního Běloruska (1923 -1938, kdy byla rozpuštěna Kominternou) operovaly s postuláty rolnické reformy, což vzhledem k chudobě běloruského obyvatelstva jistě muselo mít svůj efekt. Počty členů KSZB během 30. let klesaly (1934 - 6132 členů, 1935 - 3937 členů, 1937 - 2002 členů, většina vedoucích kádrů pocházela z Běloruské SSR), jelikož se jednak projevil represe vůči jejím členům v SSSR, jednak fakt, že tato strana postupně od počátku 30. let ztrácela podporu běloruského obyvatelstva, protože se jeho ekonomická situace navzdory slibům KSZB nijak nezlepšovala, spíše naopak (hospodářská krize), Z. Zaporowski, *Stosunki polityczno - społeczne na północno - wschodnich Kresach Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, in: T.Strzembosz, M.Giżejewska (ed.), *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie I polskie na ziemiach północno - wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939 – 1941*, Warszawa 1995. Bělorusové nemohli (stejně jako Židé) pracovat ve státních institucích. Diskriminace měla podobu polonizačních opatření: ve školním roce 1918/1919 bylo na teritoriu „polského Běloruska“ 346 běloruských škol, kdežto ve školním roce 1937/1938 již pouze 5 bělorusko – polských obecných škol, dále 44 škol, v nichž byla běloruština jedním z vyučovaných jazyků a 1 běloruské gymnázium. J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985, s. 90-91, cit v: M. Wierzbicki, *Białorusini wobec władz sowieckich i Polaków w latach 1939 -1941*, in: *Stosunki Polsko – Białoruskie w województwie białostockim w latach 1939-1956*, Warszawa 2005. Na postoje Bělorusů k polskému státu mělo vliv i jejich slabě rozvinuté národní uvědomění, která bylo zastoupeno ve velké míře vědomím příslušnosti regionální („tutejší“ „Poleszucy“) a náboženské („pravoslavní“, „katolíci“). Dodejme, že běloruská inteligence byla nepočtená. Výraznou překážkou rozvoje byla rovněž negramotnost – z bádání Krystyny Gomólki vyplývá, že 77,6 % Bělorusů žijících ve Druhé republice neumělo číst ani psát. K.Gomólka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1992 (ZESZYTY NAUKOWE POLITECHNIKI GDAŃSKIEJ, EKONOMIA NR.31), s.11, cit v: M. Wierzbicki, *Białorusini wobec...*, in: *Stosunki Polsko – Białoruskie...*, Warszawa 2005.

Pro mnoho běloruských a ukrajinských *chlopů* byla jejich situace zoufalá, jelikož neměli jakoukoliv perspektivu na svých zlepšení životních podmínek. Myslím, že následující výpověď výstižně dokumentuje kontext, v jakém se nacházela většina nemajetných *chlopů* těsně po příchodu Rudé armády na východopolská území:

Život (bezzemka – T.V.) v panském Polsku nebyl snadný... Snil jsem o svém kousku země, o svém hospodářství, ale nebyla možnost, jak si vydělat peníze, abych si mohl obstarat alespoň hektar země... Sovětská vláda mi dala dva hektary země, které vzala statkáři, u něhož jsem sloužil, stejně jako pluh a jiný inventář... Najednou jsem se cítil nejen svým vlastním hospodářem, ale i hospodářem ve vlastním státě...⁴⁷

Toto vyjádření je podle mého názoru symptomatické pro ilustraci situace nepolského obyvatelstva, i když určité aranžmá lze bezpochyby předpokládat, ale myslím, že v zásadě vystihuje tehdejší situaci většiny Bělorusů a Ukrajinců.

Kresy byly, slovy Mariana Zdziechowského, skutečnou „doutnající Pandořinou skříňkou, která na podzim 1939 expodovala vypjatým nacionalismem a primitivním rovnostářstvím.“⁴⁸ Tato expresivní formulace je podle mého názoru poznamenána bolestným vědomím zářijové porážky Polska, neboť - viděno optikou imanentních lidských potřeb, co jiného zbývalo lidem žijícím na samé hranici existenčních možností (velká část nepolských obyvatel Kresů), než jít naproti libovolnému impulsu, který by jim nabídl alespoň potenciální šanci na zlepšení životních podmínek Druhá republika nebyla státem, který by jim nabízel reálné možnosti pro důstojný život, natož alespoň minimální perspektivu rozvoje.

3. K ukrajinské: Na rozdíl od Bělorusů se ukrajinské obyvatelstvo Druhé republiky nacházelo v pokročilejším stádiu procesu tvorby národního uvědomění. Na utváření polsko - ukrajinských vztahů měla velký vliv činnost Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), která byla centrem Ukrajinců nehodlajících se smířit s příslušností k polskému státu. OUN měla svou z emigrace řízenou polskou expozituru, která volila diverzní způsob činnosti v podobě napadání představitelů polského státu (např. atentát z roku 1934, jehož obětí se stal ministr vnitra Bronisław Pieracki) a sabotáží. Přístup polských politiků k Ukrajincům se během 30. let vzhledem k činnosti OUN stále zhoršoval. Na přelomu let 1938/39 přijatý plán „upevňování polskosti v zemi“ předpokládal likvidaci ukrajinského školství, propagoval užívání polštiny v pravoslavné církvi či odsun Ukrajinců ze státní správy, M.Nowak, *Narodowa Demokracja wobec mniejszości ukraińskiej w II Rzeczypospolitej w przededniu II wojny światowej*, in: *Polacy i Ukraińcy podczas II wojny światowej*, pod red. W.Bonusiaka, Rzeszów 2000, s.10. Polská opatření na omezování vlivu pravoslavi na tzv.„Chelmczyznie“ z roku 1938 nebo tzv.“malá pacifikace“ z jara roku 1939 zvyšovala v předvečer vypuknutí druhé světové války protipolské naladění u většiny ukrajinské populace. I zde, stejně jako na tzv.Západním Bělorusku, působila komunistická strana (Komunistická strana Západního Ukrajiny), která byla stejně jako její severní odnož v roce 1938 rozpuštěna. Vývoj členské základny KSZU měl během 30. let ve srovnání s KPZB lehce opačnou tendenci (1934 - 7708 členů, 1935 - 7754 členů, 1937 - 9152 členů), ale v relaci k celkovému počtu obyvatel se jednalo o ještě marginálnější politickou sílu než u její obdoby na severnější části Kresů. Z. Zaporowski, *Stosunki...*, in: T.Strzembosz, M.Giżejewska (ed.), *Spoleczeństwo...*, Warszawa 1995, s.64.

⁴⁷ ZNAMJA SVOBODY (Oszmiana) 1945, nr 74, s.2, K. Jasiewicz, *Zaglada...*, s.51.

⁴⁸ Dział Rekopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, *Akta osobowe Mariana Zdzuechowskiego*, sygn. F33 – 849 – *Program sanacji stosunków w województwach wschodnich*, mps, b.m. b.r., s.1-2, cit v: K. Jasiewicz, *Zaglada...*, s.50; srov. B.Musial, *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen. Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941*. Berlin 2000, s.29 -30.

Myslím si, že kdyby byla reakce nepolského obyvatelstva na příchod Rudé armády v září 1939 „unisono“ pozitivní, tak by se polská majorita vůbec nemohla divit, jelikož by se jednalo pouze o logické vyústění podmínek, jež pro své nepolské spoluobčany v *Ojczyźnie* vytvořila. Skutečnost ovšem zdaleka nebyla tak jednotvárná. Realita na Kresech v září 1939 nemohla být pouze vysvědčením pro menšinovou politiku meziválečného Polska, stejně jako nebyla lakmusovým papírkem loajality ke státu, který ji požadoval víceméně zadarmo. Znamenala především příchod nového společenského systému, který ve srovnání s předchozím zřízením představoval pro většinu nepolských obyvatel významnou změnu v jednom nezanedbatelném ohledu – měl o ně totiž alespoň zdánlivý zájem.

Doutnající podloží sociálního konfliktu Kresech bylo Sověty na podzim roku 1939 utilitárně využito, když těžiště své propagandy soustředili do kritického bodu tohoto konfliktu, kterým byla obrovská bída *chlopů*. Málokdo z autochtonních obyvatel tehdy asi tušil, že hlavním motivem „osvobození bratrů Bělorusů a Ukrajinců zpod jha panského Polska“ není jejich svízelná životní situace, ale že jde o sofistickou metodu, jak získat jejich podporu pro úvodní dějství unifikačního procesu.

2. O vítání Rudé armády na Kresech a o tom, co s tím souvisí...

Počáteční období první sovětské okupace vytváří konotace s jedním z pilířů polské kolektivní paměti o tomto období, kterým je fenomén masového vítání přicházející Rudé armády nepolským, zejména židovským obyvatelstvem Kresů.

Chceme-li analyzovat situaci na Kresech během úvodního období sovětské přítomnosti (tzn. do konce vlády vojenské administrativy dne 1. října 1939), je nutné zmínit, že vnější rámec tohoto období tvořila skutečnost kolapsu struktur polského státu, což mělo za následek určitou dobu trvající mezidobí, kdy již zanikly struktury polské, ale ještě nedošlo ke vzniku fungující sovětské administrativy.⁴⁹

Na území Kresů vzniklo jakési interregnum, jehož quasiválečné kulisy (mezi SSSR a Polskem nebyl válečný stav) tvořily jednak do hloubi teritoria se valící masy sovětských armád, jednak dezorientované polské jednotky, které na některých místech kladly odpor, ale většinou se vzdávaly nebo ustupovaly na území Litvy, Lotyšska, Maďarska a Rumunska. Na

⁴⁹ Toto období netrvalo na teritoriu Kresů všude stejně dlouho. Vzhledem k slabě rozvinuté infrastruktuře byla například místa, kde se o pádu Polska dověděli se značným zpožděním.

západní části teritoria budoucího sovětského záboru se nacházely v důsledku vlastních vojenských operací rovněž oddíly Wehrmachtu.

Autochtonní obyvatelstvo bylo od počátku pod vlivem intenzivní sovětské propagandy akcentující dávný chlopský antipolský (protišlechtický) antagonismus. Jednotlivé etnické, sociální a politické struktury reagovaly na příchod Sovětů odlišným způsobem. Na celém teritoriu byla situace velmi nepřehledná, vládl z rozličných příčin vyvolaný zmatek různého stupně intenzity, způsobený překvapivou zprávou o příchodu Rudé armády na východopolská území. Myslím si, že analogické období, se kterým můžeme tehdejší situaci na Kresech pro lepší představu srovnat, je doba tzv. válečného komunismu v Rusku.

Důležité je také připomenout, že vítání jako reflexe změny tehdejších reálií je pouze jednou z prvotních reakcí autochtonního obyvatelstva, proto je podle mého názoru důležité mít stále na zřeteli, že bezpochyby existovala určitá část obyvatelstva, jejíž kvantifikace je přinejmenším diskutabilní, která vůči nové situaci zaujala více či méně inertní postoj. Proto je na místě maximální opatrnost a především kritický přístup k pramenům. Podívejme se nyní na některé příklady a situační kontexty, jenž doprovázely příchod „osvoboditelů“ na teritorium Kresů v podobě, v jaké jsou dostupné v literatuře a pramenech.

M.J.Chodakiewicz cituje polskou svědkyni příchodu Rudé armády do Brestu Litevského:

do Brestu vkročila koncem měsíce Rudá armáda, místní židovská pospolitost ji vítala chlebem, solí, květinami a výkřiky: „Naše armáda přišla“. Od té doby Poláci často od Židů slýchávali: „Ty polská držko, my ti ukážeme“. Nikdy nezapomenu na obraz polského policisty, kterého židovský dav vlekl po ulici a nelidsky mu spílal a plival na něj...⁵⁰

Jan Tomasz Gross cituje tuto výpověď zaznamenanou roku 1980 v Izraeli:

Musím vám povědět, že jestli člověk kdy poznal někdy pocit úplného štěstí, tak to bylo v den příchodu Rudé armády. Tak si představuji, že se budou jednou cítit Židé čekající na Spasitele v okamžiku, kdy přijde. Je těžké najít slova, která by popsala takový pocit. Je to očekávání, jakési velké štěstí... Nakonec jsme se

⁵⁰ M. Borkowska. *Witali Sowietów chlebem i sola*. Gazeta Polska 10.2. 1994. in: M.J. Chodakiewicz, *Zydzi i Polacy ...*, s.124, takové tvrzení je podle mého názoru zjevně generalizující. Respondentka nám neříká, kolik lidí se celé události účastnilo, jaký měla podtext, na základě jakých skutečností se domnívá, že to byli Židé - taková událost, která je potvrzována podobným způsobem z jediného zdroje, má přeci velmi omezenou výpovědní hodnotu, než abychom se mohli pouštět do obecnějších tvrzení o konkrétní situaci. Na rozdíl od M.J.Chodakiewicze si myslím, že o situaci v Brestu Litevském tato relace mnoho nevyovídá.

dočkali...Přijeli do Lvova...Když dorazily první tanky, tak jsem přemítala – jakým způsobem to ze sebe dostat: házet květiny či zpívat?...⁵¹

Kontext, v rámci kterého docházelo k vítání, byl variabilní. V Kopyczyńcach na Volyni, jak vzpomíná jeden z polských vojáků, bylo celé městečko včetně přítomných polských vojáků přesvědčeno, že rudoarmějci jdou Polsku na pomoc:

Dostali jsme rozkaz nestřílet, že nám bolševici jdou na pomoc...podávali si s našimi důstojníky ruce...nikdo nevěděl, co se děje, ale vypadalo to opravdu, jako kdyby nám (rudoarmějci –T.V.) přišli na pomoc...někteří naši vojáci na ně házeli květiny... starosta města hovořil z balkónu o tom, že teď Němce porazíme...⁵²

Dov Levin píše o způsobu, jakým Židé reagovali na příchod Rudé armády v Baranoviči:

Lidé líbali zaprášené boty vojáků. Děti běžely do parku a natrhaly podzimní květy a házely je na vojáky. Rudé vlajky vlály kam až oko dohlédlo a celé město se topilo v rudé barvě.⁵³

Jeff Schatz charakterizuje první kontakty autochtonních obyvatel se Sověty:

ukrajinští nacionalisté, běloruští socialisté, židovská chudina, uprchlíci z Němci okupovaných teritorií a také někteří Poláci, kteří zpočátku považovali Rudou armádu za spojence, a samozřejmě komunisté – ti všichni Rusy nadšeně vítali.⁵⁴

Ben Chion Pinchuk rozlišuje mezi židovským obyvatelstvem, které se podílelo na vítání Sovětů, několik sociálních vrstev:

prosovětské sympatie nebyly vyjadřovány rovnoměrně všemi sociálními skupinami židovského společenství Kresů.... Mezi vítajícími je možno vyčlenit několik převažujících skupin. Převažovala mládež, chudina a uprchlíci, jejichž počet někdy dosahoval desítek (jako v případě jihovýchodního Polska) tisíc.⁵⁵

⁵¹ *Rozhovor s Celinou Konińskou*, Magnetofonový záznam natočený roku 1980 v Tel-Avivu, cit.: J.T.Gross, *Upiorna dekada. Trzy eseje o stereotypach na temat Żydów, Polaków, Niemców i komunistów, 1939-1948*, Krakow 1998...s.68. Podle mého názoru jde o emotivní výpověď, jejíž výpovědní hodnota o situaci ve Lvově je velmi malá.

⁵² Hoover Institute (HI), Polish Government Collection (PGC) dotazník č.4102,10015,10204; Anders Collection (AC) dotazník č.4307,12644, cit v: J.T.Gross, *Upiorna dekada.*, s .64

⁵³ D. Levin, *The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry Under Soviet Rule, 1939-1941*, Philadelphia 1995, s.34

⁵⁴ J. Schatz, *The Generation: The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*. Los Angeles, Oxford 1991, s.152

⁵⁵ B.C. Pinchuk, *Shtetl Jews under soviet Rule 1939 -1941*, Oxford 1991 s.28

Marek Wierzbicki o setkání obyvatel městečka Kleck a sovětských vojáků:

městská delegace, kterou doprovázely davy židovstva a pravoslavných, vyšla naproti sovětským vojskům...Shromážděné davy, které byly složeny z městské spodiny a darebáků, vítaly hosty výkřiky a zpívaly současně komunistické a náboženské písně.⁵⁶

Moše Kleinbaum, jeden z čelných představitelů sionismu v předválečném Polsku, napsal o příchodu Rudé armády do Lucku na Volyni:

skupina židovských komunistů vítajících sovětské vojáky potleskem a skandováním nešla přehlédnout...tato skupinka nebyla příliš početná, ale svým hlasitým chováním přitahovala pozornost okolí.⁵⁷

Sami Sověti, jak je patrné z následujícího pramene, byli překvapeni reakcí autochtonních obyvatel. Lev Mechlis odeslal do Moskvy oficiální hlášení tohoto znění:

ukrajinské obyvatelstvo vítá naši armádu jako opravdové osvoboditele. Již čelní jednotky jsou zasypávány květinami; obyvatelstvo vítá naše velitele a vojáky, rozdává jim jablka, pirohy, vodu na pití atp. ...Velký počet obyvatel na ulicích, někteří pláčou radostí...⁵⁸

Myslím si, že všechny výše zmíněné obrazy tehdejších událostí mají několik společných jmenovatelů, mezi nimiž jsou nejvíce patrné subjektivní zabarvení a velká míra emocí. Je to pochopitelné, ale jen trochu kritičtějšímu pozorovateli musí být zároveň zřejmé, že mnoho lidí si příchod Sovětů interpretovalo po svém.

J.T.Gross zmiňuje množství svědectví, kdy Ukrajinci na mnoha místech vítali Sověty máváním modrozlutými ukrajinskými vlajkami.⁵⁹ Ke skutečnosti, že Ukrajinci většinu případů vítali přicházející sovětské vojáky se přiklání i Bogdan Musial.⁶⁰

⁵⁶ NIEŚWIEŻ,13; Hoover Institution Ministerstwo Informacji i Dokumentacji (HIMID) 121.175,AW-HI, In: M Wierzbicki, *Polacy i Białorusini...*s.43

⁵⁷ *Moshe Kleinbaum's Report on Issues in the Eastern Polish Territories 12 March 1940*, in *Jews in Eastern Poland and the USSR 1939-1946*, ed N.Davies, A.Polonsky, London 1992, s.285, cit v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach polnocno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, Warszawa 2001. s.52

⁵⁸ *Meldunek szefa głównego Zarządu Politycznego Armii Czerwonej i Floty, komisarza armijnego I rangi L.Mechlisa do ludowego komisarza obrony, marszałka, K.Woroszyłowa i sekretarza generalnego KC WKP(b), J.Stalina. Dokument č.104*, In: *Agresja sowiecka...*, t.1 s. 187 - 193

⁵⁹ HI, AC dotazník č.12349; PGC dotazník č.2650, 2655, 7135, 7147, 7159, 8933; Dolina,13; Kalusz 1; Nadworna 18; Bóbrka, 2; Krzemieniec, 3. cit v: J.T.Gross, *Upiorna dekada...*, Krakow 1998, s.64 -65.

⁶⁰ B. Musial, *Konterrevolutionäre...*, Berlin 2000, s. 48.

V případě běloruského (tutejšího) obyvatelstva lze identifikovat dvě skupiny badatelů, které interpretují percepci příchodu Sovětů touto částí obyvatelstva rozdílným způsobem. Jedna část autorů ztotožňuje Bělorusy s více či méně explicitní prosovětskou podporou v podobě vítání.⁶¹ Novější práce hodnotí postoje Bělorusů v počátečním období sovětské okupace diferencovaněji. V této literatuře najdeme spíše příklon k názoru, že významné části běloruské populace byl příchod Rudé armády jednoduše lhostejný a její reakce byla pasivní.⁶²

Reakce židovského obyvatelstva na příchod Rudé armády je v literatuře hodnocena jako jednoznačně pozitivní. U některých autorů se mezi vítajícím židovským obyvatelstvem zdůrazňuje velký podíl mládeže⁶³, v jiných případech je zdůrazňována její komunistická orientace.⁶⁴ Někteří autoři jsou přesvědčeni v otázce kvantifikace tohoto jevu o jeho masovém výskytu⁶⁵, další zastávají názor, že rudoarmějce vítala pouze část židovské populace Kresů.⁶⁶

Skutečnost, že Rudá armáda na mnoha místech nepůsobila dojmem, který by nasvědčoval skutečnosti, že přichází s jinými než přátelskými úmysly (sama se prohlašovala za osvoboditele), musela mít na obyvatelstvo Kresů bezpochyby vliv.⁶⁷ Pro většinu autochtonního obyvatelstva byl příchod Sovětů podle mého názoru především velkou neznámou, která s souvislosti s halasnou propagandou musela svádět k tomu, že si lidé vykládali vstup rudoarmějců na území Polska „k obrazu svému“.

Zároveň je ale podle mého názoru třeba přijmout tu skutečnost, že nemáme a nikdy nebudeme mít k dispozici žádnou kvantifikaci, která by nám pomohla spolehlivě osvětlit celý problém. Precizovat tento fenomén jednoduše nelze.

O tom, že někteří autochtonní obyvatelé Rudou armádu vítali, když tuto skutečnost shodně dokládají polské, izraelské i sovětské prameny, jistě nemůže být pochyb. To, co ale budí

⁶¹ B. Musial, *Konterrevolutionäre ...*, s.55.. B.C. Pinchuk, *Shtetl Jews*, s.29.

⁶² A.Żbikowski, *Zydzi polscy pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, in: *Studia z dziejów Żydów w Polsce*. Warszawa 1995 s. 62-63; M.Wierzbicki, *Stosunki polsko-żydowskie na Zachodniej Białorusi*, in: P. Machcewicz, K. Persak, (ed.), *Wokół Jedwabnego*, Warszawa 2002, s.138; J.T.Gross, *Revolution from Abroad: the Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton 2002, s.31.

⁶³ B. Musial, *Konterrevolutionäre ...*s.57

⁶⁴ T.Prekerova. *Jewish Underground and the Polish Underground*, s.149 cit. v. B. Musial, *Konterrevolutionäre ...*s.57

⁶⁵ M.J. Chodakiewicz, *Zydzi i Polacy ...*, s.124, 126.; J. R. Nowak, *100 kłamstw J.T. Grossa o żydowskich sąsiadach i Jedwabnem*, Warszawa 2001,

⁶⁶ A.Friszke, *Polska. Losy Państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, s.25

⁶⁷ Rudá armáda během září – října 1939 obsadila teritorium o rozloze 201 000 kilometrů čtverečních (51,6 % rozlohy meziválečného Polska), P.Eberhardt, *Polska...*, s.26. Ztráty Rudé armády byly podle V.Molotova 737 padlých vojáků a zhruba 1832 zraněných. *Referat W. Molotova ...*, Dokument č.157, In: *Agresja sowiecka...*, t.1, *Geneza i skutki agresji*, s.325 Polské zdroje uvádějí vyšší ztráty v rozmezí 2500 – 3000 padlých a 8000 – 10000 zraněných, A.Głowacki, *Sowieci...*, s. 32; Cz.K Grzelak, *Kresy...*,s.513; Polská armáda, jak bylo naznačeno výše, kladla spíše symbolický odpor. Realita na většině míst rozhodně nepřipomínala válku a už vůbec nelze srovnávat situaci na Kresech (kromě území, kdy Wehrmacht vstoupil do sovětské zájmové sféry) se situací na teritoriích západních a centrálních vojvodství, na kterých probíhaly těžké boje s Němci.

pochybnosti, je jednak kolikrát povrchní interpretace tohoto jevu, jednak evidentně přítomná generalizace (masy, davy, skupiny...) ve vztahu k jednotlivým etnikům. Svědectví v řádech stovek, s nimiž pracoval J.T.Gross a jejichž obsah je velmi zobecňující, plný stereotypů a emocí, mohou svádět k domněnce, že skutečně reflektují tehdejší události.

Domnívám se, že je ale třeba mít na zřeteli, že se v tomto případě jedná stále o jeden a tentýž typ pramene, který pochází od respondentů, u nichž lze předpokládat do velké míry podobné prožívání tehdejších událostí. Jinými slovy řečeno, velká kvantita a kolikrát stejnorodý obsah jim dodávají navenek vysokou výpovědní hodnotu. To neznamená, že by byla nepravdivá nebo nějak manipulovaná – jen je třeba si zachovat kritický přístup k tomuto typu pramene. Tady je zčásti „zakopaný pes“ přístupu k celé první sovětské okupaci, kdy neexistovala žádná možnost konfrontovat tyto prameny s jinými zdroji. Obraz daného období se tak logicky vytvářel na základě výlučného pramene, který vzhledem ke svému „monopolu“ a obsahu vytvářel do značné míry neobjektivní obraz tehdejších realit. Vytvořilo se jakési vakuum, kdy toto „pahýlové poznání“ působilo na okolí a vytvářelo do určité míry zkreslenou představu v podobě stereotypu Poláků jako en bloc vlastenců a obětí a příslušníků minorit v lepším případě jako pasivních (schvalujících) nebo aktivních (škodících) kolaborantů. Tehdejší autory, kteří z tohoto typu pramenů čerpali a snažili se je kriticky interpretovat, lze jen sotva obvinít z nepoctivosti. Za daných okolností se stěželo udělat více.

Uveďme nyní několik příkladů, na nichž se pokusíme znázornit různé situační kontexty, ke kterým během prvních momentů přítomnosti Sovětů na východopolských územích docházelo. M.J. Chodakiewicz cituje svědectví, jenž popisuje příchod rudoarmějců do Přemyšla:

Masy židovstva se valily sem a tam...A všichni byli rozjásaní, plní zpupnosti a arogance...Všechna ta holota a kanálie vylézala z úkrytů a bez ostychu se začala všude roztahovat... Výlohy obchodů byly vyzdobeny portréty Lenina, Stalina, Molotova, Vorošilova a ostatních bolševických pohlavárů...Židé měli radost...Vykřikovali protipolská hesla... jako jedna Židovka, která říkala druhé na Františkánské ulici: „Ani netušíš, jak jsem ráda, že Sověti přišli...(všimněme si, že radost z příchodu Sovětů je zde synonymem protipolského postoje - T.V.)...“⁶⁸

⁶⁸ J.Smolka: *Przemyśl pod sowiecka okupacja. Wspomnienie z lat 1939 -1941*, Przemyśl 1999, s.34-35, cit. v: M.J. Chodakiewicz, *Zydzi i Polacy, 1918–1955. Wspóliznienie, zagłada, komunizm*, Warszawa 2000, s.127.

Další svědectví ze stejného města nabízí biskup Wojciech Tomaka :

Dne 28. září vpochodovala do Přemyšlu ve směru od Lvova sovětská vojska a obsadila část města na jižní straně Sanu (větší, pravobřežní část města – T:V.). Polské obyvatelstvo zůstalo v domech. Ale Židé je houfně vyrazili vítat Všude vlály rudé hvězdy a prapory. Mladé Židovky podávaly vojákům květiny. Mladí Židé ihned pomáhali Sovětům, nejdříve jim dělali průvodce, později jim pomáhali při konfiskacích různých věcí. Mně vzali například rádio a psací stroj...⁶⁹

Myslím, že pomineme-li jednak zjevný sklon generalizovat, jednak judeofobní akcent obou výpovědí, můžeme připustit, že *někteří* Židé v Přemyšlu Rudou armádu vítali. Podle mého názoru, ale v tomto případě měla na tuto skutečnost vliv jiná událost nikoliv pouze „holý“ fakt příchodu rudoarmějců. O této skutečnosti v citovaných výpovědích nenajdeme zmínku. Bez její znalosti je však celkové vyznění podobných svědectví zavádějící.

Jak bylo naznačeno výše, německá armáda vstoupila ještě před 17. zářím na mnoha místech do budoucí sovětské okupační zóny. V Přemyšlu stačili Němci před tím, než město opustili, spáchat jeden z největších masakrů židovského obyvatelstva během září 1939.⁷⁰ Domnívám se, že lze jen stěží předpokládat, že by se tato skutečnost neprojevila ve vztahu místních Židů k přicházejícím Sovětům.

Uspěje ale argument obavy před Němci jako důvod vítání Sovětů židovským obyvatelstvem na těch teritoriích, na která Wehrmacht v září 1939 nedosáhl? Zde je situace o hodně složitější, jelikož drtivá většina židovských výpovědí je z pochopitelných důvodů ovlivněna pozdějším prožitkem Holocaustu.⁷¹

⁶⁹ W. Tomaka, *Fragment kroniki parafii katedry obrzadku lacinskiego w Przemysłu dotyczący sytuacji w Przemysłu we wrześniu 1939 r.*, in: Tomasz Bereza (ed.), *Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939-1941)*, Rzeszów 2006. s.38

⁷⁰ Během 17., 18 a 19. září 1939 Němci na břehu Sanu zastřelili celkem 102 Židů z Přemyšlu. Mezi oběťmi byla židovská elita města, včetně advokátů a obou rabinů. Zbigniew K. Wójcik, *Okupacja i konspiracja w regionie przemyskim (1939-1941), Studium porównawcze*, in: Piotr Chmielowiec (ed.), *Okupacja sowiecka ziem polskich w latach 1939-1941*. Rzeszów - Warszawa 2005, s.60; Srov. fotografie na s.35, in: *Zagłada Żydów na Rzeszowszczyźnie. Album pamięci*, Warszawa - Rzeszów 2004. Podle mého názoru je na místě postulát, že i na dalších místech, na kterých dočasně pobývaly německé jednotky (Bialystocko, západní Polesí), došlo k zločinům podobného charakteru. Události tohoto typu měly vliv na skutečnost, že docházelo k židovské migraci v řádech desetitisíců osob ze západních a centrálních vojvodství směrem do budoucího sovětského záboru. Podle B.C.Pinchuka tvořil podíl uprchlíků na židovském obyvatelstvu Kresů 20%. B.C.Pinchuk *Shtetl Jews...s.107*, cit v: B. Musial, *Konterrevolutionäre Elemente... s.26*; Zprávy o německým zločinech tak mohly mít vliv na reakci autochtonního obyvatelstva vůči příchodu Sovětů. V podobném duchu hovoří židovská výpověď ze Slonimi: “Koho tenkrát zajímal komunismus? Kdo se staral o teoretické problémy národního hospodářství, když mu šlo o život? Otázka, zdali je nová vláda dobrá nebo špatná, nebyla na místě. Bezpochyby celé židovské společenství, bohatí i chudí, dělníci i majitelé továren pocítili úlevu, když do města vkročila Rudá armáda.“ *Pinkas Slonim*, t.12, Tel Aviv 1962, s.18, cit v: M.Wierzbicki, *Stosunki polsko – żydowskie na Zachodniej Białorusi*, in: P.Mackiewicz - K.Persak (ed.), *Wokół Jedwabnego*, t.1, Warszawa 2002, s.132.

⁷¹ Srov. poznámku 51

Andrzej Żbikowski, jenž se tímto problémem zabýval, vydestiloval z množství židovských pramenů taková svědectví, které pocházejí ještě z období 1939 -1941, z nichž je často patrný prvek obavy před Němci a následná úleva ve chvíli příchodu Rudé armády.⁷²

Marek Wierzbicki s tímto obrazem nesouhlasí, když podle jeho názoru měla obava před Němci pouze marginální vliv v několika větších městech, v nichž se objevili uprchlíci z centrálních a západních vojvodství. Podle něj byl u Židů na Kresech obraz německého vojáka spojován v kontextu s jeho charakteristikou z období konce první světové války jako kulturního a disciplinovaného vojáka, který se k civilnímu obyvatelstvu choval přívětivě.⁷³

Podle mého názoru lze obavu před Němci jako pohnutku k vítání v určité omezené míře přijmout – především v místech, kde pobývala německá armáda. Na teritoriích, která se nacházela čím dál tím více na východ, tento faktor pravděpodobně představoval spíše okrajovou záležitost (i vzhledem k slabě rozvinuté infrastruktuře).

Další situační kontext, který spoluvytvářel prvotní reakci obyvatel v momentu vstupu Rudé armády do jednotlivých měst a obcí, vyplýval z politických úkolů, jimiž byli pověřováni někteří rudoarmějci v osobách politických pracovníků a tzv. agitátorů. Čelní sovětské jednotky na mnoha místech organizovaly shromáždění místního obyvatelstva, na nichž „vysvětlovaly“ důvody svého „osvobozeneckého poslání“. Na takových akcích docházelo k „diskusím“ o tvoření nové místní správy (viz. Kapitola II.), byly organizovány besedy, docházelo k promítání sovětských filmů, rozdávaly se různé propagační materiály, které „objasňovaly“ tehdejší mezinárodní situaci či výhody sovětského politického a ústavního systému.

20.září 1939 ve 20.00 (hod. – T.V.) se celý prapor soustředil v lesíku 2 kilometry od Koseva (Olsztyn – T.V.) Následujícího dne bylo ve městě zorganizováno shromáždění za účasti 3 tisíc lidí. Komisaři a důstojníci praporu pomohli při vytváření městského sovětu a při vyzbrojování místního oddílu („nábor“ do občanských milicí nebo dělnických gard (viz. Kapitola II.) – T.V.).⁷⁴

Velké množství pramenů poukazuje v této souvislosti na jeden společný znak těchto akcí, kterým byl rozpor mezi propagandou a skutečným vzhledem sovětských vojáků a také

⁷² A.Żbikowski, *Jewish reaction to the Soviet Arrival in the Kresy in September 1939*, in: Polin, vol.13/2000, s. 66-68.

⁷³ M. Wierzbicki, *Żydzi i Polacy ...* s.56.

⁷⁴ *Dziennik działań bojowych 172 samodzielneho batalionu czolgów 29 Lekkie Brygady Pancernej* Dokument č.85, In: *Agresja sowiecka...*, t.3, *Dzialania Frontu Bialoruskiego*, Warszawa 1995, s. 168; srov. A.Głowacki, *Sowieci...*, s.39-40.

všeobecný údiv nad jejich podivným chováním a různorodými projevy, které rozhodně nebudily dojem příchodu reprezentantů nadřazeného společenského systému.⁷⁵

Podle mého názoru chodili místní obyvatelé v *některých* případech na „mítinky“ podobného druhu především ze zvědavosti, svou úlohu musela jistě sehrát také davová psychóza, jelikož bezpochyby šlo v očích místních o mimořádnou událost.

Některá svědectví vypovídají o tom, že v *některých* lokalitách bylo publikum podobných akcí vytvářeno silou nebo pod hrozbami. M. Wierzbicki zaznamenal tuto výpověď z pinského okresu:

Po několika hodinách přijel jakýsi politruk, který chtěl bezodkladně organizovat přivítání Rudé armády, ale jaksi se mu to nedařilo. Po chvíli se objevily tři mně neznámé osoby, které s rudými cáry v jedné ruce a s revolvery ve druhé začaly vyhánět lidi na ulici.⁷⁶

V této souvislosti je třeba zmínit jednu podle mého názoru nezanedbatelnou okolnost doprovázející první momenty sovětské přítomnosti na Kresech. Jak bude uvedeno podrobněji níže (část 1 Kapitoly II.), Vojenský sovět Běloruského frontu vydal již 16.září 1939 usnesení č.1 „*O obsazení Západního Běloruska a Západní Ukrajiny za účelem poskytnutí pomoci utiskovaným bratrským národům: běloruskému a ukrajinskému*“. Jednalo se de facto o instrukce pro jednotky Rudé armády, ve kterých byl stanoven postup na obsazovaném polském teritoriu. Dočteme se v něm mimo jiné i o skutečnosti, že sovětské jednotky měly „*ihned* po vstupu do toho či onoho města začít tvořit Prozatímní správu“.⁷⁷

V praxi to znamenalo, že ve větších městech se kromě politického pracovníka Rudé armády a jednoho představitele NKVD, kteří byli se do orgánů Prozatímní zprávy ustanoveni

⁷⁵ V polském prostředí dodnes kolují popisy úsměvných situací, k nimž docházelo při kontaktu místních obyvatel s rudoarmějci. Legendární je vtíp o sovětském agitátorovi, který snad při některé z výše zmiňovaných akcí při popisování reality šťastného života v SSSR dostal z pléna otázku, zda-li mají v Sovětském svazu pomeranče, na niž dotyčný odpověděl, že v SSSR mají mnoho „továren“, ve kterých je ve velkém vyrábějí. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable. Elity sowieckie w okupowanej Polsce, 1939-1941 (Białostoczczyzna, Nowogrodzczyzna, Polesie, Wilenszczyzna)*, Warszawa 2001, s.153. Rozšířená byla slabost sovětských vojáků pro hodinky všeho druhu, což se v praxi projevovalo tak, že nepohrdli ani „substituty“ v podobě kompasů nošených na ruku či budíků zavěšených na krku. Někde se místní obyvatelé po prvních podobných zkušenostech naučili ignorovat občasný dotaz rudoarmějců: „Слушайте товарищ, сколько у вас времени?“ M.Kopf, *Tamten czas. Cześć III* „ROCZNIK LUBACZOWSKI“, 1997, t.7, s.198., cit.v: Tomas Bereza, *Obraz czerwonoarmisty na okupowanych ziemiach polskich (1939-1941) w dokumentach, wspomnieniach i relacjach*. In: Piotr Chmielowiec (ed.), *Okupacja sowiecka...*, s.15. Podobně přitahovaly „osvoboditele“ např. jízdní kola a jiné spotřební zboží. U místních obyvatel vyvolávala bojová technika a především její počty údiv, jenž způsoboval rovněž kontrast kvality této techniky ve srovnání se skromným vybavením řadových jednotek.

⁷⁶ Piotr Stepień, IPMS (Instytut Polski i Muzeum Generala Władysława Sikorskiego), sbírka 138/253, svědectví č.9993, M. Wierzbicki, *Polacy i Białorusini...*, s.53. Autor uvádí, že stejnou zkušenost mělo obyvatelstvo také v Brestu a Volkovsku.

⁷⁷ *Postanowienie Rady Wojennej Frontu Białoruskiego Nr 1. Ściśle tajne FGAGO, F. F.9, op.33,d.3, folial 3. cit. v: M. Wierzbicki, Polacy i Żydzi...*, s.84; srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.128.

ad doc., „volila“ jedna osoba z řad místního proletariátu a jeden zástupce levicové inteligence. Političtí pracovníci Rudé armády organizovali taková „volební“ shromáždění obyvatel měst a větších obcí, která vytvářela jakousi iluzi možnosti demokratické volby. I přes skutečnost, že se na některých místech diskutovalo, výsledné obsazení orgánů Prozatímní správy bylo možné pouze se souhlasem politruků Rudé armády, kteří nakonec dosazovali na takové pozice ty osoby, které sami uznali za vhodné.

Za jakých okolností se lidé takových „quasivolebních“ akcí účastnili se lze pouze domýšlet. Někteří se jich zúčastnili jistě dobrovolně – např. ze zvědavosti či pod vlivem propagandy, ale na jiných místech k tomu byli nuceni proti své vůli.

Toho dne - 17.září byla uspořádána všeobecná schůze všech obyvatel vsi za účelem vytvoření místního výboru. Lidé na schůzi šli s velkou nechtí... Jeden příslušník NKVD chodil spolu milicionáři od domu k domu a vyháněli lidi na schůzi...Ve chvíli, kdy se lidé shromáždili, bylo oznámeno složení výboru. Předsedou byl NKVD jmenován drobný zemědělec Andrej Slonim a jeho zástupcem místní milicionář Rutko.⁷⁸

Můžeme se pouze domnívat, jak se jednotlivé národnosti stavěly k podobným podnikům. Poláci jistě neměli mnoho důvodů se jich účastnit, naopak pro židovskou, běloruskou či ukrajinskou populaci, která byla dominujícím prvkem v Sověty využívaných skupinách obyvatel, představovaly podobné akce alespoň hypotetickou příležitost k zlepšení životních podmínek. Domnívám se, že tato úvaha má své opodstatnění, ale je na místě rovněž teze, že případná masová účast nepolského obyvatelstva na takových akcích vypovídá mnohem více o jejich situaci v Druhé republice než o vztahu k Sovětskému svazu. Ten byl na rozdíl od velké chudoby, jež patřila k atributům života velké části obyvatel Kresů, velkou neznámou. Na místě byl také jistě pragmatismus sovětské strany, která podle mého názoru v takových situacích preferovala nepolské obyvatele nikoli jako Židy, Bělorusy a Ukrajince, ale hlavně proto, že Poláci neměli o spolupráci s „osvoboditeli“ zájem. V situaci, kdy byla účast na takových akcích veskrze formální povahy vynucována pod hrozbou násilí, byla národnost faktorem, který jistě nehrál vůbec žádnou roli.

Třetí situační kontext tvoří korelace prvotní reakce autochtonního obyvatelstva (včetně vítání) a jevů doprovázejících zánik státních struktur polského státu. Tyto skutečnosti měly konotace jednak kriminální povahy, jednak primitivního nacionalismu. Jak bude doloženo

⁷⁸ Výpověď F.H. hajného z Rubieżowa, obec Zaostrowiecze, rel.2667, NIEŚWIEŻ, Archiwum Wschodnie - Hoover Institute (AW – HI), Cit. v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.84., srov. poznámku 59; srov. A.Głowacki, *Sowieci...*, s.40-41.

níže, významným způsobem ovlivnily celkovou situaci během trvání období vojenské administrativy na Kresech (do 1.října 1939).

Zmiňme na tomto místě jeden velmi závažný fakt, který měl pro určitou část autochtonního obyvatelstva během prvních dní sovětské přítomnosti na Kresech vážné následky. Kolaps polského státu s sebou nesl i tu skutečnost, že do momentu ustavení sovětského „řádu“ existovalo po určitou dobu bezvládní, jehož významným atributem byl nárůst kriminality a aktivizace spodiny společnosti, na čemž se nemalým dílem podíleli sami Sověti.

Jak bude zmíněno v širších souvislostech níže (Kapitola III.) za řadovými jednotkami Rudé armády šly operační skupiny NKVD, jejichž úkoly vymezovala Berijova směrnice z 15.září 1939, ve které nalezneme mimo jiné (bod 7) toto zadání:

obsadit věznic, prověřit všechny vězně. Propustit všechny vězněné kvůli revoluční nebo protistátní činnosti...⁷⁹

Krzysztof Jasiewicz hodnotí tyto jednorázové „amnestie“, v důsledku kterých se na svobodu ocitlo neurčité množství obyčejných zločinců, jako velmi dramatickou skutečnost, která měla pro obyvatele Kresů neblahé následky.⁸⁰ Patrně se nám nikdy nepodaří kvantifikovat kolik takových jedinců se dostalo ven z kresových vězení, ale stěží si lze podle mého názoru dělat iluze o preciznosti, s jakou Sověti prováděli podobné „selekce“ vězňů.⁸¹ Analogicky se lze pouze domnívat, jak se takové osoby po opuštění věznic zachovaly nebo do jaké míry ovlivnily první momenty a reakce na příchod rudoarmějců. Myslím si, že alespoň na některých místech mohla nastat korelace mezi „vítáním“ a jednak jednáním těchto „propuštěnců“, jednak obecnou kriminalitou související s kolapsem státních struktur. Vítání by pak mělo podtext úlevy alespoň z „iluzorního řádu“.

Objektem excesů kriminální povahy, ke kterým často docházelo nejen v důsledku podobných amnestií, ale patrně i vzhledem k vzniklé iluzi beztrestnosti, se stávaly v první řadě nejmajetnější osoby na tomto území, které byly v drtivé většině polské národnosti. Oběťmi zločinnosti se tak stávali zemané, vojenští osadníci, úředníci či duchovní. Na základě

⁷⁹ „Zachodnia Białoruś“ *Wydarzenia i losy ludzkie...*, dok.č.2, s.71 -73.

⁸⁰ K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.127

⁸¹ V literatuře lze nalézt údaj, že v září 1939 bylo ve 104 věznicích na Kresech celkem okolo 23 000 vězňů. S.Mora a P.Zwierniak (skutečná jména K.Zamorski a S.Starzewski), *Sprawedliwość sowiecka*, Řím 1945, cit v: P.Eberhardt, *Polska...*, s.71.

bádání K. Jasiewiczze jsme schopni kvantifikovat jednu skupinu obětí počátku sovětské okupace, kterými jsou polští zemané.⁸²

Nepřehledná atmosféra anarchie a chaosu, která v této době na celých Kresech vládla, vylučuje jakoukoli kvantifikaci podílu autochtonních obyvatel Kresů na zločinnosti (nejen) tohoto typu. Domnívám se, že se lze přiklonit k pohledu M. Wierzbického, který se domnívá, že největší měrou se na kriminalitě podílely nejchudší vrstvy společnosti a kriminální živly, jejichž národnost byla ve městech převážně židovská a na venkově běloruská nebo ukrajinská.⁸³

Výše zmíněný názor je pravděpodobně velmi blízko skutečnému obrazu tehdejších událostí, což lze do značné míry potvrdit nahlédnutím do sovětských fondů. Z nich podle mého soudu vyplývá korelace mezi sovětskou propagandou a explozí nenávisti doprovázené aktivizací elementárních lidských pudů u *části* běloruského (tutejšího) i ukrajinského obyvatelstva. Aby byla zřejmá souvislost, připomeňme „duch“, v jakém se mašinérie sovětské propagandy obracela (v tomto případě) k Ukrajincům:

Dost bylo snášení polských pánů na ramenou shrbených bídou...Narovnej svůj mocný hřbet, podpoř svou ztrhanou rukou vznik Západní Ukrajiny...Zbraněmi, kosami, vidlemi a sekerami bij své odvěké nepřátele – polské pány, kteří změnili tvoji zemi v bezprávnou kolonii, kteří tě polonizovali, deptali tvoji kulturu v blátě a změnili tebe a tvoje děti v dobytek, v nevolníky... Na Západní Ukrajině již není místa pro pány, statkáře a kapitalisty...Do zbraně soudruzi! Jdeme vám na pomoc, podáváme vám bratrskou ruku, povstaňte proti polským pánům - vašim odvěkým nepřátelům!⁸⁴

Pomineme-li všechny další faktory, které bezpochyby hrály v této souvislosti roli, byla tato propaganda hlavním spouštěcím mechanismem vlny násilí, ke které na teritorium Kresů následně došlo.⁸⁵ Byla tak účinná, že to překvapilo samotné Sověty, kteří museli „operativně korigovat směr nenávisti“. Již citovaný komisař Lev Mechlis hlásil 22. září 1939 do Moskvy informace v „trochu“ odlišném duchu než o necelý týden dříve⁸⁶:

⁸² Podle K. Jasiewiczze bylo během prvním dní na teritorium Kresů zavražděno okolo 200 členů rodin zemanů, z čehož zhruba dvě třetiny na území tzv. Západního Běloruska. Pachatelé těchto zločinů, které měly především charakter loupežných vražd, byly podle něj osoby rekrutující se ze spodin autochtonní společnosti. K. Jasiewicz, *Zagłada...*, s.79; v jiné práci Jasiewicz precizuje počty zavražděných polských zemanů na 62 na území tzv. Západního Běloruska a 23 na území tzv. Západního Ukrajiny. K. Jasiewicz, *Lista strat ziemaństwa polskiego 1939-1956*, Warszawa 1995, s.26, cit v: J.J.Milewski, *Okupacja sowiecka w Białostockiem. (1939-1941) Próba charakterystyki*, in: P. Chmielowiec (ed.), *Okupacja sowiecka...*, s.202.

⁸³ M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.79.

⁸⁴ R. Szawłowski, *Wojna polsko – sowiecka 1939, t.2*, Warszawa 1995, s.202

⁸⁵ Připomeňme další významné faktory, které byly mezi oběma slovanskými etniky ve chvíli dopadu sovětské propagandy přítomny jako parametry národnostní politiky Druhé republiky, velká míra analfabetismu, ukrajinský nacionalismus a především velká chudoba.

⁸⁶ Srov. pozn. 58

Nevraživost mezi Poláky a Ukrajinci roste, v současnosti došlo k aktivizaci Ukrajinců, kteří na mnoha místech terorizují polské sedláky. Došlo k případům vzájemného podpalování vsí, vraždám a loupežím. Byla široce rozvinuta činnost proti národnostnímu antagonismu mezi pracujícími Ukrajinci a Poláky za účelem soustředění všech sil proti pánům - statkářům. Na Západní Ukrajině nazývají Poláky - pány všechny dělníky, malé i střední rolníky, statkáře atp. Prosím o povolení na úpravu všude tam, kde se hovoří o polských pánech tak, aby se hovořilo o pánech – statkářích.⁸⁷

Lev Mechlis dokládá, že atmosféra na tzv.Západní Ukrajině byla necelý týden po příchodu Sovětů mnohem více odrazem napětí národnostního nežli třídního. Toto hlášení je rovněž reflexí toho, jakou váhu Sověti přikládali třídnímu a národnostního faktoru. Sověti de facto museli alespoň formálně (letáky, prohlášení) mírnit nevráživost Ukrajinců vůči *všemu* polskému. Armádní generál G.I. Kulik hovoří ve svém hlášení v podobném duchu:

V souvislosti se velkým národnostním útlakem ze strany Poláků dochází k výtržnostem mezi Ukrajinci a Poláky, objevují se hrozby podřezání Poláků. Je nezbytné, aby vláda vydala prohlášení k obyvatelstvu, protože se to může změnit v politický faktor.⁸⁸

Velké národnostní napětí bylo i přes snahy sovětské moci, která jej fakticky vyvolala, stále přítomno, o čemž svědčí dopis, který Mechlis obdržel dne 25.září 1939. Je v něm informován o skutečnosti, že se v některých vsích ukrajinští chlopi sami hlásí u jednotek Rudé armády s tím, že chtějí jít „bít polskou šlechtu“.⁸⁹ Z textu směrnice z 3. října 1939 jsou patrné existující obavy z toho, že by etnické napětí mohlo ovlivnit zdárný průběh strategického cíle Sovětů, kterým byly nadcházející říjnové volby do Lidových shromáždění:

V žádném případě nedopustit, aby během volební kampaně rozhořely třenice mezi dělníky různých národností.⁹⁰

Myslím si, že kriminalita byla v počátku sovětské přítomnosti na Kresech široce rozšířeným jevem, měla relativně velký národnostní podtext, který byl důsledkem latentního antagonismu existujícího již z dřívějších dob. Stala se jakousi normou chování, která měla na

⁸⁷ *Meldunek szefa Głównego Zarządu Politycznego Armii Czerwonej i Floty, komisarza armijnego I rangi L.Mechlisa, do ludowego komisarza obrony, marzałka K. Woroszyłowa, i sekretarza generalnego KC WKP(b), J.Stalina. Dokument č.115 In: Agresja sowiecka..., t.1, s. 209*

⁸⁸ Dokument č.59 In: *Agresja sowiecka...*, t.2, s. 103 -104 , cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s. 112

⁸⁹ *Pismo Naczelnika Zarządu Politycznego Frontu Ukraińskiego J.Pożidajewa do komisarza armijnego tow. Mechlisovi z 25 września 1939, Ruský státní vojenský archív (RSVA), fond 35 084, opis 1, dielo 257, k.159 - 160, cit. v: K. Jasiewicz, *Zagłada...*, s.85.*

⁹⁰ Dokument č.170 In: *Agresja sowiecka...*, t.2, s. 253, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s. 112

venkovských oblastech velmi primitivní podobu. Spouštěcím mechanismem excesů pak byl kolaps polského státu a propaganda Sovětů. Období bezvládní na počátku sovětské okupace způsobilo erupci směsi nacionalismu a primitivního násilí, kterou K.Jasiewicz vyjádřil takto:

Na Kresech vraždili všichni: Bělorusové, Ukrajinci, vojáci Rudé armády, příslušníci (sovětského – T.V.) bezpečnostního aparátu, zkomunizované i loupežné bandy, lidé přicházeli o život v důsledku „tzv. lidových soudů“ i samosoudů. Židé často vystupovali v roli „milicionářů“ (Občanská milice – viz Kapitola 2), ale vražd se účastnili spíše nepřímě. Zločinů se dopouštěli i někteří Poláci. Existovala tendence, že čím vyšší civilizační úroveň daného národa, tím menší sklony k loupežím a fyzické eliminaci nepřátel.⁹¹

Mám zato, že s tímto názorem se lze do značné míry ztotožnit. Oběťmi kriminálního chování byli převážně Poláci především ze dvou důvodů. Byli jimi jednak vzhledem ke svému vyššímu sociálnímu postavení, jednak vzhledem k intenzivní sovětské propagandě. Ta byla svými tvůrci sice zamýšlena v třídním duchu, ale *částí* autochtonního nepolského obyvatelstva interpretována jako „zelená“ k protiprávnímu jednání vůči *všem* Polákům bez ohledu na jejich sociální status. Zločinnost, ze které sovětská propaganda udělala normu⁹², byla významným situačním kontextem prvních dnů a týdnů sovětské přítomnosti na východopolských územích.

Kriminálních činů se dopouštěli ve velkém měřítku i vojáci Rudé armády, v jejichž případě se jednalo o důsledek „šoku“ z kontaktu s pro ně neznámým prostředím, který měl, jak již bylo naznačeno výše, podobu jakéhosi bizarního střetu civilizací.⁹³

Sovětští velitelé se snažili několika exemplárními tresty zabránit deliktům rudoarmějců. Je sporné, nakolik šlo o opatření v zájmu upevnění kázně ve vlastních řadách či do jaké míry je znepokojovaly početné zločiny vůči autochtonnímu (především majetnému - většinou polskému) obyvatelstvu.⁹⁴ Podle mého názoru se jednalo především o utilitární postoj nového režimu směrem k nadcházejícím volbám do Lidových shromáždění, ve hře byla také reputace

⁹¹ K. Jasiewicz, *Zaglada...*, s.71

⁹² Srov. pozn. 84

⁹³ Srov. pozn. 75

⁹⁴ Například dva sovětští důstojníci byli 21.zářím 1939 odsouzeni každý k 10 letům za zastřelení jedné osoby během rekvizice koní. K trestu tří let lágru s odkladem na tři roky byl Vojenským tribunálem odsouzen zdravotník Rudé armády I. Zajac, který si „pro soukromé účely přivlastnil jízdní kolo patřící statkáři“, které soud po jednání mimochodem převedl do vlastnictví SSSR. Stejný rozsudek padl v případě jiného vojáka, který si přivlastnil „statkářské“ hodinky. Za vraždu statkářky Kuntovské, majitelky statku Lyktupy, byl Vasilij A.Novikov, kandidát VKS (b), odsouzen k trestu smrti zastřelením. Někdy se udály i takové případy, jako v případě M.P. Kučumova, člena VKS (b), který „neoprávněně vstoupil“ do domu statkáře a „vzal si na památku“ jeho hodinky. Za tento čin se musel zpovídat před stranickými orgány a hodinky byly vráceny původnímu majiteli. Ruský státní vojenský archiv (RSVA), fond 35 084, opis 1, dílo k.3 a k.13, dílo 244, k.622, cit v: K. Jasiewicz, *Zaglada...*, s.80. Velkým problémem Rudé armády byl v září 1939 rovněž alkoholismus, který dosahoval v některých jednotkách „skandálních rozměrů“, RSVA, fond 35 084, opis 1, dílo 257, k.159-160, cit v: K. Jasiewicz, *Zaglada...*, s.81.

Sovětského svazu na mezinárodní aréně, čehož náznaky lze odvodit například z nařízení lidového komisaře obrany SSSR Klimenta Vorošilova z 25.září 1939.⁹⁵

Čtvrtým situačním kontextem, který ovlivnil první dny přítomnosti Sovětů na Kresech byla aktivizace komunistů (nejen) z Komunistická stran Západního Běloruska a Západní Ukrajiny.

V této souvislosti lze názorně ukázat, jak protichůdnými optikami je dodnes počáteční období sovětské okupace vnímáno.

Na polemice, k níž došlo na stránkách „Wieži“ mezi polským historikem Tomaszem Strzemboszem a jeho izraelským kolegou Israelem Gutmanem, můžeme vidět jak jsou z některých událostí, ke kterým došlo během chaotického sledu událostí v září 1939, vyvozovány zcela protichůdné závěry. Spor se týkal vystoupení komunistů židovské národnosti, kteří měli v září 1939 zaujmout aktivní protipolský postoj. Strzembosz v článku jmenuje například šestnáct míst v tzv. Západním Bělorusku, kde ještě před příchodem Rudé armády

polští občané židovského původu vzali do rukou zbraň, aby ji použili proti polským vojákům a policistům, úředníkům a uprchlíkům z Polska. Jedním slovem proti spoluobčanům a proti strukturám polského státu. Židovští komunisté v některých případech jednali v těsné spolupráci s přicházejícími jednotkami Rudé armády.⁹⁶

Israel Gutman ve své odpovědi Strzemboszovi oponoval v tom smyslu, že

Židé-komunisté tvořili zlomek židovské populace a nebyli nikdy považováni za organickou část židovského společenství, ačkoli z polského pohledu se mohli zdát početnou skupinou. Židé nevystupovali proti polskému státu, ale snažili se bránit sebe a své rodiny v době, kdy vládl chaos a anarchie. V Grodnu nedošlo k útoku židovských komunistů na polské vojáky, kteří město bránili před Rudou armádou, jak tvrdí Strzembosz, ale k reakci mladých Židů, kteří se bránili rabování.⁹⁷

Podle mého názoru se lze v tomto případě přiklonit spíše k pohledu izraelského historika. Podle údajů z období těsně před válkou byla členská základna obou komunistických stran

⁹⁵ Tento rozkaz nařizoval sovětským vojákům nákup potravin a krmiva u německých kolonistů pouze za hotovost a podle *tržních* cen (sic – T.V.), *Rozkaz č.79300s lidového komisaře obrany SSSR maršála Klimenta Vorošilova z 25.září 1939*, RSV A, fond 35 086, opis 1, dílo 69, k.33, cit v: K. Jasiewicz, *Zaglada...*, s.81. V tomto případě jde patrně o symptom snahy neudělat cokoliv, co by mohlo narušit velmi dobré vztahy s německým spojencem; tento rozkaz se objevil tři dny před uzavřením Smlouvy o hranicích a přátelství z 28.září 1939.

⁹⁶ T. Strzembosz, *Panu Prof. Gutmanovi do sztambucha*, *Wież*, č.6/2001

⁹⁷ I. Gutman, „*Oni i my. W odpowiedzi Prof. Tomasza Strzembosza*“, *Wież* č.8/2001

relativně malá.⁹⁸ I kdyby židovští komunisté jednali „v těsné spolupráci s jednotkami Rudé armády“, což nelze spolehlivě doložit, jednalo by se o velmi malý podíl židovského obyvatelstva Kresů.⁹⁹

Myslím si, že spor obou renomovaných historiků je do značné míry symptomatický pro pochopení asymetrické percepcie první sovětské okupace. Ani jednoho z pánů jistě nelze podezírat z vědomého šíření nepravd, jejich názory byly pouze generovány odlišným způsobem. Polská optika je tvořena komponenty v podobě hluboce prožívané národní tragédie září 1939, velké míry emocí vyplývající z tradičního pojetí patriotismu a stále přítomné porce stereotypního uvažování. Židovský úhel pohledu je z velké části ovlivněn vědomím, že meziválečné Polsko, budované jako národní stát Poláků, je považovalo za občany druhé kategorie, proto jakási naděje na „emancipaci“ spojená s příchodem Sovětů, kteří byli pro všechny velkou neznámou, byla pro část židovské populace pouze logickým a pochopitelným vyústěním bezperspektivních životních podmínek v *Rzeczypospolitej*. Následné trauma v podobě Holocaustu, na jehož uskutečnění Poláci ani Židé neměli žádný vliv, pak židovskou (ale i polskou) kolektivní paměť o první sovětské okupaci stočilo ještě hlouběji do emotivní a iracionální roviny. Tyto mimoběžné souvislosti, které mají každá svou vlastní logickou a ospravedlnitelnou strukturu, nemají žádné styčné plochy, na základě kterých by mohlo dojít k alespoň částečné názorové konvergenci.

Prvotní reakce autochtonního obyvatelstva na příchod Sovětů je jedním z nejsložitějších a nejkontroverznějších témat, která s první sovětskou okupací na Kresech souvisejí. Vzhledem ke komplikovanosti tehdejší sociální reality je na místě maximální střízlivost při vytváření jakýchkoliv obecných tezí o rozsahu a pozadí reakcí obyvatel vůči přicházející sovětské moci. První dny sovětské přítomnosti na Kresech byly podle mého názoru především reflexí smíšeného rázu území, specifických okolností a hlavně různých očekávání, jenž pro autochtonní obyvatelstvo různého etnického původu zosobňoval příchod Rudé armády.

⁹⁸ V roce 1937 měly KSZU - 9152 členů, resp. KSZB - 2002 členů, viz. Z. Zaporowski, *Stosunki polityczno - społeczne na północno - wschodnich Kresach Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, in: T.Strzembosz, M.Giżejewska (ed.), *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie I polskie na ziemiach północno - wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939 - 1941*, Warszawa 1995.

⁹⁹ Předpokládejme, že všichni členové KSZB i KSZU byli Židé (což jistě nebyla pravda). Sečteme počet členů obou stran z roku 1937, součet (9152 + 2002) činí 11 154 osob. Ke každému, byť teoretickému, židovskému komunistovi přičteme další 2 sympatizanty komunismu – dostáváme cifru 33 462. Předpokládejme dále, že celkovou židovskou populaci Kresů tvořilo v září 1939 minimálně 1 000 000 osob, nejvýše 1 500 000. Podíl židovských komunistů či jejich sympatizantů by pak činil 3,3 %, resp. 2,3 % počtu Židů v sovětském záboru.. Tyto údaje podle mého názoru alespoň částečně vyvracejí teorii, že Židé byli *en bloc* ztotožněním komunismu..

3. Legitimní anexe? Volby do Lidových shromáždění Západního Běloruska a Západní Ukrajiny.

Na rozdíl od nacistického Německa měl Sovětský svaz potřebu právně odůvodnit („юридически оформит“¹⁰⁰) anexi svého podílu na teritoriu meziválečného Polska. Bez ohledu na skutečnost, že pořádání plebiscitu na okupovaném území je v rozporu s mezinárodním právem (jednalo se přeci o osvobození), došlo na východopolských územích k jakémusi quasiprávnímu referendu, které mělo jeden jediný účel - formálně ospravedlnit anexi ze září 1939.

Procedura legitimizace anexe měla být provedena podle předem připraveného scénáře, kdy autochtonní obyvatelstvo tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny mělo zvolit své zástupce do sborů s názvem Lidová shromáždění, která měla následně prostřednictvím svých delegací „požádat“ Nejvyšší sovět SSSR o přičlenění k Sovětskému svazu.

Mluvíme-li o předem připraveném scénáři, má to své opodstatnění v obsahu sovětských dokumentů, jenž jsou dnes již badatelům dostupné.

Lidová shromáždění jako taková jsou poprvé zmiňována ve směrnici lidového komisaře vnitra Lavrentije Beriji ze dne 15. září 1939, ve které se konstatuje následující (bod 14 textu dokumentu):

Funkcionáři NKVD převezmou *aktivní úlohu* (zvýraznění – T.V.) v přípravě Lidových shromáždění - ukrajinského, běloruského a polského. Za účelem zajištění bezpečnosti během zasedání Lidových shromáždění, bude organizována *nezbytná agenturně - operační činnost* (zvýraznění – T.V.), která bude vyhledávat a potírat k/r (kontrarevoluční – T.V.) organizace, skupiny a osoby narušující organizaci nové správy.¹⁰¹

První zmínky o náplni a programu jednání Lidových shromáždění najdeme ve směrnici číslo jedna Vojenského sovětu Běloruského frontu ze dne 16. září 1939. V dokumentu se o jejich úloze v nadcházejícím období hovořilo v těchto souvislostech (bod 7 textu):

Za účelem rozhodnutí o otázce nové vlády (sic – T.V.) a způsobu jakým má být tato vláda ustavována, je třeba po důkladných přípravách svolat ve všeobecných volbách tři lidová shromáždění: Ukrajinské lidové shromáždění z představitelů zvolených ve vojvodstvích Západní Ukrajiny, Běloruské lidové shromáždění z představitelů zvolených ve vojvodstvích Západního Běloruska, Polské lidové shromáždění z představitelů zvolených ve vojvodstvích s převahou polského obyvatelstva.

¹⁰⁰ Memoáry Nikity Sergejeviče Chruščova, „Otázky historie“, ročník 1990, č.7, s.90, 98.

¹⁰¹ „Zachodnia Bialorus“ 17 IX – 22 VI 1941. Wydarzenia i losy ludzkie..., s.67 -69.

Tato Lidová shromáždění jsou povinna:

- a, schválit postoupení statkářské půdy rolnickým výborům;
- b, rozhodnout o otázce povahy nového uspořádání, tj. má-li to být sovětská nebo jiná moc (sic – T.V.);
- c, rozhodnout o otázce vstupu do rámce SSSR, tj. vstupu ukrajinských vojvodství do rámce USSR, běloruských do BSSR a polských vojvodství do SSSR pod názvem Polská sovětská socialistická republika.¹⁰²

Již dva dny před vstupem Rudé armády na teritorium Polska tak byly sovětským bezpečnostním aparátem vytvořeny první parametry unifikačního procesu. Povšimněme si, že v žádné pasáži tohoto, ani následujících dokumentů není slovem zmíněna otázka běloruského a ukrajinského obyvatelstva, které mělo být podle sovětské propagandy tak nesnesitelně utiskováno panským Polskem. Naopak, text je víceméně výčtem opatření majících za cíl precizovat kulisy unifikačního procesu.

Politbyro VKS(b) projednávalo dne 1. října 1939 celý soubor otázek souvisejících s anexí východopolských území. Výstupem z tohoto jednání byl mimořádně závažný dokument, který napovídá mnoho o pozadí celé procedury unifikace. Z obsahu usnesení politbyra, které nese název „*Problémy Západní Ukrajiny a Západního Běloruska*“, ocitujme několik pasáží, jenž nám přiblíží skutečnosti, o nichž nejvyšší mocenská struktura Sovětského svazu toho dne rozhodla¹⁰³:

1. Svolat *Ukrajinské lidové shromáždění* poslanců z obvodů Západní Ukrajiny (teritorium těchto bývalých vojvodství: Stanislavovského, Lvovského, Tarnopolského a Luckého) a *Běloruské lidové shromáždění* poslanců z obvodů Západního Běloruska (teritorium těchto bývalých vojvodství: Novogrodského, Vilenského, Bialystockého a Poleského).

Tato shromáždění jsou povinna:

- a, schválit *postoupení* statkářské půdy rolnickým výborům (cynismus vysokého kalibru – vzpomeňme osud polských zemanů - T.V.);
- b, rozhodnout o otázce povahy nového uspořádání, tj. má-li to být vláda sovětská nebo *buržoazní* (sic - T.V.);
- c, rozhodnout o otázce vstupu do rámce SSSR, tj. vstupu ukrajinských obvodů (povšimněme si, že se mluví o obvodech, které jsou sovětskými administrativními jednotkami; tady ovšem stále za situace, kdy je pořad možná „teoretická volba“ - T.V.) do rámce USSR, běloruských do BSSR (povšimněme si také, že ve srovnání

¹⁰² *Směrnice č.1 Vojenského sovětu Běloruského Frontu ze dne 16. září 1939*, Dokument č.1, in: M. Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi. Fakty, oceny, dokumenty*, Białystok 2001, s. 199.

¹⁰³ Politbyro sestávalo k 17. září 1939 z těchto osob: J. Stalin, V. Molotov, K. Vorošilov, M. Kalinin, L. Kaganovič, A. Mikojan, A. Ždanov, N. Chruščov, L. Berija. *Hipokryzja i mystyfikacje stalinowskiego aparatu partyjno-państwowego w świetle antypolskiego protokolu Biura Politycznego WKP (b) z 1 X 1939 r. oraz stenogramu obrad Zgromadzenia Ludowego Zachodniej Białorusi*, In: M. Gnatowski, D. Boćkowski (ed.), *Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej (1939-1941)*, Białystok 2003, s.16.

se dvěma výše citovanými směrnicemi „idea Polské SSR“ ztratila na aktuálnosti; tento fakt koreluje s posunem hranice mezi SSSR a Německem ve středním úseku na linii Bugu - T.V.)

d, vyřešit otázku znárodnění bank a velkého průmyslu.

2. Ukrajinské lidové shromáždění se svolává do Lvova , Běloruské lidové shromáždění do Bialystoku.
3. Datum voleb do Lidových shromáždění se stanovuje na neděli 22.října 1939. Datum prvního zasedání Lidových shromáždění se ustavuje na 26. října 1939.
4. Volby do Lidových shromáždění se konají na základě všeobecného, přímého, rovného volebního práva v rámci tajném hlasování. Volební právo náleží mužům i ženám, kteří dosáhli věku 18 let, bez ohledu na jejich rasovou a národnostní příslušnost, vyznání, stupeň vzdělání, sociálního původu, majetkové poměry a předchozí činnost.
5. Stanovuje se volební kvóta voleb do Lidových shromáždění: 1 poslanec na 5000 voličů.
6. Vytvoří se Organizační výbor voleb do Lidového shromáždění Západní Ukrajiny a Organizační výbor voleb do Lidových shromáždění Západního Běloruska. Iniciativu svolání Lidových shromáždění na sebe berou Prozatímní správy měst Lvova a Bialystoku, jež se obrátí na Prozatímní správu obvodových měst¹⁰⁴ s prosbou o vyslání zástupců do organizačních výborů. Výbory se musí skládat z Prozatímních správ měst Lvova a Bialystoku plus po jednom představiteli z každého obvodu; navíc ze dvou zástupců rolnických výborů, dvou zástupců inteligence a dvou zástupců dělnických organizací. Za účelem pomoci při přípravě voleb budou k Organizačním výborům delegovány tři osoby z předsednictva Nejvyšších sovětů BSSR resp. USSR.
7. Právo nominovat kandidáty na poslance Lidových shromáždění se zaručuje rolnickým výborům, Prozatímní správě, dělnickým shromážděním v podnicích, shromážděním Lidových milicí, schůzím inteligence.
8. Volební kampaň se provádí pod hesly: Ustavení sovětské moci na teritoriu Západního Běloruska a Západní Ukrajiny, vstupu Západního Běloruska do rámce BSSR a Západní Ukrajiny do rámce USSR, podpory konfiskace statkářské půdy, požadavku znárodnění bank a velkého průmyslu.
9. Během prvního dne svých zasedání budou Lidovými shromážděními přijaty deklarace, jejichž texty připraví Ústřední výbor komunistické strany (b) Ukrajiny (soudruh Chruščov) a Ústřední výbor komunistické strany (b) Běloruska (soudruh Ponomarenko). (oba pánové byli 1. tajemníky republikových ústředních výborů komunistické strany (b) v Běloruské SSR, resp. Ukrajinské SSR- T.V.).¹⁰⁵

Z textu dokumentu, jehož následující obsah rozpracovává do detailů scénář počáteční sovětizace teritoria, je patrné, že celá unifikační procedura byla již více než tři týdny před samotným hlasováním do značné míry připravena.¹⁰⁶ Vůle 13 miliónů lidí postavených do

¹⁰⁴ Prozatímní správy měst byly složeny ze zástupce Rudé armády, zástupce NKVD a po jedné osobě z řad místní levicové inteligence a místního proletariátu; poslední dvě jmenované osoby však měly na faktický chod událostí velmi omezený vliv. Viz Kapitola 2, první část.

¹⁰⁵ *Decyzje Biura Politycznego WKP(b) z 1 X 1939 roku w sprawie Kresów Wschodnich (Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Bialorusi)*, In: A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*,s.404-411.

¹⁰⁶ Kupříkladu bod 14 stanoví vytvoření Prozatímní správy obvodů (nezaměňujeme s Prozatímní správou obvodových měst – viz. bod 6); body 17 a 18 plánují podrobnosti ohledně znárodnění bank; bod 20 rozpracovává detaily měnové reformy; bod 23 stanovuje republikovým stranickým organizacím povinnost obrátit se do deseti dnů po „volbách“ na ÚV VKS(b) s „návrhem“ na znárodnění velkých podniků; bod 33

role potenciálních voličů, kteří v té době byli navíc stále občany jiného státu (jenž organizátor voleb považoval za zaniklý), tak byla již tři týdny před „volbami“ nejen popřena, ale, jak bude vyloženo níže, byla následně pod vlivem různých metod vynucována.

Z dikce je patrné, že sovětské nejvyšší stranické vedení v nejmenším nepředpokládalo odlišný „volební výsledek“, i když formálně tuto možnost připouštělo.¹⁰⁷ Pro „ptydepe“ sovětských dokumentů je symptomatické vytváření iluze vlivu řadových obyvatel na chod událostí. Tato „ingerence“ byla v kategorii (nejen) politických práv pouze hypotetická. Jednalo se o fikci legitimacy a legality, jenž byla ostatně pro sovětský režim typická. Usnesení politbyra z 1. října 1939 je toho podle mého názoru zářným příkladem.

Dohlížet nad realizací výše zmíněného scénáře měly režimem kontrolované složky v podobě Rudé armády, Prozatímní správy anektovaných území a operačních skupin NKVD.¹⁰⁸

Významným dílem se na provedení výše popisovaného volebního plánu měly podílet osoby alochtonního původu, mezi něž patřilo jednak 3500 komunistů „zmobilizovaných ke stranické práci“, jednak 2700 komunistů a komsomolců demobilizovaných z řad Rudé armády za účelem „využití ke stranické, komsomolské a jiné práci“, což bylo ve skutečnosti pojmenování pro participaci v indoktrinační kampani, která byla zakrátko v souvislosti s „volbami“ rozpoutána.¹⁰⁹

Sovětský režim vystavil během relativně krátké volební kampaně, která trvala necelé tři týdny, autochtonní obyvatelstvo dvěma výrazným stimulujícím činitelům: atmosféře strachu z nového režimu a všudypřítomné masové propagandě. Těmito prostředky si chtěl vymoci co nejvyšší volební účast, která by definitivně retroaktivně ospravedlnila přítomnost „osvoboditelů“ na východopolských územích.

Atmosféru, která během předvolebních dní na Kresech panovala, dokládá toto svědectví ze Lvova října 1939:

Všude byly pořádány nějaké schůze a shromáždění, hrála hudba, tu a tam stála zvláštní auta s tlampači. Všude visely obrovské plakáty s portréty Stalina, Molotova a jiných významných postav. Na stěnách domů visely také plakáty zkřiveného polského orla probodnutého ruským bajonetem...Na rozích stáli tu a tam rudoarmějci, kolem kterých se občas seskupovaly hloučky kolemjdoucích. Když se lidé ptali na život

stanovuje Lidovému komisariátu zahraničních věcí závazek předložit návrh na likvidaci zahraničních konzulátů nácházejících se na teritoriu.

¹⁰⁷ Srov. Bod 1b usnesení politbyra VKS(b) z 1.října 1939

¹⁰⁸ K činnosti NKVD blíže viz Kapitola III., první část.

¹⁰⁹ 1500 komunistů ze sovětského Běloruska a 2000 ze sovětské Ukrajiny, Body č. 11 a č. 12, *Decyzje Biura...*, in: A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s.406

v Sovětském svazu, dostávali nejčastěji odpověď „Всего много...“. V polovině října se zatýkání, předtím sporadická, stávala ve Lvově čím dál tím častější... Vždy v noci byla slyšet nákladní auta s funkcionáři NKVD, kteří prováděli prohlídky domů ve městě a některé lidi odváděli pryč... O něco později měla zatýkání mnohem systematictější charakter. Byla prováděna podle příslušnosti k určitým sociálním skupinám. Jednou zatýkali důstojníky polské armády v záloze, potom policisty, osadníky, pak zase majitele továren. Připadalo mi to jako „palba naslepo“, kdy nešlo o konkrétní cíl, ale spíše o pokrytí místa, kde se nachází pravděpodobný nepřítel. Nezdržovali se zkoumáním, je-li ten či onen nějak někde angažován, stačil samotný fakt, že patřil k těm či oněm, aby si pro něj přišli...¹¹⁰

Podle mého názoru se jedná o výpověď, která do značné míry vystihuje tehdejší poměry. Zatýkání nebylo během prvních týdnů sovětské přítomnosti na východopolských územích nic neobvyklého, jak dokládají zpřístupněné postsovětské dokumenty.¹¹¹

Zmiňme důležitou okolnost, jenž charakterizuje povahu, s jakou Sovětský svaz nakládal s anektovaným teritoriem. Represivní opatření, stejně jako propaganda, neměly žádný faktický vliv na volby jako takové, jelikož, jak bylo nastíněno výše, „volební výsledek“ byl již dávno dopředu znám. Zatýkání, vytváření ovzduší strachu mezi obyvatelstvem měla čistě preventivní charakter, kdy byli „odsunováni“, byť jen potenciální, oponenti režimu.¹¹² „Očišťování“ společnosti od této vrstvy (třídy) mělo pro nový režim současně ten přínos, že přispělo k vytváření atmosféry, která pro něj byla v souvislosti s volbami maximálně výhodná. Šlo zčásti i o potřebu zlomit již na počátku procesu unifikace i jen hypotetický zárodek aktivní opozice, stejně jako dát autochtonní obyvatelům najevo, s kým mají co do činění. Velmi lapidárně řečeno, šlo o to, aby k „volbám“, na kterých Sovětům velmi záleželo, „vůbec někdo přišel“.

¹¹⁰ S. Skrzypek, *We Lwowie pod okupacja sowiecka*, in: T. Bereza (ed.), *Lwowskie...*, s.176-178; zmíněný sovětský plakát je součástí přílohy č.2 této práce.

¹¹¹ A.Glowacki, který čerpal z materiálů centrálních ruských archívů, uvádí počet 4315 občanů Druhé republiky, kteří byli NKVD do 22. října 1939 zatčeni, A.Glowacki, *Sowieci...*, s.293.; W.Bonusiak, jenž pracoval se zdroji běloruského a ukrajinského původu, uvádí tento počet jako údaj výlučně pro tzv.Západní Bělorusko; pro tzv. Západní Ukrajinu uvádí pouze do 1. října 1939 počet zatčených ve výši 3914 osob. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s. 122, 125; M.Gnatowski uvádí pro tzv.Západní Bělorusko rovněž počet 4315 zatčených, M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi. Fakty, oceny, dokumenty*, Białystok 2001, s. 51. Sociální struktura zatčených, uvedená ve všech pracích, je identická. Kromě výjimky v podobě předsedy Polského červeného kříže z Vilna (Gnatowski s.50), byli zatčeni, slovy dokumentu NKVD, představitelé zemanstva, knížat, šlechty a kapitalistů (cca 10% zatčených), reakční představitelé buržoazní administrativy - jednak vojvodové, starostové a jejich administrativní aparát (cca 10% zatčených), jednak velitelé polské policie a četnictva, příslušníci polské pohraniční stráže (cca 15% zatčených), vedoucí osobnosti a členové kontrarevolučních stran (cca 15% zatčených), agenti polské rozvědky a provokatéři (cca 15% zatčených), zbytek zatčených tvořili bandíti, kulaci („jen ti uprchnuvší ze SSSR do Polska a ti, co byli napojeni na polskou rozvědku“), špióni, agenti německé rozvědky (přeci spojení - T.V.), bělogvardějci, osadníci spojení s polskou rozvědkou a „zbylý kontrarevoluční element“. Srov. *Zestawienie statystyczne osób aresztowanych w trakcie kampanii wyborczej do Zgromadzenia Ludowego Zachodniej Białorusi.*, in: M.Gnatowski, *Zgromadzenie...*, s.124. Blíže k činnosti NKVD viz Kapitola III. První část.

¹¹² Pro velkou část těchto lidí měla skutečnost, že byli zatčeni, zanedlouho ty nejtragičtější následky. Viz. Kapitola III. První část.

Podle mého názoru hrála roli obava, aby se celý volební podnik nezměnil ve fiasko. Vezmeme-li v úvahu neskutečně intenzivní kampaň před „volbami“, dále fakt, že k nim nebyli připuštěni mezinárodní pozorovatelé, nebo třeba skutečnost, že v některých větších městech tvořili velkou část obyvatelstva příslušníci etnik, kterých se teze o „osvobození“ přímo netýkaly (Poláci a Židé¹¹³), je na místě hypotéza, že se režim zčásti obával, zda-li jeho metody budou fungovat i na teritoriu, které dosud jeho způsob vládnutí nepoznalo, jinak řečeno jakási imanentní obava, že by se někde mohlo něco „zadrhnout“. Teror úvodních dnů a týdnů plnil funkci jakési dvojsečné zbraně směrem jednak k pacifikaci „nevyhovujících“, k níž by tak jako tak nakonec došlo, jednak byl již osvědčenou metodou regulace chování obyvatelstva. V tomto případě bylo cílem režimu dokončení unifikační procedury.

„Volby“ samotné proběhly přesně podle scénáře, který načrtlo svým rozhodnutím z 1. října 1939 politbyro ÚV VKS(b). Celý volební mechanismus byl nastaven tak, aby jeho parametry zabezpečily hladký průběh realizace v Moskvě sestaveného harmonogramu.

Formálně „zákonodárce“ přiznal právo navrhnout kandidáty na delegáty Lidových shromáždění rolnickým výborům, Prozatímní správě a plénům dělníků, Lidových milicí či levicové inteligence. V praxi ovšem iniciativa na takových plenárních akcích patřila členům volebních komisí daného volebního obvodu (tzv. zplnomocněnci ÚV republikových KS), kteří přicházeli s vlastními kandidáty. Úkolem shromážděných bylo tuto kandidaturu schválit. Jednalo se o čistě formální akt, který fakticky vylučoval opci prosadit nezávislého kandidáta, i když oficiální volební řád tuto možnost připouštěl. Docházelo k situacím, že jakmile lidé tuto frašku „prokoukli“ a ozývali se s námitkami, byli vzápětí veřejně vulgárním či hysterickým způsobem nazýváni „provokatéry“ či „kontrarevolučními elementy“. Lidé, kteří se naivně hlásili o svá práva, byli vystavováni přívalu takové „kritiky“ a většinou své námitky nakonec utlumili. Mějme na paměti, že v mnoha případech ve volebních komisích figurovali příslušníci NKVD a že na celém území probíhala stále častější zatýkání. Tváří v tvář těmto okolnostem, zastrašení lidé lhostejně schvalovali přítomné kandidáty.¹¹⁴

Navržení kandidáti na delegáty, kteří byli většinou osoby dělnického či rolnického původu, analfabeti, komunisté a také propuštění vězni, často ani nechápali, co se od nich požaduje. Byly to osoby v pozici loutek, které měly zajištěné „zvolení“ a které si od svých úloh

¹¹³ Lvov měl podle sčítání obyvatel z roku 1931 63,5% polské a 24,1 % židovské populace, Bialystok 70,5% polské a 21,5 % židovské populace P.Eberhardt, *Polska...*, s.34,40.

¹¹⁴ Nebylo tomu tak vždy, někdy příslušníci NKVD a jimi organizovaná síť konfidentů, jak vysvítá z archívních zdrojů, „vykrývali nepřátele“, kteří na plénech mluvili například: „o nutnosti požadovat autonomii na územích anektovaných SSSR“, v některých případech byly zaznamenány rovněž osoby, které na předvolebních plénech prohlašovaly, že se „zanedlouho vrátí Polsko a žádné volby tedy nejsou potřeba, když zakrátko Polsko, Anglie a Francie porazí Německo a pak se společně vydají na Sověty.“, Národní archiv republiky Bělorusko (NARB), F.4, op.5, spr.2113, In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.48

pravděpodobně slibovaly zlepšení svých (často zoufalých) životních podmínek.¹¹⁵ Kolik asi bylo například mezi kandidáty běloruské národnosti analfabetů, když jejich podíl na celkové populaci Bělorusů byl 77%?

Národnostní a sociální složení kandidátů na území tzv. Západního Běloruska:

Vojvodství	Celkem kandidátů	Bělorusové	Poláci	Židé	Rusové	Ostatní	Dělníci	Chlopi	Pracující Inteligence
Bialystocké	275	149	95	27	4	-	75	166	34
Novogrodské	225	202	5	15	-	3	28	174	21
Poleské	232	156	5	20	20	31	26	163	36
Vilenské	179	152	-	13	14	-	23	135	21
Celkem	911	659	105	75	39	34	152	639	112

Zdroj: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe...*, s.92.

Národnostní a sociální složení kandidátů na území tzv. Západní Ukrajiny:

Vojvodství	Celkem kandidátů	Ukrajinci	Poláci	Židé	Rusové	Dělníci	Chlopi	Pracující Inteligence	Chalupníci
Lvovské	400	361	15	24	-	114	214	72	-
Tarnopolské	330	315	5	9	-	24	231	64	11
Stanislavovské	313	293	4	16	-	58	199	53	3
Volyňské	452	413	3	29	-	44	383	21	4
Celkem	1495	1382	27	78	-	240	1027	210	18

Zdroj: A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s. 95; v některých součtech jsou patrné nesrovnalosti v řádech jednotek např. součet osob podle národností.

Zadáním agitátorů bylo na shromážděních různého druhu propagovat „výhody“ sovětského systému a vysvětlovat skutečnosti související s volbami. M. Gnatowski, který prohlédl stovky svědectví z tohoto období, hodnotí sociální původ těchto lidí takto: „bylo to osoby pocházejících z nižších sfér proletariátu, jak polského, tak židovského. Nejvýraznějším prvkem jejich činnosti bylo neustálé přesvědčování obyvatelstva o *závazku odvolit*.“¹¹⁶

¹¹⁵ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.55

¹¹⁶ Např. na teritoriu Bialystockého vojvodství působilo celkem 883 agitátorů *alochtonního* původu (627 mužů a 256 žen), mezi nimiž bylo 47 Bělorusů, 251 Poláků, 473 Židů, a 112 Rusů. M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe...*s.105. V den voleb se jen na teritoriu tzv. Západního Běloruska do kampaně zapojilo dalších 1500 agitátorů z řad Rudé armády, A.Glowacki, *Sowieci...*, s.60; na území tzv. Západního Ukrajiny bylo celkem 51 725

Agitátoři, kteří na některých místech dokonce opakovaně vyzývali obyvatelstvo k hlasování, odcházeli často s nepořízenou, čemuž nasvědčují některé sovětské prameny.¹¹⁷

O obřích rozměrech všudypřítomné sovětské propagandy si můžeme udělat představu, nahlédneme-li do postsovětských dokumentů.¹¹⁸

K realizaci „voleb“ byly sestaveny volební komise několika stupňů.¹¹⁹ Máme již k dispozici neúplné údaje ohledně jejich složení na nejnižším administrativním stupni - volebním obvodu.

Národnostní a sociální složení členů obvodních volebních komisí:

Teritorium	Celkem členů	Členů autochtonního původu	Ukrajinci	Bělorusové	Poláci	Židé	Dělníci	Chlopi	Pracující Inteligence
tzv.Západní Ukrajina	39 620	33 365	32200	-	3310	2706	6004	29968	3178
tzv.Západní Bělorusko	42 763	-	-	29174	6832	2740	-	-	-

Zdroj: A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s. 95; M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe...*, s.82. Dopočet v kategorii národnosti tvoří v případě tzv.Západní Běloruska 3990 osob, z nichž 2250 osob je ruské národnosti a zbytek je označen jako jiná. V případě tzv.Západní Ukrajiny není dopočet 1404 osoby z hlediska národnosti blíže specifikován; prázdná pole znamenají, že údaj je nedostupný.

Dne 22. října 1939 se na obou teritoriích uskutečnily „volby“ delegátů do Lidových shromáždění. Den předtím polská exilová vláda vyzvala obyvatelstvo anektovaných území k tomu, aby tento podnik bojkotovali. Fakticky ovšem neexistovala možnost, jak by se obyvatelstvo o tomto apelu mohlo dozvědět; tato výzva tak měla pouze symbolický obsah.

agitátorů, z nichž 40 049 bylo *autochtonního* původu. Jejich národnost nebyla dosud zjištěna, podle A.Sudola min. 70% tvořili Ukrajinci. A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s. 92

¹¹⁷ Jistá Polka Szulpinska se v Bialystoku měla vyjádřit ve smyslu: „Proč bych měla chodit volit, orgány jsou už dávno určeny, tak k čemu tahle komedie?“; Rovněž v Bialystoku jiná Polka prohlásila: „Jsem rovným člověkem, proto Vám to povím upřímně – nenávidím sovětskou vládu a hlasovat pro ni nebudu, stojím na straně svého milovaného Polska.“ cit.v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.137; Jiný, lehce úsměvný, sovětský dokument z Bialystoku mluví o „nepřátelích, kteří šířili klamavé zprávy o tom, že volit se bude moci pouze od 6 hodiny večerní do 6 hodiny ranní.“; Státní archiv v Brestu (PAOB), zesp. 7580 „P“, spr.1, t.27,k.12; cit.v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.142

¹¹⁸ Jen na území tzv. Západního Běloruska byly k účelům propagandy vyčleněny 4 milióny ks letáků, 900 000 ks literatury o kolchozech, stachanovcích apod., 100 000 ks portrétů vedoucích představitelů strany a vlády, 40 000 ks Ústavy SSSR a BSSR, 20 000 ks volebních řádů.či např. 2117 ks gramofonových desek. *Zestawienie statystyczne materialów propagandowych przekazanych do Zachodniej Białorusi w okresie od 20 września do 4 listopada 1939 r.*, NARB v Míńsku, zesp. 4, spr. 27, t. 69, k. 325-326; cit.v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe...*s.140.

¹¹⁹ Obvodové (v tomto případě nejmenší teritoriální volební jednotka), oblastní, rajónové a obvodní volební komise.

Ve Lvově vypadal den voleb takto:

Dne 22. října 1922 se uskutečnily volby do Lidových shromáždění Západní Ukrajiny. V den voleb se konalo mnoho pochodů a shromáždění. Celý den mluvili v rádiu o důležitosti voleb a milice povzbuzovala všechny (často i hrozbami) k hlasování. V větších domech se hlídalo, aby všichni šli na schůze a následně k volbám. Na schůzích, které byly navíc často vedeny pouze v ruštině, se s neslýchanou demagogií mluvilo o Polsku. Všem nepřátelům (*буржуазная гниль*) hrozili odstraněním ze zemského povrchu (*снесом из лица земли*)....¹²⁰

O průběhu samotného volebního „aktu“:

Na volebních komisích vyznačili jména kandidátů, pro které se mělo hlasovat. První co člověka zarazilo, byla skutečnost, že na kandidátce bylo pouze jedno jméno, které navíc většina vůbec neznala. Stávaly se i případy, kdy jedinými kandidáty byli důstojníci Rudé armády....Mimo propagandistických akcí se lidé o volby moc nestarali. Většina měla jiné starosti – hledali příbuzné, čekali na chléb (výrazně se zhoršilo zásobování – T.V.) nebo se starali se o to, aby měli kde bydlet. (Sověti rekvírovali pro vlastní účely spoustu bytů ve městě – T.V.) Většina lidí si myslela, že volby stejně nemají žádný význam...¹²¹

M.Pawlowski vzpomíná na den hlasování:

Lidé přicházeli do volebních místností, vzali volební lístky a házeli je do urny. Co bylo na lístku, nikdo nekontroloval – proč taky? Jména kandidátů jsme znali ještě ze školení před volbami...A vůbec, koho tenkrát ta jména zajímala? Sovětské volby jsme brali jako obyčejnou formalitu, jakousi daň, kterou je třeba odvést, aby měl člověk a jeho rodina pokoj. Neznám nikoho, kdo by se těch voleb neúčastnil.¹²²

Mimo oficiální sovětskou propagandu, která oslavovala „historickou úlohu voleb“, existovaly i okolnosti, které zůstaly známy pouze členům bezpečnostního a stranického aparátu. Příkladem může být úryvek Operačního hlášení lidového komisaře vnitra BSSR Lavrentije Canavy ze dne 25.října1939:

Byly zaznamenány jednotlivé případy kontrarevolučních vystoupení nám nepřátelských elementů v podobě vylepování k/r (kontrarevolučních – T.V.) letáků, strhávání plakátů a portrétů našich představitelů, vyhazování lístků (volebních) s k/r obsahem a agitace proti hlasování pro kandidáty.¹²³

¹²⁰ S. Skrzypek, *We Lwowie ...*, s.181

¹²¹ Tamtéž, s.182

¹²² M.Pawlowski, in: *Na lasce NKWD*, cz.III, Akowcy, Lomża 1989, s.4, cit.v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie...*, s.124

¹²³ Národní archiv republiky Bělorusko (NARB) v Minsku, zesp. 4, spr. 21, t. 1683, k. 230-231, cit.v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.136

Z dokumentu vysvítá i výčet míst, kde k podobným „excesům“ docházelo,¹²⁴ stejně jako znění „kontrarevolučních“ hesel, která byla Sověty zaznamenána na hlasovacích lístcích.¹²⁵

Oficiální výsledky oznamovaly, že na tzv. Západní Ukrajině se „voleb“ zúčastnilo 92,83% oprávněných voličů a na území tzv. Západního Běloruska 96,71% elektorátu. Pro navrhované kandidáty hlasovalo 90,93% voličů tzv. Západní Ukrajiny a 90,97% voličů tzv. Západního Běloruska. Výsledky, které sovětský režim zveřejňoval, byly ve všech volebních obvodech téměř identické, když se pohybovaly od „nejhoršího“ výsledku ve Lvovském vojvodství (88,30% všech hlasů pro delegáty) k „nejvyšší podpoře pro kandidáty“, která byla dosažena ve Stanislavovském vojvodství.(93,20% všech hlasů pro delegáty).¹²⁶

Je třeba říci, že nemůže být žádných pochybností o tom, že výsledky této quasivolební události byly zfalšovány. Svědčí o tom jednak na všech místech víceméně stejné výsledky oscilující kolem 90% hlasů pro kandidáty, což je charakteristický parametr voleb v sovětské režii, jednak celá řada nepřímých důkazů.¹²⁷

Dodnes se nepodařilo spolehlivě zjistit, kolik obyvatel východopolských území k těmto „volbám“ ve skutečnosti přišlo. Podle mého názoru musela být volební účast pravděpodobně vysoká, i když zdaleka ne taková, jak ji prezentovaly oficiální výsledky. Atmosféra strachu, masivní propaganda, volební řád, který umožňoval např. hlasovat za analfabety, a další parametry celé procedury - to vše se jistě na volební účasti projevilo. Tato účast stejně neměla jiný než „propagační“ význam, jelikož výsledky byly tak jako tak určeny „shora“. Oficiální komuniké sovětské tiskové agentury TASS ze dne 7.listopadu 1939 dementovalo předchozí zprávu agentury Reuter, že se „voleb“ účastnilo pouze 25% venkovské a 50%

¹²⁴ Bialystok, Grodno, Lomza, Sokółka.

¹²⁵ Na hlasovacích lístcích se objevovaly přípisky kupříkladu tohoto znění: „9 hlasů generálu Sikorskému“, „Ruce pryč od Polska“, „Bolševici vypadněte!“, „Rydz Śmigły“, „At' žije Polsko“, „Pryč se Židy a komunisty, pryč s nezvanou sovětskou vládou“, cit.v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.136, 139, 140.; Na jiném sovětském dokumentu nalezneme ohledně přípisů na hlasovacích lístcích jen lakonickou poznámku „nemůže být zveřejňováno“, NARB v Minsku, zesp. 4, spr. 27, t. 69, k. 225. cit.v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe...*, s.140.

¹²⁶ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* ,s.48-53; k výsledkům „voleb“ srov. M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*,s.142 - 152; A.Głowacki, *Sowieci...*, s.62-63; A. Sudol, *Początki sowietyzacji...*, s. 110-112.

¹²⁷ Např. v rajónu Lomza, ve které je 90% obyvatel polské národnosti, se podle oficiálních výsledků více než 90% celkového elektorátu dožadovalo připojení k Běloruské SSR, P.Eberhardt, *Polska...*, s..70; Ve Lvovském vojvodství podle pracovních zpráv z průběhu voleb ve 14 hodin hlasovalo 5,34% všech voličů, ale v 19 hodin stejného dne již 82% všech voličů. V rozmezí pěti hodin tak teoreticky mělo hlasovat 76,66 % všech voličů, což se po přepočtu rovná 1 031 641 hlasujících – čili více než 200 000 odevzdaných hlasů za jednu hodinu. Výpočet proveden podle oficiálních výsledků v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* ,s.48; srov. M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*,s.142-152.

městské populace.¹²⁸ W. Bonusiak zastává názor, že tyto údaje jsou příliš nízké a že k urnám přišlo více osob, neuvádí ovšem žádný další konkrétní údaj.¹²⁹

Inaugurační zasedání Lidových shromáždění Západního Běloruska v Bialystoku a Západní Ukrajiny ve Lvově se uskutečnila ve dnech 28. – 30. října 1939, resp. 26. – 28. října 1939. Jejich další činnost byla přesnou realizací ustanovení, která vyplývala z usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939.

Po nezbytných formalitách¹³⁰ měla jednání obou shromáždění identický program, kdy se jednalo o následujících otázkách:

1. o otázce povahy státní moci (srov. bod 1b usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1.října 1939 - T.V.);
2. o otázce vstupu Západního Běloruska (Západní Ukrajiny) do rámce Běloruské SSR (Ukrajinské SSR) (srov. bod 1c usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 - T.V.);
3. o otázce konfiskace statkářské půdy (srov. bod 1a usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1.října 1939 T.V.);
4. o otázce znárodnění bank a velkého průmyslu (srov. bod 1d usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1.října 1939 - T.V.).¹³¹

Zasedání samotná byla pouze pokračováním volební frašky, kdy delegáti jeden po druhém předčítali plénu připravený text, jenž obdrželi těsně před svými příspěvky. Obsah byl stylizován v duchu „osvobozovací“ rétoriky, kdy bylo cokoli spojeného s předválečným Polskem v hysterickém duchu očeřováno.¹³² Celá konstrukce, kterou bychom z dnešního pohledu mohli považovat za primitivní, v tehdejších reáliích splňovala svůj účel, kterým bylo vytvořit iluzi, že příchod Rudé armády byl opravdovým osvobozením. Sovětská moc hrála s delegáty absurdní tragikomedií, když je postavila do rolí jakýchsi „legitimních“ zástupců obyvatel východopolských území, kteří vyjadřují jejich skutečnou vůli. Nic naplat, že to nebyli sověšší občané, jednalo se přeci o osud 13 milionů „bývalých občanů zaniklého státu“, kterým Sovětský svaz podal „pomocnou ruku“.

¹²⁸ J.Ślusarczyk, *Polityka władz sowieckich wobec ludności polskiej na terenach okupowanych przez ZSSR (koniec września 1939 r.- czerwiec/lipiec 1941 r.)*, s.85, in: tentýž, *Stosunki polsko-sowieckie 1939-1945*, Toruń 2001.

¹²⁹ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.50.

¹³⁰ Těmito formalitami byla neustálá skandování hesel oslavujících sovětské představitele, Rudou armádu, sovětskou ústavu, vyjadřování díky za osvobození atp., A.Głowacki, *Sowieci...*, s.64

¹³¹ A.Głowacki, *Sowieci...*, s.64; srov. M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*,s.167 - 182; A. Sudol, *Początki sowietyzacji...*, s. 123 -228; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.54-55.

¹³² Obvinění řečníků padala na adresu „polských velmožů“, „upírů“ či „bílých polských okupantů“; byl líčen „hrůzný obraz vyhlazovací a loupežné politiky“ vůči běloruskému a ukrajinskému obyvatelstvu; řečníci žádali „zničení nepřátel lidu“, „vyhnání kapitalistů“ či likvidaci „loupeživých velmožů“ za doprovodu sborových výkřiků sálu: „Smrt pro ně!“; A.Głowacki, *Sowieci...*, s.64.

Delegáti v pozicích loutek žádali přítomné stranické a státní funkcionáře Běloruské a Ukrajinské SSR, aby pochopili jejich „svízelnou situaci“ a porozuměli důvodům, které je vedou k tomu, že aspirují na skutečnost stát se součástí „nejdemokratičtějšího státu na Zemi“. Fikce spravedlnosti a práva byla dovedena k dokonalosti.

Ruce usekáme těm, kteří nám budou bránit v tom, abychom mohli jít cestou socialistického hospodaření na vesnici, cestou kolektivizace...¹³³

Jaký byl výstup z těchto zasedání? V první řadě Lidová shromáždění přijala v hlasování výše zmíněné čtyři body programu zasedání, které, jak víme, byly součástí usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939.

Na územích tzv.Západního Běloruska (29.října 1939) a tzv.Západní Ukrajiny (27.října 1939) tak byla vyhlášena sovětská svrchovanost. Následujícím usnesením byly vytvořeny zplnomocněné delegace obou shromáždění, které se měly vydat k Nejvyššímu sovětu SSSR s „žádostí“ o připojení k Sovětskému svazu a následnému včlenění do příslušné „sesterské“ republiky. Další usnesení se týkala hospodářských otázek. Bylo rozhodnuto o konfiskaci půdy statkářů, klášterů a vysokých státních úředníků včetně celého živého i neživého inventáře a dalších nemovitostí.¹³⁴ Současně shromáždění schválila již provedenou „konfiskaci“ půdy venkovskými výbory a přerozdělení (části - T.V.) této půdy bezzemkům a drobným zemědělcům.¹³⁵ Poslední z usnesení fakticky posvětila znárodnění bank a velkých podniků. Během diskusí v rámci shromáždění v Bialystoku se v projevech delegátů objevovala teze, že se znárodnění bank nedotkne úspor autochtonních obyvatel, která se ovšem zanedlouho ukázala jako zcela falešná.¹³⁶

¹³³ Úryvek z projevu delegáta Turiaňského, CZERWONY SZTANDAR, nr 36, s.3, cit v: Glowacki, *Sowieci...*, s.64; *Czerwony Sztandar* byl polskojazyčným deníkem, který vycházel na celém teritoriu tzv. Západního Běloruska a tzv. Západního Ukrajiny. Byl zcela podřízen sovětské propagandě; srov. B. Gogol, *Czerwony Sztandar. Rzecz o sowietyzacji ziem Małopolski Wschodniej, wrzesień 1939-czerwiec 1941*, Gdańsk 2000, s.41.

¹³⁴ Nejednalo se o vyvlastnění, jak se někdy mylně uvádí, které je formou zániku vlastnického práva vždy za náhradu, ale o konfiskaci majetku, jenž se provádí bez nároku na jakékoliv protiplnění. V tomto případě se podle mého názoru jednalo o obyčejnou krádež či dokonce loupež (viz osud mnoha polských zemanů), jelikož institut konfiskace v sobě imanentně obsahuje moment legitimacy.

¹³⁵ Tady je podle mého názoru důležitý moment, kdy zabíraná půda byla ve skutečnosti pouze zčásti přerozdělována bezzemkům a drobným zemědělcům, ačkoli Lidová shromáždění „nehlasovala“ o části, nýbrž o půdním fondu jako celku. V tomto kroku jsou patrné dva momenty: jednak propagační směrem k běloruským a ukrajinským *chlopům*, jednak je to de facto počátek kolektivizace na Kresech. Nominálně se konfiskace týkala všech vlastníků velkých půdních fondů, fakticky ovšem postihla v drtivé většině pouze osoby polské národnosti.

¹³⁶ Glowacki, *Sowieci...*, s.68.

Obsah usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939, jenž se dotýkal základního uspořádání společenských vztahů na východopolských územích, se tak formálně „legalizoval“. Fakticky ovšem šlo z velké části o retroaktivní potvrzení stávající situace, která již nastala a pro kterou ve skutečnosti vytvořily podmínky nikoli hlasy voličů, nýbrž přítomnost Rudé armády a operačních skupin NKVD.

Posledním usnesením, které Lidové shromáždění tzv. Západního Běloruska během tří dnů své existence přijalo, bylo rozhodnutí o tom, že den 17. září bude prohlášen na teritoriu tzv. Západního Běloruska za svátek a že v Bialystoku bude vybudován pomník „vojákům padlým při osvobození běloruského národa od útlaku statkářů a kapitalistů“.¹³⁷

Po třech dnech zasedání tak Lidová shromáždění splnila svoji „historickou úlohu“. Formálně nebylo nikdy přijato rozhodnutí o jejich rozpuštění, jednoduše se jen přestala scházet.¹³⁸ Tato skutečnost je do značné míry symptomatická pro úlohu, jenž jim dějiny přisoudily. Byla to role instrumentu, který ve chvíli, kdy splnil svůj účel, ztratil pro sovětský režim veškerý smysl existence.

Delegace Lidových shromáždění přednesly „žádosti“ o sjednocení se Sovětským svazem v Moskvě na plénu Nejvyššího sovětu SSSR 1. listopadu 1939 v případě tzv. Západní Ukrajiny a 2. listopadu 1939 v případě tzv. Západního Běloruska. Na návrh Rady lidových komisařů SSSR Nejvyšší sověť SSSR rozhodl na svém pátém mimořádném zasedání dne 1. listopadu 1939 o „vyhovění prosbě“ Lidových shromáždění - ergo o sloučení tzv. Západní Ukrajiny se SSSR a současně o jejím sjednocení s USSR. Nejvyšší sověť SSSR přijal den poté analogické rozhodnutí v případě tzv. Západního Běloruska a jeho „sesterské“ republiky.¹³⁹

Unifikační procedura bývalých východopolských území se Sovětským svazem tak byla dokončena. Vjačeslav Molotov se vyjádřil u příležitosti 22. výročí Velké říjnové revoluce, že připojení východních zemí *Rzeczypospolitej* bylo:

¹³⁷ Tamtéž...s.69, Pikantní je, že pomník měl být postaven ve městě s minimálním podílem běloruského obyvatelstva. Není mi známo, zda-li byly podobné pomníky vybudovány na území tzv. Západního Ukrajiny.

¹³⁸ A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s. 71

¹³⁹ V rámci stejného zasedání Nejvyšší sověť SSSR rozhodl o doporučení prezídiu Nejvyššího sovětu stanovit termín voleb poslanců z tzv. Západní Ukrajiny do Nejvyššího sovětu SSSR (volby probíhaly včetně volební kampaně během ledna - března 1940), navrhnout Nejvyššímu sovětu Ukrajinské SSR přijetí tzv. Západní Ukrajiny do rámce USSR; analogické kroky podnikl Nejvyšší sověť SSSR ve vztahu k Běloruské SSR a tzv. Západní Bělorusku den poté. Oba republikové sověty realizovaly návrhy NS SSSR na svých zasedáních 14. listopadu 1939, kdy se na základě jejich rozhodnutí stalo oficiálně (od tehdy již bývalé) východopolské teritorium součástí Ukrajinské SSR, resp. Běloruské SSR. A. Glowacki, *Sowieci...*, s.68

jedním z nejslavnějších výkonů, kterými se může pyšnit Sovětský svaz, vždy věrný zásadám své vnitřní mírové politiky a proletářského internacionalismu.¹⁴⁰

Lidová shromáždění byla ad hoc vytvořená instrumentální tělesa, jejichž jediným účelem bylo zmanipulovanými volbami podle sovětské předlohy ospravedlnit akt anexe ze strany Sovětského svazu. Autochtonní obyvatelstvo nemělo žádnou možnost jakýmkoliv způsobem výsledek „voleb“ ovlivnit. Byl to, jak bude nastíněno dále, integrální akt v té době již probíhající státní zvůle totalitního státu vůči části obyvatelstva státu jiného.

Dodejme pro dokreslení jejich role v pozdější době, že tyto „volby“ byly komunistickou historiografií interpretovány jako vrcholný akt výkonu suverénní vůle autochtonních obyvatel, což dokládá tento úryvek z ukrajinského tisku u příležitosti 50. výročí sjednocení Ukrajiny v roce 1989:

Volby z 22.října 1939 byl prvními svobodnými a plně demokratickými volbami na území Západní Ukrajiny... Volby do Lidových shromáždění byly stokrát víc demokratičtější než polské volby z 30. let.¹⁴¹

¹⁴⁰ W.Molotow, *XXII rocznica Rewolucji Październikowej. Referat na uroczystym posiedzeniu Sowietu Moskiewskiego 6 listopada 1939 r.*, Moskva 1939, s.11, cit. v:A.Głowacki, *Sowieci...*, s.74.

¹⁴¹ A. Martynjuk. *1939. K 50-letiju wossojedinienija zapadnoukrajnskich ziemiel s Ukrainskoj SSR w sostawie sojuza SSSR*. PRAWDA UKRAINY nr. 262 ze dne 15. listopadu 1989., cit v: P.Eberhardt, *Polska...*, s.55.

KAPITOLA II.

USTAVOVÁNÍ ORGÁNŮ SOVĚTSKÉ MOCI

V následující kapitole bude nastíněna geneze procesu tvorby mocenských struktur na bývalých východopolských teritoriích, která se jako tzv. Západní Bělorusko a tzv. Západní Ukrajina stala na podzim 1939 součástí Sovětského svazu. Budeme se snažit mimo jiné vymezit jejich pravomoci, národnostní složení, autochtonní a alochtonní prvek v těchto strukturách či analyzovat jejich faktický podíl na odpovědnosti za sovětizaci.

Pro snadnější orientaci v následujícím textu je nezbytné, abychom uvedli, jakým způsobem sovětský režim reguloval administrativní uspořádání tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny. K jeho transformaci z polského modelu (vojvodství, okres) na sovětský (obvod, rajón) došlo ve třech postupných etapách.¹⁴³

¹⁴² W. Bonusiak, *Józef Stalin (Biografia)*, Kraków 1992, s.85; cit v: tentýž, *Polityka ludnościowa...* s.84.

¹⁴³ K tzv. *Západnímu Bělorusku* bylo podle terminologie polského administrativního dělení ke dni 17. září 1939 připojeno jako celek nebo po částech pět bývalých polských vojvodství. Jednalo se vojvodství: Bialystocké (9 okresů, bez okresu Suwalki, který byly připojen k Východnímu Prusku), Novogrodské (8 okresů), Poleské (9 okresů), Varšavské (3 okresy, zbytek připojen k německé okupační zóně), Vilenské (7 okresů, zbylá část připojena k Litvě).

První sovětské administrativní členění, které platilo od 28. září 1939 do 19. listopadu 1939, rozdělilo toto území na 4 obvody: Bialystocký (9 okresů), Novogorodský (8 okresů), Pinský (8 okresů) a Vilejský (7 okresů) nezaměňujeme s Vilenským vojvodstvím.

Druhé sovětské administrativní členění, které platilo od 19., 29. a 4. prosince 1939 do 15. ledna 1940, rozdělilo toto území na 5 obvodů: Bialystocký (9 okresů), Baranovičský (8 okresů), Brestský (3 okresy), Pinský (5 okresů) a Vilejský (7 okresů).

Třetí sovětské administrativní členění, které platilo od 15. ledna 1940 do 22. června 1941, rozdělilo toto území na 5 obvodů a 101 rajónů: Bialystocký (25 rajónů), Baranovičský (27 rajónů), Brestský (18 rajónů), Pinský (11 rajónů) a Vilejský (22 rajónů, 2 rajóny byly 25. listopadu 1940 předány Litevské SSR).

K tzv. *Západní Ukrajině* byla podle polského administrativního dělení ke dni 17. září 1939 připojena 4 bývalá polská vojvodství. Jednalo se vojvodství: Lvovské (9 okresů), Stanislavovské (15 okresů), Tarnopolské (17 okresů) a Volyňské (11 okresů).

První sovětské administrativní členění, které platilo od 28. září 1939 do 13. prosince 1939, rozdělilo toto území na 4 obvody: Lvovský (9 okresů), Stanislavovský (15 okresů), Tarnopolský (17 okresů) a Volyňský (11 okresů).

Druhé sovětské administrativní členění, které platilo od 13. prosince 1939 do 15. ledna 1940, rozdělilo toto území na 6 obvodů: Volyňský (6 okresů), Rovenský (5 okresů), Lvovský (14 okresů), Drogobyčský (10 okresů), Stanislavovský (10 okresů) a Tarnopolský (13 okresů).

Třetí sovětské administrativní členění tzv. Západní Ukrajiny vytvořilo které platilo od 15. ledna 1940 do 22. června 1941, vytvářelo 6 obvodů a 199 rajónů: Volyňský (30 rajónů), Lvovský (36 rajónů), Stanislavovský (36 rajónů), Tarnopolský (38 rajónů), Drogobyčský (29 rajónů) a Rovenský (30 rajónů). K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.13-25; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.61-63.

Definitivní podoba administrativního členění teritoria vypadala takto:

Administrativní dělení tzv. Západního Běloruska (od 15. ledna 1940)

Obvod	Počet obyvatel	Rozloha (km ²)	Počet rajónů
Baranovičský	1 133 614	23 539,4	26
Bialystocký	1 108 895	21 198,0	24
Brestský	750 405	17 194,1	18
Pinský	506 633	16 031,6	11
Vilejský	1 001 749	20 681,5	22
Celkem	4 401 296	98 644,6	101

Zdroj: Národní archiv republiky Bělorusko (NARB), D.4, op.5, spr.2118, In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.62

Administrativní dělení tzv. Západního Ukrajiny (od 15. ledna 1940)

Obvod	Počet obyvatel	Rozloha (km ²)	Počet rajónů
Drogobyčský	1 200 200	11 700	29
Lvovský	1 378 000	13 900	36
Rovenský	1 139 808	19 900	30
Stanislavovský	1 436 800	13 700	36
Tarnopolský	1 270 000	13 100	38
Volyňský	1 128 008*	13 100	30
Celkem	7 552 816	91 200	199

* počet z konce roku 1939, do 1. ledna 1941 se počet obyvatel tohoto obvodu snížil na 1 046 900 (důsledek deportací, migračních procesů aj.).

Zdroj: Státní archiv Lvovského obvodu (DALO), F.5001, op.1, spr.72: BAK, R.24/827; *Wolyń Radiańska (1939 - 1945)*; *Zbirnyk dokumentiv i materialiv*, Lwiv 1971, s.45, In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.63.

Výsledkem administrativního dělení teritoria podle sovětského modelu bylo jeho administrativní rozdrobení z 52 polských okresů na 199 sovětských rajónů v případě tzv. Západní Ukrajiny a z 32 okresů na 101 rajónů v případě tzv. Západního Běloruska.¹⁴⁴

Toto opatření mělo významný důsledek ve skutečnosti, že záhy došlo k relativně velkému „nasyčení“ bývalých východopolských území sovětským úřednickým, stranickým a rovněž policejním aparátem, čímž byly vytvořeny vhodné podmínky pro ještě účinnější kontrolu a přetvoření anektovaného území - pro jeho unifikaci.

1. Prozatímní správa a venkovské výbory

Když vstupovaly jednotky Rudé armády na teritorium Druhé republiky, měly, jak bylo naznačeno v předcházející kapitole, detailní instrukce ohledně vytváření dočasných správních orgánů. Tyto orgány měly plnit funkci jakéhosi přechodného zabezpečení základní místní administrativy, při němž měla „utiskovaným masám pracujících“ pomáhat Rudá armáda. Organizace tohoto aparátu měla být jakousi reflexí „revolučního vzepětí“ a vůle pracujícího lidu, který měl povstat proti „polským statkářům a kapitalistům.“

Realita byla ovšem trochu méně „poetická“, protože revoluce měla Sověty pečlivě naplánovaný a podle vlastního scénáře realizovaný průběh, který byl od počátku pečlivě dodržován. Mluvíme-li o připraveném scénáři, připomeňme již zmíněnou směrnicí č.1 Vojenského sovětu Běloruského frontu ze dne 16. září 1939 s názvem „*O obsazení Západního Běloruska a Západní Ukrajiny za účelem poskytnutí pomoci utiskovaným bratrským národům: běloruskému a ukrajinskému*“. Jedná se o velmi důležitý dokument, který nám nastíní zadání, jímž byly jednotky Rudé armády vybaveny ještě před samotným vstupem na polské teritorium.

1. *Ihned* (zvýraznění – T.V.) po vstupu našich vojsk do toho či onoho města začít tvořit Prozatímní správu měst. Netvořit žádné revoluční výbory, nýbrž Prozatímní správu toho či onoho města. Ta se bude skládat: ze zástupce armády (v osobě jednoho politického funkcionáře), který se současně stane předsedou, dále ze zástupce NKVD a dále po jedné osobě z řad dělníků a levicové inteligence;
2. Obsadit tiskárny, získat papír a začít vydávat noviny v běloruském, ukrajinském a polském jazyce. Toto je úkol politických správ a politických funkcionářů a příslušníků NKVD;

¹⁴⁴ Rajón je zhruba dvakrát až třikrát menší administrativní jednotka než polský okres.

3. Zorganizovat zásobování místního obyvatelstva, navázat úzký kontakt s dělnickými organizacemi, vytvořit Dělnickou gardu za účelem zavedení revolučního pořádku;
4. Vytvořit v obcích rolnické výbory z představitelů drobných a středních rolníků pro zabavení statkářské a klášterní půdy a také půdy vysokých státních úředníků a její předání drobných a středních rolníků. (Tyto rolnické výbory byly podle mého názoru pouze instrumentem k pozdější kolektivizaci, jejich funkce byla „jaksi naoko“ začít konfiskovat půdu rukama místních „povolných“. Režim si zjevně netroufal konfiskovat půdu přímo, proto zvolil nepřímou cestu skrze tyto výbory; svou roli hrály i nadcházející volby do Lidových shromáždění, viz Kapitola III. – T.V.);
5. Netvořit zatím (sic! – T.V.) žádné kolchozy a ani nepoužívat ani žádná hesla s obsahem souvisejícím se zakládáním kolchozů;
6. Všechny vytýčené úkoly (body 1 - 4.) *mají za cíl* (zvýraznění – T.V.) odstranění stávající pansko – buržoazní vlády. Musí se provádět příslušníky armády a k armádě přidělenými politickými pracovníky a funkcionáři NKVD. Musí se provádět jménem armády, jelikož do ustavení nové vlády musí být armáda a její části spolupracující s NKVD jedinou mocí na obsazených územích;
7. Tento bod se týká Lidových shromáždění;¹⁴⁵
8. Vyhybat se konfiskacím potravin, krmiva a spotřebního zboží (vskutku velmi dobrá míra anticipace – srov. pozn. 83 – T.V);
9. Všechno co bude potřeba se má nakupovat od obyvatelstva za sovětské ruble; bude vyhlášena rovnost ruble se zlotým;
10. Široce vysvětlovat vojákům Rudé armády *historický význam* (zvýraznění – T.V.) úkolů, které jsou před ně postaveny.¹⁴⁶

Tento dokument, který byl de facto „sovětskou metodologickou příručkou“ pro počáteční fázi anexe, může dnes posloužit mimo jiné jako doklad toho, že celá „osvobozovací mise“ byla relativně podrobně naplánována. Povšimněme si rovněž, že v žádné jeho části, na rozdíl od materiálů oficiální propagandy, není zmínka o preferování jakýchkoliv národnostních skupin, dokonce v bodě 2 se o šíření tiskovin píše, že mají být vydávány v běloruském, ukrajinském a polském jazyce.

Litera této směrnice byla naplňována na celém teritoriu¹⁴⁷, když byla všude vytvářena Prozatímní správa na různých úroňových stupních. Rudá armáda tak prostřednictvím svých politických pracovníků (politruků) vytvářela Prozatímní správu jednak ve městech, okresech a

¹⁴⁵ Viz pozn. 102

¹⁴⁶ *Postanowienie Rady Wojennej Frontu Bialoruskiego Nr 1*. Ściśle tajne FGAGO, F. F.9, op.33,d.3, folial 3. cit. v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.84; srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.128; M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...s.37*.

¹⁴⁷ Velitel Běloruského frontu aplikoval směrnici z 16.září tak, že o tři dny později vydal rozkaz, ve kterém nařizoval vytvářet ve všech „osvobozovaných“ městech Prozatímní správu. M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...s.37*

vojvodstvích (Prozatímní správa měst, okresů, vojvodství), jednak ve venkovských oblastech (obecní a vesnické výbory).¹⁴⁸

Na konci září byla Prozatímní správa vojvodství přeměněna na Prozatímní správu obvodů, ale stále zůstaly v platnosti polské nižší administrativní jednotky – okresy, které zůstaly zachovány až do momentu tzv. rajonizace, ke které došlo v lednu roku 1940. Prozatímní správa obvodů se skládala obligatorně ze dvou představitelů armády, zástupce NKVD, představitele Prozatímní správy města, ve němž Prozatímní správa obvodů sídlila, a jednoho zástupce místního obyvatelstva.

Dnes již máme o něco jasnější představu, jakým způsobem k tvorbě Prozatímní správy docházelo. Náčelníci politických správ jednotek Rudé armády vybírali vhodné politické pracovníky, kteří byli instruováni v duchu výše citované směrnice. Každému z nich byl přidělen příslušný okres, obec a vesnice, ve kterých se měla vytvářet konkrétní forma Prozatímní správy. Politické správy Rudé armády předávaly těmto politrukům přesné instrukce, které popisovaly jednotlivé etapy jejich práce s místním obyvatelstvem.

Tyto instrukce se týkaly organizace „volebních“ shromáždění¹⁴⁹, „nominování“ kandidátů do orgánů Prozatímních správ či rozhodovacích pravomocí o konečném složení jak Prozatímní správy (Prozatímní správa měst, okresů, vojvodství/obvodů), tak Venkovských výborů (obecní a vesnické výbory). V tomto případě šlo o to, jaké skupiny autochtonního obyvatelstva mohly být připuštěny k tomu, aby zasedly v Prozatímních správách či venkovských výborech. Jak jsme zaznamenali, na základě ustanovení Směrnice z 16. září v nich měli zasedat rovněž zástupci dělníků a levicové inteligence z řad místního obyvatelstva.¹⁵⁰

Ještě před vstupem Rudé armády na území Polska byli k příslušným orgánům Prozatímní správy a venkovských výborů přiděleni členové Komunistické strany Běloruska a Komunistické strany Ukrajiny, stejně jako rovněž další zástupci armády, kteří měli dohlížet na jejich činnost. Vykonávali funkci jakéhosi dohledu nad vznikající administrativou a měli rovněž podporovat zástupce Rudé armády a NKVD, kteří byli členy orgánů jako takových. Specifickým problémem je zde činnost operačních skupin NKVD, o nichž bude řeč níže.¹⁵¹

Ze zpráv politického oddělení 3.sovětské armády, která po 17.září operovala na teritoriu Volenského vojvodství, víme, jak tvorba takových struktur probíhala. Například Prozatímní

¹⁴⁸ Srov. pozn. 76,78.

¹⁴⁹ Srov. body 1 a 4 Směrnice z 16.září 1939

¹⁵⁰ Srov. M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.86-87; srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.126; M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.37-38.

¹⁵¹ Viz Kapitola III., první část

správa poltavského okresu bezprostředně po svém vzniku vydala celou řadu rozhodnutí, která se týkala mimo jiné znárodnění podniků nebo konfiskace půdy zemanů či klášterů.¹⁵² Povšimněme si, že k tomu došlo více než šest týdnů před tím, než byly tyto kroky oficiálně schváleny Lidovými shromážděními.

Vojenská administrativa prováděla postupně všechna opatření, která byla stanovena ve směrnicí z 16. září 1939. Rozkazem velitele Běloruského frontu z 19. září, který nařizoval, aby byly ve všech „osvobozovaných“ městech vytvářeny orgány Prozatímní správy, byl realizován první bod směrnice ze 16. září.¹⁵³ V tomto rozkaze se rovněž zavádělo srovnání kursu rublu a zlatého v poměru 1:1, dále byla nařízena místním lidem povinnost odevzdat veškeré zbraně (na území zůstalo mnoho výzbroje po polské armádě) a obyvatelstvo bylo vyzváno k dodržování „revolučního pořádku“.¹⁵⁴

Na tento „pořádek“ měly dohlížet dvě polovojenské formace, které byly vytvářeny Prozatímní správou na základě rozkazu velitele Běloruského frontu z 21. září. Těmito formacemi byla jednak Občanská milice (*Milicja Obywatelska*), která byla vytvořena ve městech a osadách za účelem ochrany „revolučního pořádku“¹⁵⁵ a boje se zločinností, jednak Dělnická garda (*Gwardia Robotnicza*), jejímž účelem byl boj s „bandami“ všeho druhu, včetně (citujme sovětskou terminologii) „důstojnických skupin, policejně-četnických a vojenských band bývalé polské armády“. Funkci těchto oddílů bylo jednak vykonávat příkazy Prozatímní správy, jednak pomáhat mimo jiné operačním skupinám NKVD při vykonávání jejich úkolů.

Samotná procedura tvorby Prozatímní správy měla někdy spontánní, někdy nucený charakter. Z již zmíněných hlášení politické správy 3. armády, která operovala na teritoriu Volenského vojvodství vyplývá, že obyvatelstvo se na teritoriu působnosti této části sovětských armád „masově účastnilo volebních mítinků“. V této zprávě je například zmínka o „volebních“ shromážděních, kterých se mělo účastnit 1500 – 3000 lidí.¹⁵⁶ O širším kontextu takových událostí jsme se zmínili v souvislosti s prvotní reakcí autochtonního obyvatelstva na příchod Rudé armády. Na tomto místě zopakujeme, že tato reakce byla rozdílná na jednotlivých částech teritoria a měla rovněž různý podtext.¹⁵⁷

¹⁵² *Informacja Zarządu Politycznego 3 armii wykonaniu polecenia Rady wojennej Frontu Białoruskiego z 16.09.1939 r.* Nr 01, Ruský státní vojenský archiv (RSVA), F.35086, op.1,d.256,l.138, cit v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.86-87

¹⁵³ srov. M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s. 87; M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.37.

¹⁵⁴ M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.87. s.37; srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.130.

¹⁵⁵ M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.87, srov. Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.42, K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.126.

¹⁵⁶ *Informacja Zarządu...* cit v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.86-87.

¹⁵⁷ Srov. Kapitola I., druhá část

Můžeme se pouze domýšlet na základě různých náznaků, jak proces „volby“ zástupců autochtonního obyvatelstva do orgánů Prozatímní správy a Venkovských výborů probíhal. Je tomu tak z toho důvodu, protože kromě ústních výpovědí svědků v současnosti není k dispozici žádná další dokumentace, která by tyto okolnosti celistvě dokládala.¹⁵⁸

Dva týdny po příchodu Sovětů přijel do naší vsi politický komisař v doprovodu lidí z NKVD a zorganizovali ve vsi volby do tzv. vesnických výborů. Schůze se museli účastnit všichni obyvatelé vsi a po úvodním projevu toho politruka, který požadoval zvolení toho nejhudšího z vesnice do výboru, vybrali Stanislava Pupka. Od té chvíle musel Pupka vykonávat všechny příkazy, které mu dávali...¹⁵⁹

Dříve citovaná hlášení politické správy 3.sovětské armády nasvědčují tomu, že v „některých případech bylo zabráněno pokusům proniknutí bývalých starostů, obchodníků, kulaků do výborů, což se sovětským funkcionářům podařilo za pomoci místního proletariátu.“¹⁶⁰

Ze znění podobných hlášení si lze podle mého názoru pouze domýšlet, co se tehdy ve skutečnosti dělo. Patrně se místní lidé snažili do nové administrativy prosadit osoby, které dříve byly v polské administrativě, iniciativa patrně byla na straně těch, kteří pád Polska neprožívali natolik hluboce, což by napovídalo aktivitě spíše nepolského obyvatelstva. Jak nasvědčují výše zmíněné prameny, sovětská moc preferovala osoby z nejhudších pater společnosti, kterými byli Bělorusové, Ukrajinci a Židé. Vzhledem k již zmíněné míře analfabetismu u Bělorusů a vyšší sociální pozici většiny Poláků je logické, že daným parametrům by nejvíce vyhovovali Židé, kteří se ve městech takto do vzniku orgánů Prozatímní správy *pravděpodobně* nejvíce zapojovali. Ovšem na místě je ovšem velká opatrnost při jakékoliv snaze o kvantifikaci, jelikož nelze jakékoliv obecnější tvrzení doložit. Podle mého názoru, v pozicích zástupců autochtonního obyvatelstva v Prozatímní správě měst převažovali většinou Židé a ve Venkovských výborech Bělorusové a Ukrajinci. Poláci byli v mnohem více obtížnější pozici v případě, že chtěli v takových strukturách participovat, ovšem nikoli kvůli své národnosti, ale jelikož měli v drtivé většině případů mnohem vyšší sociální status než okolní obyvatelstvo. V žádném z pramenů, ze kterými jsem pracoval a které se týkají této části první sovětské okupace, není explicitně zmíněna otázka národnosti jako kritérium pro skutečnost, aby lidé dostali do mocenských struktur vytvářených režimem.

¹⁵⁸ Část dokumentace NKVD je badatelům stále nepřístupná.

¹⁵⁹ Archiwum Wschodnie (AW) Warszawa. Materiały Hoover Institute, sygn.168, k.13, cit. v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.39.

¹⁶⁰ *Informacja Zarządu...*, cit v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.88.

Jak bude zmíněno v širších souvislostech níže (Kapitola III.) za řadovými jednotkami Rudé armády postupovaly operační skupiny NKVD, jejichž úkoly vymezovala Herojova směrnice z 15.zář 1939, ve které nalezneme mimo jiné (bod 15) toto zadání:

Aktivně se podílet na organizování Prozatímní správy, Dělnických gard a rolnických výborů, klást přitom zvláštní důraz na zamezení pronikání k/r (kontrarevolučních – T.V.) elementů, stejně jako provokatérských elementů do těchto orgánů.¹⁶¹

Operační skupiny NKVD a jednotky Rudé armáda¹⁶² byly základní komponenty procesu tvorby orgánů Prozatímní správy a Venkovských výborů. Výše zmíněná dokumentace nám de facto nastiňuje kritéria pro vstup do těchto struktur.

Základní podmínkou, která se neustále v sovětských pramenech opakuje, je *třídní příslušnost*. Nový režim preferoval ty nejhudší vrstvy obyvatel: dělníky, čeledíny, námezdní dělníky, bezzemky či středně zámožné chlopy (tzv.šredniak).

Na vsi uspořádali Sověti schůzi, určili jednoho zedníka na místo rychtáře (tj. předsedy rolnického výboru - T.V.). Řekli, že ten bude dobrý a zeptali se, kdo je proti. Takových bylo mnoho, ale nikdo se neodvážil ozvat.¹⁶³

V některých případech mohlo hrát roli rovněž *kritérium spojitosti s polským státem*:

Během několika dní zorganizovali schůzi (Sověti – T.V.) s tím, aby přišel starosta a rychtáři. Od starosty si vyžádali obecní dokumenty, to samé od rychtářů. Ještě ten samý den oznámili, že ten, kdo byl „nějakým úředníkem za Poláků“, teď už jím být nemůže, že se budou vybírat jen chudí, protože bohatí teď už pány být nemohou... Toho dne vybrali za starostu obyčejného dělníka; když se lidé ozývali, že tu funkci nezvládne, tak odpověděli: „To nevadí, my ho přiučíme“.¹⁶⁴

Na rozdíl od M.Wierzbického, který toto hledisko považuje za rovnocenné třídnímu hledisku, si myslím, že toto kritérium bylo jeho určitým derivátem, jenž vyplývalo jednak z překrývání etnických a sociálních struktur na tomto teritoriu, jednak, jak jsme viděli výše, usnadňovalo „práci“ příslušníkům NKVD a především ho podle mého názoru nelze považovat za rovnocenné z toho důvodu, že nemá (dosud) oporu v dostupné postsovětské dokumentaci.

¹⁶¹ „Zachodnia Bialoruś“ *Wydarzenia i losy ludzkie...*, dok.2, s.71 -73, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.120; srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.126.

¹⁶² Viz poznámka 146, body 1 a 4.

¹⁶³ Svědectví z Braslavského okresu, Wierzbowo Male, rel. 5737, Lomża, AW -HI, sygn.168, k.13, cit. v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.90.

¹⁶⁴ Svědectví T.E., Trofimowka, rel. 2315, Sokółka, AW-HI, cit. v: M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.90.

Na druhé straně zastávám názor, že relativně výstižně ohodnotil situaci polského obyvatelstva na východopolských územích, kde převažovalo nepolské obyvatelstvo. Podle jeho názoru Sověty nastavené parametry vstupu do nové administrativy prakticky vyloučily Poláky z byt' jen teoretické možnosti, aby participovali v takových strukturách. Poláci tvořili drtivou většinu v sociálních skupinách, které byly Sověty a priori z těchto struktur vyloučeny, jako byli zemané, učitelé, zámožnější rolníci, úředníci předválečné administrativy. M. Wierzbicki dodává, že to samé se týkalo i té části židovské populace, kterou můžeme podřadit ke kategoriím jako inteligence, obchodníci nebo činovníci židovských společenských a politických organizací.¹⁶⁵

Myslím si, že je nutné doplnit, že tomu tak nebylo vždy, jelikož v některých případech museli Sověti při obsazování pozic v administrativě zohlednit národnostní kompozici teritoria. Jako další faktor výběru personálu do nově tvořené správy bychom tak identifikovali *kritérium pragmatismu*.

Na teritoriu Bialystockého vojvodství, kde byla většina populace polské národnosti¹⁶⁶, vysvítá podle mého názoru názorná ukázka tohoto hlediska. Pokusme se ho doložit na základě nově zpřístupnělé postsovětské dokumentace.

Podle obsahu dokumentu, který je výčtem předsedů vesnických výborů Bialystockého obvodu ze dne 1. ledna 1940, lze konstatovat následující: z 343 osob na této pozici je 168 Bělorusů (49,0%), 158 Poláků (46,1%), 12 Rusů (3,5%), 4 Židé (1,17%) a 1 osoba jiné národnosti.¹⁶⁷

Naproti tomu srovnáme-li osoby z dostupných údajů, které nám přiblíží složení *některých* venkovských výborů ve východnějších vojvodstvích tzv. Západního Běloruska (Poleské, Vilenské¹⁶⁸), je podíl polského obyvatelstva mnohem nižší – převládají Bělorusové (cca 90%) a zřídka se vyskytují Židé či Poláci.¹⁶⁹ Identickou proporcionalitu lze nalézt i na teritoriu tzv. Západní Ukrajiny.¹⁷⁰

Podle mého názoru byli lidé dosazováni do těchto orgánů, lapidárně řečeno, protože „se musely obsadit“. Důležitá při tvorbě těchto orgánů nebyla jejich národnost, ale skutečnost,

¹⁶⁵ M. Wierzbicki, *Polacy i Żydzi...*, s.91

¹⁶⁶ Národnostní struktura Bialystockého vojvodství byla v roce 1931 následující: Poláci 65,9%; Bělorusové 17,8%; Židé 12,7%; Ostatní 3,7%; v některých okresech měli Poláci okolo 90% zastoupení; např. Augustów 91,8 %; Sokółka 89,3%; Szczuczyn 89,3%; Wysokie Mazowieckie 88,5%. cit v: P.Eberhardt, *Polska...*, s.34.

¹⁶⁷ *Lista przewodniczących wiejskich komitetów wykonawczych z 1 stycznia 1940*, PAOSOG, Státní archiv veřejných organizací Grodenského obvodu, f.6195,op.1,d.836,k.15K. Jasiewicz, *Pierwsí po diable...*, s.1118 - 1119.

¹⁶⁸ Podíl polského obyvatelstva v roce 1931: Vilenské vojvodství 59,7%; Poleské vojvodství 14,5%. cit v: P.Eberhardt, *Polska...*, s.46.

¹⁶⁹ K. Jasiewicz, *Pierwsí po diable...*, s.1178 - 1190.

¹⁷⁰ Tamtéž, str.163.

aby v nich zasedali osoby z takové vrstvy společnosti, jenž vyhovovala Sovětům a parametrům instrukcí, které na anektovaném východopolském teritoriu prováděli. Domnívám, že tyto údaje alespoň zčásti dokládají, že existovala určitá korelace mezi sociální kompozicí teritoria a obsazováním nižší sovětské administrativy.

V počáteční fázi sovětské okupace rostla pravděpodobnost, že zástupci té či které národnosti zasednou v těchto „tělesech“ podle toho, jednak jak hustě osidlovali danou teritoriální jednotku, jednak především podle toho jak byli zastoupeni v nejspodnějších patrech sociální stratifikace daného regionu. Žádná národnost nebyla předem vyloučena, jen režim preferoval ty nejchudší, kteří byli zároveň i nejvíce manipulovatelní.¹⁷¹

Důležitou otázkou, na kterou je potřeba se podle mého názoru pokusit odpovědět, je, jaké byly kompetence orgánů Prozatímní správy a Venkovských výborů a do jaké míry mohli zástupci autochtonního obyvatelstva, kteří v nich zasedali, reálně ovlivnit běh událostí? První tajemník KS Běloruska Ponomarenko se na poradě předsedů Prozatímních správ ve Volkovysku o jejich úloze vyjádřil 2. října 1939 takto:

Územní Prozatímní správy jsou orgány vojenské moci a Vojenské sověty té či které jednotky (vojenské – T.V.), která je na tomto území dislokována, mají právo řídit činnost této Prozatímní správy. Toto právo jim náleží a jsou povinny ho uskutečňovat podle závazných směrnic Vojenského sovětu frontu a *Ústředního výboru KS (b) Běloruska* - (zvýraznění - T.V.). Jestliže vedoucí Prozatímní správy dobře zná tyto směrnice, potom v situaci, kdy obdrží nesprávný podnět, je povinen to ihned ohlásit Vojenskému sovětu frontu.¹⁷²

Myslím, že toto vyjádření dokládá, že zmíněné mocenské orgány byly zcela řízeny alochtonním prvkem v jejich struktuře, kterým byl personál z řad Rudé armády a NKVD, jenž prováděl derivované příkazy pocházející od nejvyšší mocenské složky Sovětského svazu - VKS(b).

Pozice zástupců autochtonního obyvatelstva, kteří byli jejich součástí, byla symbolická.. Participace místního obyvatelstva vycházela z různých stimulů, mezi které lze zahrnout kupříkladu perspektivu růstu životní úrovně, vliv sovětské propagandy a arbitrární rozhodování Sovětů aj. Jejich role byla součástí tehdy masově šířené teze o „osvobození“, ale reálně jim příslušela funkce lidských atrap, když vykonávaly své, sovětskou mocí přidělené, jalové místo v tehdejší mozaice fikcí legitimacy a legality.

Počet autochtonních osob, které byli součástí těchto struktur, odhaduje Krzysztof Jasiewicz z teritoria jak tzv. Západního Běloruska, tak tzv. Západní Ukrajiny v rozmezí 10 – 15 tisíc

¹⁷¹ Srov pozn 163.164

¹⁷² NARB Minsk, zesp. 4, spr. 21, t. 1748, k. 18., cit. v: M.Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe ...*s.39

osob. Tento počet stanovil na základě vlastního odhadu, jelikož v současnosti dostupné prameny neumožňují exaktní kvantifikaci těchto osob. Tyto osoby mají podle Jasiewicze jeden výlučný společný znak, kterým je charakteristika jejich původu označovaná jako tzv. lumpenproletariát (městský, vesnický). Jde osoby s nízkým či nulovým vzděláním, kriminální minulostí, často analfabety. Jsou mezi nimi zastoupeni především muži ve věku 20 – 30 let, v polovojských jednotkách i pod 20 let. Jejich počet navíc postupně klesal, jelikož sovětský režim potřeboval určitý čas, který byl důsledkem jeho imanentní nedůvěry k vlastním občanům, aby vyčlenil vlastní administrativní aparát (vybraní byli důkladně prověřováni), jenž začal postupně na toto území přicházet v souvislosti s unifikací administrativy podle sovětského vzoru.¹⁷³

Zajímavý je Jasiewiczův postřeh, kdy na základě analýzy svědeckých výpovědí pocházejících z počátku sovětské okupace stanovuje počet Židů ve výše zmíněné sumě osob, která byla součástí Sověty organizovaných struktur, na 7500 lidí.

Podle jeho názoru se tato suma překrývá s počtem Židů – zločinců na tomto území. K tomuto počtu došel srovnáním statistik zločinnosti z doby Druhé republiky, ze které podle něj vyplývá, že Židé byli v relativních počtech mezi takovými osobami zastoupeni méně než Poláci.¹⁷⁴ Podle mého názoru jde o příliš odvážné tvrzení, které je výsledkem subjektivního kalkulu, a proto bych je přijímal s určitou rezervovaností.

V kostce lze říci, že Prozatímní správy na teritoriu tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny byly orgány vojenské administrativy vytvořené Rudou armádou a NKVD z pozice síly. Byly to nelegitimní ad hoc vytvořená tělesa, jejichž úkolem bylo jednak silovým momentem kontrolovat teritorium do a během voleb do Lidových shromáždění, čímž se měl zabezpečit jejich hladký průběh, jednak vyplnit mocenské vakuum mezi zánikem polských státních a samosprávných struktur a vznikem sovětské civilní administrativy.

¹⁷³ K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.154, 161., srov. také pozn. 109.

¹⁷⁴ Tamtéž ..., s.165

2. Všesvazová komunistická strana VKS (b)

První explicitní formulace o vedoucí úloze komunistické strany byla součástí Ústavy „vítězného socialismu“ z roku 1936. V článku 126 jejího znění se uvádělo:

Komunistická strana Sovětského svazu (bolševiků), která je předvojem proletariátu v boji za upevnění a rozvoj socialistického zřízení, je vedoucí složkou všech organizací pracujících, jak veřejných, tak státních.¹⁷⁵

Skutečný výkon státní moci byl prováděn mnohem jednodušším způsobem než poněkud enigmaticky znějící litera stalinské ústavy. V totalitním státě, kterým bezpochyby Sovětský svaz byl, nominálně všechna státní moc náležela sovětům (radám), ale *reálně* byla veškerá moc v zemi soustředěna do rukou komunistické strany a jejich decentralizovaných větví v podobě stranických výborů.

V komunistickém systému bylo podle zásad tzv. demokratického centralismu¹⁷⁶ jediné mocenské centrum, kterým byl sjezd VKS (b). V našem období byl tento formálně „demokratický“ postup potlačen, jelikož se stranické sjezdy od roku 1939 nekonaly, čímž výrazně narostla moc ústředního výboru strany. Ve skutečnosti ovšem, jak jsme již mohli zaznamenat výše, strategická rozhodnutí podnikalo politbyro VKS (b), a to s významnými důsledky i pro tzv. Západní Bělorusko a tzv. Západní Ukrajinu.¹⁷⁷

Tento mocenský systém měl specifickou hierarchii, kdy se na každém administrativním stupni vytvářelo určité rozhodovací centrum, jakési „převodní páky“. Tak například v Běloruské SSR byl hlavou republikových stranických struktur první tajemník KS (b) Běloruska, jemuž podléhali první tajemníci obvodových stranických výborů, jimž byli podřízeni první tajemníci rajónových či městských výborů. Každá z těchto struktur „vládla“ na teritoriu dané administrativní jednotky v rámci svých kompetencí. Tato moc byla jednak ohraničena podřízeností vyšší stranické instanci, jednak byla vykonávána shodně s tzv. linií

¹⁷⁵ 1936 CONSTITUTION OF THE USSR, [http:// www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html](http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html) z 5.3.2007.

¹⁷⁶ Demokratický centralismus je organizační princip užívaný v komunistických stranách. Teoreticky spočívá ve volitelnosti řídicích orgánů strany zdola nahoru, v závaznosti rozhodnutí vedoucích orgánů pro nižší orgány, resp. jednotlivé členy, a v podřízení se menšiny většině. V praxi jde vesměs o řízení z úzkého stranického vedení. Skutečně demokratickou konfrontaci názorů znemožňuje jak způsob výběru kandidátů, tak organizace voleb, stejně jako možnost vyloučení opozičních skupin nebo jednotlivců vedením orgánu apod., cit. v: K. Žaloudek, *Encyklopedie Politiky*, Praha 1999. s.85.

¹⁷⁷ Srov. pozn. 105.

strany. Rozhodnutí příslušných stranických orgánů byla na dané teritoriální jednotce jakýmsi „právem“.

Kupříkladu Obvodnímu výboru Komunistické strany (bolševiků) Běloruska podléhaly mimo jiné Obvodní výkonný výbor¹⁷⁸, NKVD, NKGB¹⁷⁹, prokuratura a soudy. *Oblom* tak soustřeďoval relativně širokou škálu pravomocí, kdy rovněž nominoval a potvrzoval veškeré vedoucí kádry ve všech sférách života společnosti. Například vedoucí pracovník pošty nemohl být do své funkce jmenován, aniž by byl potvrzen ve funkci *oblokem*. Bez vědomí oblému nemohl NKVD ani NKGB nikoho zatknout či dát propustit z určitého pracovního místa, pakliže jeho pozice podléhala potvrzení *oblokem*. Analogickým způsobem vykonávaly své funkce na nižších teritoriálních stupních Městské výbory (*Gorkému*) a Rajónové výbory (*rajkomy*). V kostce lze říci, že stranický aparát a jeho struktury všech úrovní byly jediným skutečným a nedělitelným vládcem (nejen) na anektovaném teritoriu.¹⁸⁰

V počátečním období sovětské okupace východopolských území, kdy ještě nebyly vytvořeny stranické struktury, byla přechodná správa vykonávána Rudou armádou a NKVD.¹⁸¹ Ve shodě s usneseními politbyra VKS (b) z 1. října 1939 se záhy začal na tomto teritoriu tvořit rozvinutý stranický aparát.¹⁸²

Jak jsme již zmínili výše, na tato území bylo během podzimu 1939 odesláno několik tisíc stranických a komsomolských pracovníků.¹⁸³ Zaujímalí pozice ve správě, hospodářství, kultuře a byli rovněž rozhodnutím politbyra Ústředního výboru KS (b) Běloruska z 19. a 20. listopadu 1939 jmenováni do tzv. organizačních úřadů v obvodech, městech a okresech, které se de facto staly prvními stranickými orgány na teritoriu tzv. Západního Běloruska.¹⁸⁴

Organizační úřady měly v zásadě šest členů, z nichž čtyři byli stranickými tajemníky, jeden předsedou Prozatímní správy a jeden zastával post obvodního náčelníka NKVD. Podle administrativního modelu, který byl běžný v SSSR, byly v jejich rámci dodatečně vytvořeny dvě další pozice: tajemník Městského výboru sídelních měst obvodů dále a tajemník Komsomolu. Tady nastal ovšem na přelomu listopadu a prosince 1939 problém, jelikož stranický aparát stále nedokončil prověrky vlastních kádrů a tyto pozice zůstaly určitou dobu

¹⁷⁸ Výkonný orgán sovětu obvodu.

¹⁷⁹ NKGB (Lidový komisariát státní bezpečnosti) je sovětská bezpečnostní struktura, která vznikla odštěpením od NKVD 3. února 1941.

¹⁸⁰ K.Jasiewicz, *Pierwsí po diable...*, s.134.

¹⁸¹ Viz. část I této kapitoly

¹⁸² Bod 10: usnesení politbyra VKS (b) z 1. října 1939 obsahuje následující text: „Přistoupit k vytváření komunistických organizací na území Západního Běloruska a Západní Ukrajiny...“; cit: A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s. 406.

¹⁸³ Srov. poznámku 109.

¹⁸⁴ K.Jasiewicz, *Pierwsí po diable...*, s.135; srov. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.65.

neobsazeny . Následující tabulka nám v detailech přiblíží nejvyšší stranickou strukturu tzv. Západního Běloruska v momentu jejího ustavení:

Personální složení stranických orgánů tzv. Západního Běloruska (od 19. listopadu 1939)

Obvod	Příjmení a Jméno	Národnost	Funkce
Baranovičský	Tur Ivan P. Bondarenko Petr V. Kagan Naum I. Ostrovskij Boris Ch. Žitkov Ivan K. Misjurov Alexander P. Denisevič Fjodor J.	ukrajinská běloruská židovská židovská - ruská -	1.tajemník 2.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Baranoviči
Bialystocký	Igajev Semjon S. Kostjuk Samuil S. Spasov Petr V. Semjonov Gavril I. Malcev Sergej I. Gladkov Petr A. Gerschman Hirsch M.	mordvinská židovská běloruská ruská ruská ruská židovská	1.tajemník 2.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Bialystoku
Brestský	Kiselov Nikolaj N. Družynin Alexandr I. Gorjelič Jakov M. Bjelajev Spiridon M. Dlugaševskij Konstantin N. Sergejev Alexej A. Pastjučov Fjodor I.	ruská ruská - ruská běloruská ruská běloruská	1.tajemník 2.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Brestu
Pinský	Karasjov Ivan N. Šapovalov Petr G. Zajcev Nikon K. Ulazov Ivan A. Minčenko Avxentij M. Duchovič Sergej G. Gimelštejn Josif V.	běloruská běloruská běloruská ruská běloruská ruská židovská	1.tajemník 2.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Pinsku
Vilejský	Galinin Pjotr Z. Pjeročiskij Boris Ch. Kraskov Pjotr J. Gruk Pavel F. Kozlov Kirill I. Sokolov Andrej I.	běloruská židovská běloruská běloruská běloruská ruská	1.tajemník 2.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy obvodový náčelník NKVD

Zdroj: NARB Minsk, F. 4, op.3, srp. 842 - v tomto protokole uvedeny pouze příjmení tajemníků městských výborů v Bialystoku a Baranoviči; srp. 848 - obsahuje příjmení tajemníků městských výborů v Brestu a Pinsku; nevyplněná pole znamenají neznámou národnost; tajemník MV v Vilejce nezjištěn; In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.66; národnost ověřena podle: K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.255 – 1102.

Analogickým způsobem probíhal proces tvorby stranického aparátu na území tzv. Západní Ukrajiny. Rozhodnutím politbyra Ústředního výboru KS (b) Ukrajiny ze dne 27. listopadu 1939 byla jmenována složení tzv. organizačních úřadů v obvodech.¹⁸⁵ Na rozdíl od aparátu tzv. Západního Běloruska byla západoukrajinská administrativa o něco rozsáhlejší, když součástí stranických struktur byli i redaktoři stranického tisku, první tajemníci Komsomolu a tajemníci výborů sídelních měst jednotlivých obvodů.

Personální složení stranických orgánů tzv. Západního Ukrajiny (od 27. listopadu 1939)

Obvod	Příjmení a Jméno	Národnost	Funkce
Lvovský	Griščuk L.S. Mačko M.G. Daviděnko S.D. Prichodko A.D. Hajdamaka G.T. Kozyrev G.T. Kolesničenko P.V. Alexejenko O.G. Krasnov K.J. Kolesničenko V.S.	ruská ukrajinská ruská ukrajinská ukrajinská ruská ukrajinská ruská ruská ukrajinská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy redaktor obvodního tisku 1.tajemník obkomu Kmsl. obvodový náčelník NKVD tajemník MV ve Lvově
Drogobyčský	Tkač J.M. Zagodnyj O.G. Zajka J.T. Serdjuk J.T. Masin O.F. Leženko D.D. Gerasimenko E.V. Rjazečkin S.F. Začepa I.I. Greibenik P.M.	ukrajinská ruská ruská ukrajinská ukrajinská ukrajinská židovská ukrajinská ruská ukrajinská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy redaktor obvodního tisku 1.tajemník obkomu Kmsl. obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Drogobyči
Stanislavovský	Gruľenko M.V. Grušeckij I.S. Emec I.I. Kostjuk V.A. Miščenko V.S. Kozjenko M.M. Jevtušenko I.M. Troňko P.T. Michaljov O.N. Ridčenko P.P.	ruská ruská židovská židovská ruská ukrajinská ruská ukrajinská ruská ruská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy redaktor obvodního tisku 1.tajemník obkomu Kmsl. Obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Stanislavově

¹⁸⁵ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.68

Volyňský (Lucký)	Taščenko P.I. Didur V.G. Ovčarenko O.M. Kiselov V.S. Dzjuba G.E. Griško G.E. Grečko G.S. Kalendjuk I.E. Bjaločerkjevskij I.M. Sadosčenko F.G.	ukrajinská - ukrajinská ruská ruská ukrajinská ruská ukrajinská ruská -	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy redaktor obvodního tisku 1.tajemník obkomu Kmsl. Obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Lucku
Tarnopolský	Kompanec I.D. Sloň M.V. Bjelišev I.O. Prichodko A.G. Kramar N.M. Jaglenko V.M. Kušnir S.D. Buchajčenko I.F. Vadis O.A. Tkačenko G.A.	židovská ukrajinská ukrajinská ukrajinská ruská ukrajinská ruská ukrajinská židovská ukrajinská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy redaktor obvodního tisku 1.tajemník obkomu Kmsl. Obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Tarnopolu
Rovenský	Begma V.A. Čučukalo V.D. Gorbatěno I.F. Ponomarenko F.M. Miščenko S.E. Ščerbak P.K. Ovčarenko I.J. Usjenko A.K. Krutov R.V. Andrušenko M.J.	ukrajinská ruská ukrajinská ukrajinská ukrajinská ruská ukrajinská ukrajinská ruská ukrajinská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda prozatímní správy redaktor obvodního tisku 1.tajemník obkomu Kmsl. Obvodový náčelník NKVD tajemník MV ve Rovnu

Zdroj: CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 513; In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.68-69; národnost ověřena podle: A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s. 242-246; nevyplněná pole znamenají neznámou národnost.

Co lze z těchto schémat vyzdvihnout? V první řadě je nutno zdůraznit, že se jedná o osoby alochtonního původu (*tzv. vostočniky*), které byly na toto území sovětským režimem přisunuty ze „starého“ Sovětského svazu.

Dalším významným aspektem těchto struktur je dominance Bělorusů a Rusů v západoběloruské a Ukrajinců a Rusů v západoukrajinské administrativě, stejně jako úplná absence Poláků. Podíl židovského zastoupení je *malý*, když činí v západoběloruské administrativě 17,1%, v západoukrajinské administrativě 10% personálního obsazení na nejvyšším teritoriálním stupni – obvodu. Povšimněme si, že z 11 náčelníků NKVD v obvodech obou teritoriálních částí je 10 osob ruské a 1 osoba židovské národnosti. Tyto údaje nasvědčují vysokému stupni rusifikace v řadách NKVD.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Rusifikace vedoucího kádra NKVD byla v SSSR výrazným trendem druhé poloviny třicátých let. V letech 1934 – 1941 se podíl Rusů zvýšil z 31,25% v roce 1934 na 66,67% v roce 1939; podíl Židů se z 39,09% v roce

Důležité je podle mého názoru rovněž připomenout skutečnost, že to byly tyto struktury, kterým formálně podle principů fungování sovětské nomenklatury náležely ty nejširší pravomoci (a odpovědnost) na bývalých východopolských územích v době největší intenzifikace teroru (1.polovina roku 1940), kdy represe postihly statisíce lidí.¹⁸⁷

Na základě usnesení VKS (b) ze dne 7.ledna 1940 bylo stanoveno definitivní uspořádání stranických struktur na anektovaných polských územích. Tento krok koreloval s procesem tzv. rajonizace, která definitivně odstraňovala pozůstatky polské administrativy (okresy) a zaváděla nižší sovětskou administrativní jednotku - rajón. Hierarchie stranických struktur tak na západoběloruských a západoukrajinských teritoriích vypadala takto: nejvýše stály Obvodní výbory strany (*obkomy*), kterým podléhaly Rajónové výbory (*rajkomy*) a Městské výbory (*gorkomy*).¹⁸⁸

Proces vytváření stabilních stranických struktur byl zakončen 23.dubna 1940, kdy v Běloruské SSR tamní politbyro KS (b)B sankcionovalo definitivní složení obvodových a rajónových výborů strany.

Personální složení stranických orgánů tzv. Západního Běloruska (od 23. dubna 1940)

Obvod	Příjmení a Jméno	Národnost	Funkce
Baranovičský	Tur Ivan P. Bondarenko Petr V. Baranov Fjodor A. Lukaševič David A. Ostrovskij Boris Ch. Carjenko Semjon I. Misjurev Alexander P. Gordijenko Andrej A. Bulaj Vasilij P.	ukrajinská běloruská ruská běloruská židovská běloruská ruská ruská běloruská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda výkonného výboru obvodový náčelník NKVD náčelník odboru železnice redaktor obvodního tisku
Bialystocký	Igajev Semjon S. Popov Filip J. Savalov Alexandr I. Spasov Petr V. Semjonov Gavril I. Malcev Sergej I. Gladkov Petr A. Černikov Alexandr.N. Tupicyn Michail.N.	mordvinská ruská ruská ruská ruská ruská ruská - ruská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda výkonného výboru obvodový náčelník NKVD velitel 10.armády 2.tajemník MV v Bialystoku

1936 snížil na hodnotu 3,49% na přelomu let 1938/39. Н.В.Петров А.Кокурин, *Кто руководил НКВД 1934 - 1941*, Москва 1999, s.493 a n., cit. v :K. Jasiewicz, *Pierwsy po diable*, s.135.

¹⁸⁷ Viz Kapitola IV.

¹⁸⁸ K. Jasiewicz, *Pierwsy po diable*, s.135.

Brestský	Kiselov Nikolaj N. Družynin Alexandr I. Novikovová Tatjana I. Sikorskij Sergej I. Bjelajev Spiridon M. Dlugaševskij Konstantin N. Sergejev Alexej A. Pastjučov Fjodor I. Šlykov Fjodor I.	ruská ruská ruská ruská běloruská ruská běloruská běloruská ruská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda výkonného výboru obvodový náčelník NKVD 2.tajemník MV v Brestu Zástupce Vojenského sovětu 4.armády
Pinský	Karasjov Ivan N. Šapovalov Petr G. Šarov Ivan I. Zajcev Nikon K. Ulazov Ivan A. Mínčenko Avxentij M. Duchovič Sergej G. Gimelštejn Josif V. Lavčenko Grigorij A.	běloruská běloruská ruská běloruská ruská běloruská ruská židovská -	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda výkonného výboru obvodový náčelník NKVD tajemník MV v Pinsku komisař 125.střelecké divize
Vilejský	Galinin Pjotr Z. Pjeročiskij Boris Ch. Margijelov Konstantin L. Kraskov Pjotr J. Gruk Pavel F. Kozlov Kirill I. Sokolov Andrej I. Tkačev Timofej I.	běloruská židovská běloruská běloruská běloruská běloruská ruská ukrajinská	1.tajemník 2.tajemník 3.tajemník kádrový tajemník tajemník pro propagandu předseda výkonného výboru obvodový náčelník NKVD komisař 115.střelecké divize

Zdroj: NARB Minsk, F. 4, op.3, srp. 967; zvýrazněná jména znamenají změnu oproti stavu z listopadu 1939; nevyplněná pole znamenají nezjištěnou národnost; tajemník MV v Vilejce nezjištěn; In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.72; národnost ověřena podle . K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.255 – 1102.

V porovnání se stavem z listopadu 1939 došlo k relativně malým změnám v obvodní stranických strukturách. Nejstabilnější se ukázaly být obkomy ve Vilejce a Pinsku, které nebyly obměněny vůbec. Nové personální obsazení bylo z velké části důsledkem vytvoření nových nomenklaturních pozic. Největší „kádrové zemětřesení“ nastalo v bialystockém obkomu, o čemž bude podrobnější zmínka níže. Zástupce Rudé armády je dokladem toho, že složení těchto struktur bylo již zcela v souladu se složením analogických orgánů ve „starém“ SSSR, jelikož zástupce armády byl standardním členem všech tehdejších obkomů.

V Ukrajinské SSR tamní politbyro KS (b)U sankcionovalo definitivní složení obvodových a rajónových výborů strany dne 5.května 1940. Tamější změny byly ve srovnání se stavem z listopadu předešlého roku méně výrazné. Ke změnám na pozicích prvních tajemníků rajónu došlo v 7 rajkomech ze 199 západoukrajinských rajónů. Ve Lvovském obkomu se objevil nový náčelník NKVD (Sergejenko), v luckém nový druhý tajemník gorkomu (Sadoščenko) a

v tarnopolském se dosavadní druhý tajemník (Sloň) přesunul do funkce předsedy tamějšího výkonného výboru.¹⁸⁹ Do západoukrajinských obkomů byli rovněž kooptováni zástupci Rudé armády.¹⁹⁰

Významným důsledkem rajonizace byl další masivní přísun kádrů do západních obvodů Běloruské a Ukrajinské SSR.¹⁹¹ Mezi těmito alochtonními kádry, jež vytvářely nová mocenská centra, lze při pokusu o hlubší analýzu identifikovat několik stejných znaků.

Tyto osoby spojuje hned několik uniformních rysů, mezi nimiž vyčnívají především (i na sovětské poměry) nízké vzdělání a skutečnost, že přecházeli v drtivé většině z nižších do vyšších nomenklaturních pozic.¹⁹²

¹⁸⁹ CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 578, k.711,732; In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.72

¹⁹⁰ Ve Ivojském obvodu to byl velitel 6.sovětské armády (Golikov), v drogobyčském velitel sboru stejné armády (Rjabiščev), v tarnopolském náčelník politického oddělení 6.armády (Kartalov), v rovenském komisař brigády jezdeckta (Nikulšin), ve stanislavovském člen Vojského sovětu 6.armády (Dorošenko) a konečně v luckém člen Vojského sovětu 5.armády (Dibrov). In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.72.

¹⁹¹ Na počátku roku 1940 sovětská moc oficiálně přestala užívat názvy Západní Bělorusko a Západní Ukrajina a začala užívat termíny západní obvody Běloruské, resp. Ukrajinské SSR. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.70

¹⁹² Například první tajemníci západoukrajinských obkomů před svým příchodem na tato území zastávali funkce: Kompanec, 1. tajemník obkomu v Tarnopolu, byl dříve 2. tajemníkem obkomu v Černigově; Begma, 1. tajemník obkomu v Rovnu, byl dříve kádrovým tajemníkem obkomu v Kyjevě; Grulenko, 1. tajemník obkomu v Rovnu, byl dříve 2. tajemníkem v Kamenci Podolském; Tacenko, 1. tajemník obkomu v Lucku, byl dříve předsedou odboru vesnického hospodářství ÚV KS (b) Ukrajiny. Nejvyšší služební postup zaznamenal Griščuk, 1. tajemník obkomu ve Lvovu, který byl před svým příchodem do Lvova pouze 1. tajemníkem kyjevského vesnického rajónu KS(b)U. Všichni 2.tajemníci si příchodem do západoukrajinských obvodů vylepšili svou formální pozici v nomenklatuře. Předtím byli, až na jednoho, tajemníky pro propagandu nebo vykonávali funkce 3.tajemníků obkomu. Pouze M.V. Sloň, 2. tajemník obkomu v Tarnopolu, zastával dříve odlišnou funkci, když byl předsedou organizačně-instruktážního odboru obkomu v Charkově. Mezi předsedy Prozatímních správ vykonávali dva z nich, Kozyrev (Lvov) a Ležanko (Drogobyč), předtím tu samou funkci v Kamenci Podolském resp.v Zaporozí. Z ostatních byl Kozyrenko dříve zástupcem předsedy výkonného výboru (sovětu) v Dněpropetrovsku, Jaglenko zástupcem předsedy v Vorošilovgradě, Gruško působil ve výkonném výboru v Nikolajevu a konečně Ščerba byl 1.tajemníkem MV KS (b)U v Ploskirovu. CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 578, k.711, 732.; In: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.74.

Mezi 1.tajemníky obvodních výborů strany, kteří byli dislokováni na teritoriu tzv.*Západního Běloruska*, si všichni stejně jako ve výše zmíněných případech polepšili. Igajev byl před válkou 2.tajemníkem obkomu v Mogilevě, Tur kádrovým tajemníkem tamtéž. Karasjov byl sice před příchodem do Pińska tajemníkem stranického byra NKVD v Minsku, ale do února 1939 byl členem obkomu v Mogilevě, což napovídá přesunu jakési „mogilevské kliky“ na nejvyšší stranická místa do západoběloruských struktur. Kiselov přišel do Brestu z pozice 2. tajemníka poleského obvodního výboru, Kalinin byl dříve zástupcem lidového komisaře zemědělství BSSR (tady by se dalo polemizovat o tom, zda-li se jednalo o služební postup). Mezi prvními tajemníky pouze Tur a Kiselov měli vyšší vzdělání, ostatní dokončili střední stupeň. Rovněž druzí tajemníci obkomů v západoběloruských oblastech si výrazným způsobem polepšili. Popov zastával dříve funkci instruktora v zemědělském odboru, později předsedy odboru pro stranickou práci ÚV KS (b)B. Bondarenko byl 1.tajemníkem rajonového výboru v Turově, Družynin pravděpodobně dostal „druhou šanci“, poněvadž byl do vypuknutí války předsedou rolnického odboru ÚV KS (b)B, Šapovalov byl instruktorem rolnického odboru ÚV a konečně Piročinskij předsedou organizačně-instruktážního odboru v Minsku. Ze skupiny 3.tajemníků zastával před příchodem do západoběloruských stranických struktur Šavalov funkci instruktora kádrového odboru ÚV. Po vypuknutí války postoupil na pozici vedoucího tohoto odboru a v březnu 1940 se stal 3.tajemníkem obkomu v Bialystoku. Baranov byl dříve 2.tajemníkem rajkomu v Krasnosjelsku, odkud přišel nejdříve na pozici předsedy organizačně-instruktážního výboru v Baranoviči, aby se nedlouho poté stal 3.tajemníkem obkomu tamtéž. Původ zbývajících 3.tajemníků byl následující: Novikovová byla předsedkyní kádrového odboru středních škol Lidového komisariátu osvěty BSSR, Šarov vykonával funkci zástupce předsedy rolnického odboru ÚV, Margijelov přišel z pozice 1.tajemníka propojského rajkomu. Ostatní 3.tajemníci obkomů před

Z dostupných pramenů lze vyvozovat náznaky určitých problémů, jež stranickému aparátu VKS (b) způsobila náhlá poptávka systému po „čerstvých“ kádrech. Obtíže s obsazováním pozic byly pro nomenklaturu organizační zátěží, čemuž by nasvědčoval chaotický příchod struktur nejen ze sovětského Běloruska a Ukrajiny, ale například i z Baku, Omsku či Tádžikistánu.¹⁹³

Překotné obsazování nomenklaturních pozic vyvolal nárůst byrokratických těžkostí systému v souvislosti s přechodem na nové administrativní jednotky (rajóny). Stranické struktury na této úrovni měly od 20 – 25 míst.¹⁹⁴ Nových rajónů vzniklo na západoběloruských územích 101, na západoukrajinských 199. Pro nomenklaturní systém tak vznikl najednou problém s dodatečným obstaráním cca 6000 – 7500 prověřených stranických kádrů s výpomocí stranických organizací z relativně odlehklých oblastí Sovětského svazu.

O tom, jaké kvality tito lidé byli, vypovídá mnoho vyjádření drogobyčského tajemníka pro kádrové otázky, jež se při schůzi pléna tamního obkomu v únoru 1941 vyslovil ve smyslu:

Obkomy strany se rozhodly očistit svůj aparát a poslaly své nejhorší pracovníky do západních oblastí.¹⁹⁵

Na kvalitu nově příchozího stranického personálu poukazovali i někteří prosovětsky orientovaní Poláci.¹⁹⁶ Nahlédneme-li do dostupné postsovětské dokumentace, je evidentní, že tyto teze měly objektivní základ.

V baranovičském obvodu bylo k 25.prosinci 1939 829 členů a kandidátů strany, z nichž mělo neúplné základní vzdělání – 158 osob, střední - 146 osob, neúplné střední 31 osob a konečně vyšší či nedokončené vyšší 42 osob.¹⁹⁷ V bialystockém obvodu byl vedoucí kádr tamního Komsomolu složen k 1.dubnu 1940 z celkem 508 osob, ze kterých pouze 3 měli vyšší vzdělání, 162 střední a 333 (65,6%) neúplné základní.¹⁹⁸ V drogobyčském obvodu ani jeden z ředitelů strojně traktorových stanic, stejně jako žádný z redaktorů rajónového a

válkou pracovali v centrálním stranickém aparátu (Ulazov, Ostrovskij, Zajcev, Spasov, Sikorskij), v rajkomech (Kraskov, Lukasjevič) nebo obkomech (Gruk). Většina měla střední vzdělání, ale několik z nich pouze neukončené základní (Zajcev, Kraskov, Lukasjevič). Nomenklaturní původ předsedů obvodních výkonných výborů sovětů byl následující: Malcev byl předsedou obvodního výkonného výboru v Gomelu, Carjenko byl zástupcem lidového komisaře lehkého průmyslu BSSR, Długaševskij – předsedou zlobinského rajónového výkonného výboru, Minčenko – tajemníkem rajkomu KS (b)B v Polocku a konečně Kozlov přišel z pozice předsedy výkonného výboru v Mogilevu; všichni dosáhli středního vzdělání s výjimkou Carjenka (vyšší) a Długaševského (neukončené základní). Viz biogramy konkrétních osob, in: K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable....*, s.245 – 1102

¹⁹³ K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable....*, s.234

¹⁹⁴ Tamtéž, s.136

¹⁹⁵ DALO, F.5001, op.1, spr. 136, k.8; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.74.

¹⁹⁶ Viz W.Gomólka, *Pamiętniki*, t.2, s.66-70.

¹⁹⁷ K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable....*, s.1113-1115; obsahuje údaj o dosaženém vzdělání pouze u 417 osob.

¹⁹⁸ Tamtéž, s.1125.

městského tisku či předsedů rajónových odborů pro obchod neměl dokončené střední odborné vzdělání.¹⁹⁹

Myslím, že i přesto, že se jedná o pouze útržkovité údaje, je zřejmé, že alochtonní personál dosazovaný do sovětských struktur na východopolských územích měl jeden velký nedostatek – byl málo kvalifikovaný. Na druhou stranu po vlně čistek koncem 30.let je nabíledni, že stranický aparát byl do značné míry „pročištěn“, proto tato zjištění nemusí být až tak překvapivá. V celém SSSR bylo v roce 1939 41% tajemníků obvodních a republikových stranických výborů, 71,4% městských a rajónových a 78,9% tajemníků základních stranických organizací bez ukončeného středního vzdělání.²⁰⁰

Nepřímo o špatné připravenosti stranických kádrů svědčí i protokoly ze zasedání obvodních a republikových výborů strany. Z nich lze dovozovat, že mnoho „vostočniků“ chápalo svůj přesun na východopolská teritoria jako způsob, jak se co nejrychleji obohatit. U části stranického a státního aparátu se začal objevovat prvek demoralizace.

Velká část příslušníků sovětských složek nedodržovala nařízení o povinném ohlášení vybavení a cenností v rekvírovaných bytech a domech. Docházelo kupříkladu k situacím, kdy majetek ponechaný na místě lidmi, kteří vycestovali na území pod německou okupací, byl místo toho, aby se „správně“ podle sovětských předpisů zaevidoval a znárodnil, „neznámými pachatelí“ rozkraden.²⁰¹

Kupříkladu na počátku roku 1940 byro KS (b)B vydalo nařízení, aby všichni pracovníci stranického i státního aparátu opustili byty, které si „přednostně“ zabírali pro svou potřebu. Tomuto opatření předcházela konflikt mezi důstojníky Rudé armády a městskou administrativou v Bialystoku, kdy armáda na příkaz některých důstojníků vystěhovala byty, v nichž žili příslušníci stranické a městské správy.

Situace v Bialystoku dospěla až tak daleko (v Pravdě vyšel kritický článek o tamějším hospodaření s bytovým fondem), že byla do tohoto města vyslána revizní komise ze samotné Moskvy. Tato komise zjistila na místě takovou míru korupce, která ovládla tamější stranický i státní aparát, že ve své zprávě poukázala na „nepřípustný úpadek bolševického pořádku a morálky“. Tváří v tvář těmto zjištěním se byro KS (b)B muselo „kát“, což dokládá obsah tohoto usnesení:

¹⁹⁹ DALO, F.5001, op.1, spr. 111, k.7-10,82-85,93; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.75.

²⁰⁰ V.G.Količev, *ÚV VKS (b) 1938 – 1941*, Ukrajinskij Istoričnyj Žurnal, 1990, č.3; s.3 -11.

²⁰¹ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.76

1. Přiznat, že se bialystocký obvodní výbor KS (b)B a jeho první tajemník s.Igajev, stejně jako bialystocký městský výbor a jejich tajemníci s.Gershman a s.Sergejev *nepřípustně lehkomyšlným způsobem* (zvýraznění - T.V.) stavěli k organizaci normálního života v městě;
2. přidělit z ÚV k práci v Bialystoku na odpovědná místa 6 osob (následují jména - T.V.);
3. přidělit z Ministerstva vnitra Běloruska na příslušná místa v bialystocké milici 8 osob (následují jména - T.V.);
4. během 10 dní sestavit a vyslat do Bialystoku skupinu milicionářů ve složení: 12 náčelníků operačních odborů, 21 starších zplnomocněnců, 40 operačních pracovníků, 20 pomocníků operačních zplnomocněnců a 60 milicionářů;
5. přidělit k práci v Bialystoku 50 komsomolců z ÚV této organizace;
6. doporučit ministerstvům Běloruska, aby během 2 týdnů po domluvě z kádrovým odborem ÚV obsadili městský a obvodní sovět kvalifikovanými a zodpovědnými pracovníky.²⁰²

Obsah tohoto usnesení jasně vypovídá o stupni rozkladu stranického i státního aparátu v Bialystoku, když jen v tomto jediném šestibodovém dokumentu bylo rozhodnuto o přisunutí 217 nových kádrů do města.

Samozřejmě, že výše citovaný dokument nebyl veřejně dostupnou zprávou, jednalo se o materiál pro vnitrostranickou potřebu. V oficiálním dokumentu, který byro KS (b)B odeslalo a který se vzápětí objevil i v oficiálním tisku se situace v Bialystoku objasňovala následujícím způsobem:

...v důsledku *nedostatku ostrážitosti* (zvýraznění - T.V.), jenž způsobil, že obvodový a městský aparát sovětů, stejně jako aparát hospodářských organizací, byl znečištěn cizími a nepřátelskými osobami. Obvodní aparát se většinou skládal z pracovníků bývalého vojvodství (...), vyřešení bytové otázky ve městě bylo svěřeno do rukou lidí, kteří jsou nepřáteli sovětské vlády.²⁰³

Samozřejmě, že toto vyjádření byla evidentní lež. Nenajdeme v něm náznak či zmínku o hlavních původcích celého „skandálu“, kterým byla bialystocká stranická klika.

Byro KS (b)B se rozhodlo situaci řešit nejen v rámci strany jako takové, ale rozhodlo se udělat „pořádek“ ve městě samotném. Ve svém usnesení rozkázalo NKVD, aby do 15. března 1940 zavedlo ve městě zvláštní systém pasů za použití:

nezbytných prostředků k odstranění spekulantů, veksláků a pašeráků, kteří dezorganizují život města. Zahrnout Bialystok mezi města se zvláštním režimem.²⁰⁴

²⁰² tamtéž, F. 4, op.3, srp. 917, k.10; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.76

²⁰³ NARB Minsk, F. 4, op.3, spr. 1024, k.11; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.76

²⁰⁴ Tamtéž, spr. 917, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.77

Běloruská nomenklatura tak reagovala represí, která se výrazně dotkla všech obyvatel města. Tento krok patrně koreluje se zesílením represí jako celku, jelikož tato „aféra“ proběhla mezi první (únor 1940) a druhou vlnou deportací (duben 1940), o nichž budeme hovořit podrobněji níže.²⁰⁵

Případy, kdy stranická nomenklatura zneužívala své mocenské postavení na západoběloruských a západoukrajinských územích k vlastnímu obohacení nebo jednalo „na vlastní pěst“, nebyly při bližším nahlédnutí do dostupné dokumentace patrně ničím výjimečným. V některých případech se podobnými případy zabývalo na základě stížností, které obyvatelstvo poškozené „zlovůlí“ posílalo do Moskvy. Politbyro KS(b) Běloruska muselo čas od času řešit takové podněty. Kupříkladu v červenci 1940 byla uznána oprávněnost stížností obyvatel vsi Dubrava na prvního a druhého tajemníka rajkomu a předsedu rajonového sovětu v Duniloviči. Tato stížnost se týkala jejich postupu vůči *chlopům*, kteří nechtěli vstoupit do místního kolchozu. Místní straničtí činovníci se dopustili „přehmatů“, když:

odebrali (chlopům – T.V.) půdu, stanovili jim z odebraných pozemků povinné dodávky, a následně zorganizovali ukázkový proces s 22 chlopy.²⁰⁶

Tady ovšem podle mého názoru nešlo o žádný „antikolektivizační“ moment, ale spíše výraz toho, že lokální nomenklatura jednoduše jednala s „přílišnou iniciativou“. Z centra se jim tímto způsobem dalo najevo, ať se drží „linie“.²⁰⁷ Logiku takové konstrukce můžeme doplnit úvahou, že republikové nomenklatuře, lapidárně řečeno, šlo o to, aby se neopakoval „případ Bialystok“. I když, nahlédneme-li opět do dostupných materiálů, sama měla problémy s úpadkem disciplíny ve vlastních řadách. První tajemník KS (b)B Ponomarenko obdržel v roce 1940 od vysokého funkcionáře ÚV KS (b)B dopis tohoto znění:

Domníval jsem se, že aparát ÚV KS (b)B je ostatním ve všem vzorem. Po určité době jsem se ovšem přesvědčil o opaku. Je zřejmé, že je něm tolik prohnílosti a patolízalství, že bychom je stěží našli v jakékoliv jiné sovětské instituci.²⁰⁸

²⁰⁵ Viz. Kapitola III., část druhá.

²⁰⁶ NARB Minsk, F. 4, op.3, spr. 1039; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.77

²⁰⁷ Kolektivizace byla na tomto teritoriu uskutečněna v minimální míře. Došlo k parcelaci zkonfiskované půdy a k jejímu částečnému rozdělení mezi bezzemky a drobné rolníky. Soukromí zemědělci byli ovšem režimem znevýhodňováni ve srovnání s málo početnými „kolchozníky“.

²⁰⁸ *Pismo I sekretarza Biura Partyjnego partyjnej organizacji aparatu CK KP (b)B do Ponomarenki*, 1940, NARB, f.4, op.21,d.1662,k.34-35; cit v: K. Jasiewicz, *Pierwsz po diable...*, s.142.

Podobné problémy řešila rovněž stranická administrativa rovněž na západoukrajinském teritoriu. Kupříkladu v říjnu 1940 bylo ÚV KS (b) Ukrajiny zjištěno, že obvodní výbory strany v Rovnu a Lucku:

polevily v kontrole nad dodržováním revolučního práva místními sovětskými a stranickými orgány, v důsledku čehož se jejich pracovníci v regionech a na vsích dopustili velkých omylů.²⁰⁹

V říjnu 1940 se na zasedání politbyra KS (b)B probírala otázka zásobování západních obvodů. Na tomto jednání se vina za špatnou zásobovací situaci kladla „spekulantům“, kteří nepředávali zboží z dodávek do obchodů, ale prodávali je přímo ze zásobovacích skladů „pod rukou“.²¹⁰

Rovněž na zasedáních stranických orgánů KS (b) Ukrajiny ve Lvovu a Drohobyči docházelo k případům odvolávání tajemníků rajkomů, státní administrativy (sověty) a dokonce i NKVD za různé přestupky a „vybočení“. Nejčastějšími prohřešky bylo opilství, podřívání autority sovětské vlády, „porušování sovětské zákonnosti“, zpronevěra či zřídka „přemíra horlivosti“ při plnění svých povinností.²¹¹

Můžeme se pouze domýšlet, co se za těmito slovními spojeními skrývá. Podle mého názoru šlo pravděpodobně o mnohem prozaičtější prohřešky, než jak by se mohlo zdát podle výše zmíněných formulací v duchu sovětského „ptydepe“. Racionální interpretací výše zmíněného lze dojít k závěru, že se nomenklatura na, z pohledu tehdejšího Evropana, chudých výchopolských územích chovala podle zásady divide et impera. Optikou Sovětů viděno, byla tamější životní úroveň pořád vyšší, než jaká existovala ve „starém“ Sovětském svazu. Vezmeme-li do úvahy výše zmíněnou osobnostní kvalitu sovětských aparátčků, je nabíledni, že, s velkou dávkou eufemismu řečeno, „těžili ze svého postavení“.

Ukrajinský badatel S.Tkačov uvádí, že velice oblíbené (dokonce hromadné) tehdy byly „rodinné výlety“ členů stranického a státního aparátu do hloubi SSSR, jejichž průvodním znakem byl vývoz zboží všeho druhu.²¹² V oficiálních sovětských dokumentech ovšem o případech zneužívání pravomocí vlastním aparátem nenajdeme ani zmínku. Za příčiny obtíží jsou v těchto materiálech označovány faktory veskrze mimosovětského původu: „provokatéři,

²⁰⁹ CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 587, k.45; cit v:: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.78.

²¹⁰ NARB, f.4, op.3, spr. 1079; cit v:: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.78

²¹¹ W. Bonusiak, *Unifikacja Galicji Wschodniej i Wołynia z ZSSR (1939-1941)*, in: „Studia Rzeszowskie“, t.3, Rzeszów 1966, s.63, poznámka 30; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.80

²¹² S.Tkačov, *Zachody z nalahodžennia funkcionuvannia radniškoji vlady u zachidnij Ukraini (1939-1941)*, in: *Polska-Europa-Świat w XX wieku*, Warszawa 2005, s.261

nepřátelé sovětské vlády, kontrarevoluční elementy, zahraniční rozvědky či organizace zaniklého Polska“.²¹³

Ve světle výše zmíněných faktů se pro fungování stranické nomenklatury zdá být symptomatickou ta skutečnost, že za její neuspokojivé fungování sice mohou podle její oficiální interpretace nepřátelé všeho druhu, ovšem reálně tito nepřátelé existují pouze v jejím vlastním virtuálním světě, jelikož původcem těchto potíží systému je kvalita aparátu samotného.

Reakcí sovětského nomenklaturního systému na tyto obtíže byl neustálý přísun nových kádrů, doprovázený současně odsunem „zkompromitovaných“. Tento jakýsi recyklační proces měl dvojí cíl, jímž bylo jednak za pomoci růstu kvantity aparátu upevnění kontroly nad anektovaným teritoriem, jednak šlo podle mého názoru především o snahu systému zavést pořádek ve vlastních nomenklaturních řadách. Z usnesení běloruského politbyra z 27. července 1940 lze vyčíst následující:

1. Zavázat kádrové oddělení ÚV, aby během měsíce vyhledalo a poslalo do příhraničních rajónů 300 komunistů za účelem doplnění aparátu stranických, sovětských a hospodářských organizací; v tomto počtu musí být nejméně 100 osob ovládajících litevský a polský jazyk;

2. očistit aparát hospodářských a sovětských institucí v pohraničních rajónech od *nepřátel sovětské vlády* (zvýraznění - T.V.) a posílit tento aparát osobami z řad dělníků, uvědomělých rolníků a představitelů inteligence;

3. zavázat obkomy a rajkomy k provedení hloubkové analýzy situace v rajónech, dále zesílit práci nad potíráním *kontrarevoluční činnosti činovníků strany, organizací bývalého Polska a agentů zahraničních rozvědek* (zvýraznění - T.V.). Demaskovat jejich nepřátelskou činnost, pěstovat k nim nenávisť a mobilizovat masy k vykořenění nepřátel lidu a zpevnění sovětských hranic.²¹⁴

Nasycení teritoria sovětskou byrokracií bylo enormní. Podle dostupných údajů z ledna 1941, bylo v „západních obvodech Běloruska“ celkem 1232 základních stranických organizací, dále 92 kandidátských a 30 stranicko – komsomolských, k nimž náleželo celkem 16 048 osob. Komsomolská organizace byla ještě početnější, když její základna činila koncem roku 1940 23 620 členů.²¹⁵

Nebyl by to ovšem sovětský systém, kdyby šlo všechno interpretovat jednoznačným způsobem. Kupříkladu během hodnotící porady volyňského obkomu v květnu 1941 bylo

²¹³ Srovn. poznámky 201,212.

²¹⁴ NARB, f.4, op.3, spr. 1033; cit v.: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.79.

²¹⁵ *Начало социалистических преобразований в древние западных областей БССР*; Минск 1960, s.80, cit. v.: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* , s.79.

zjištěno, že některá usnesení, která byla touto instancí dříve přijata, nebyla provedena vůbec a jiná pouze částečně. Došlo rovněž k pokárání prvního tajemníka obkomu s. Taščenky, že „nerozumí tomu, na čem je založena stranická práce – na systematické kontrole výkonu usnesení a doporučení jednotlivých instancí“.²¹⁶ V tomto případě bychom tedy mohli vydělit jakési „osvícenější“ či sebekritičtější aparátčíky, i když je otázkou, zda-li nešlo v tomto případě o snahu hodit „obětního beránka“ přes palubu. K této úvaze by nás opravňovalo rovněž květnové zasedání politbyra ÚV KS (b) Ukrajiny, na němž mimo jiné zaznělo následující:

Agitačně-politická práce mezi pracujícími Západní Ukrajiny je neuspokojivá. Jednou z příčin tohoto stavu je skutečnost, že jsou těmito úkoly pověřováni špatně připravení a druhořadí straničtí pracovníci. První tajemníci rajkomů a předsedové výkonných výborů (exekutivní orgán sovětu – T.V.) se zřídka kdy účastnili schůzí, pracovníci aparátu vyjížděli do vesnic pouze v pracovní dny, a proto se neúčastnili schůzí organizovaných selsověty (vesnické sověty – T.V.) v neděli. Za takových okolností bylo rozhodnuto, že je třeba do 15. června vykonat další nábor pro práci v západních obvodech. Konkrétně dojde k vyslání na tato území: 40 prvních tajemníků rajkomů, 20 druhých tajemníků, 25 kádrových tajemníků, 25 předsedů výkonných výborů, 35 rájónových prokurátorů a 61 dalších pracovníků.²¹⁷

Jakými skutečnostmi si můžeme vysvětlit fakt, že se sovětské nomenklatuře více než půldruhého roku po anexi ani v polovině roku 1941 nepodařilo na bývalých východopolských územích sestavit uspokojivě fungující stranický a státní aparát?

Některé z nich již byly zmíněny výše. Nabízí se širší úvaha, že se stranické struktury stávaly v postupných vlnách jedna za druhou „obětmi mamonu“, který na ně na východopolských teritoriích čekal, ale to jistě nebude jediná příčina neustálého sycení teritoria stranickou byrokracií.

Problém podle mého názoru koreloval s otázkou autochtonního obyvatelstva a již dříve zmíněným tzv. kresovitým rázem území. Kolektivizace se během sovětské přítomnosti na západoběloruských a západoukrajinských územích příliš nerozběhla, jinými slovy řečeno, skončila víceméně fiaskem.²¹⁸ Lidé byli na tomto území přivázáni ke svému kousku půdy, byla pro ně typická určitá jinakost, se kterou si špatně vyškolené kádry nevěděly rady.²¹⁹

²¹⁶ CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 645, k.37; cit v.: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.80.

²¹⁷ Tamtéž, F. 1, op.6, srp. 648, č. 102 a 104; cit v.: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.80

²¹⁸ Srov. poznámku 207.

²¹⁹ Zkusme si například představit „extrémní“ (nikoli nemožnou) hypotetickou situaci, kdy stranický pracovník pocházející z Kavkazu nebo Střední Asie, přesvědčuje „tutejšího“ ke vstupu do kolchozu.

Nezapomeňme ani na skutečnost, že u většiny obyvatelstva došlo k evoluci pohledu na sovětské zřízení jako takové, jelikož se zhoršilo zásobování, byl omezen jejich volný pohyb po území (důsledek tzv.pasportizace²²⁰), došlo k masovým represím²²¹ – to vše ovlivnilo bezpochyby náhled autochtonů na sovětskou realitu. Tyto skutečnosti se mohly podepsat pod faktem, že se nejen nedařilo jedné vlně nomenklatury po druhé sovětizovat teritorium, ale navíc sama podléhala většímu či menšímu stupni demoralizace.

Nomenklaturní systém si nevěděl s těmito obtížemi rady, patrně rovněž z toho důvodu, že to pro něj byly impulsy nového druhu. Metoda systematického zvětšování stranického aparátu nenesla požadované ovoce, kvantita nevytvářela požadované parametry nové části systému.

Na fluktuaci stranických kádrů se v určité míře podepsala rovněž anexe Besarábie a severní Bukoviny (červen 1940). Část západoukrajinského stranického aparátu se v důsledku tohoto rozšíření sovětského panství vzápětí přesunula na toto teritorium.²²²

Změny nastaly rovněž uvnitř západoběloruského stranického aparátu. K největšímu „kádrovému zemětřesení“ došlo v lednu 1941 v Bialystoku, kde patrně nedošlo k uspokojivému zlepšení stranické práce od „aféry“ z března 1940. V dalších obkomech byla kádrová fluktuace výrazně menší.²²³

²²⁰ Nejvyšší sovět SSSR vydal 29.listopadu 1939 usnesení *O nabytí občanství SSSR obyvateli západních obvodů Ukrajinské a Běloruské SSR*. Na základě tohoto arbitrárního rozhodnutí bylo sovětské občanství přiděleno jednak „bývalým polským občanům“, kteří se nacházeli na teritoriu západních obvodů Ukrajiny a Běloruska ke dni přístupu těchto obvodů k SSSR (1. a 2. listopadu), jednak osobám nacházejícím se na tomto území na základě smlouvy mezi sovětskou vládou a Německem z 16.listopadu.1939 (týkaly se precizace vzájemných výměn obyvatelstva). Součástí tohoto usnesení byla klauzule, že sovětské občanství se neuděluje těm „bývalým polským občanům“, kteří se nacházeli v zajateckých táborech a vězeních. Systém sovětských pasů, bez kterých nebyla existence v sovětských ráliích možná, imanentně obsahoval povinnost přihlašovat se k lokálním služebnám milice a kupříkladu bez sovětského pasu nebylo možné se na sovětském teritoriu nechat zaměstnat. Fakticky tzv.pasportizace vytvářela segregaci obyvatelstva sui generis, když omezovala volnost pohybu osob připoutaných takto k místu, kde byly registrovány k pobytu. A.Glowacki, *Sowieci...*, s. 78-84.

²²¹ Viz kapitola III.

²²² Největší změny nastaly ve stanislavovském obvodě. Dosavadní 2.tajemník Grušeckij se stal 1.tajemníkem obkomu v Černovicích. Do stejného města jej následovali další straniční funkcionáři tohoto obvodu: na pozici 2. tajemníka Zelenjuk, na pozici 3. tajemníka Očerman, na pozici kádrového tajemníka Fijalkovskij, Sosenko v Černovicích zasedl na místo redaktora obvodových novin; Z Drogobyče se ke „stanislavovské klice“ na cestě do Černovic připojil Kolikov, který byl pověřen výkonem funkce předsedy tamního obvodního výkonného výboru; CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 645, k.37; cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.82.

²²³ Prvním tajemníkem bialystockého obkomu se stal 9.ledna 1941 Kudrajev, který přišel z pozice 2.tajemníka minského obkomu; na místo tajemníka pro propagandu přišel z Gomelu Elan; do funkce 3.tajemníka v Bialystoku nastoupil Kjelbin, dosavadní 1.tajemník rajkomu v Grajevu. V jiných obvodech došlo pouze ke „kosmetickým“ úpravám obsazení stranických funkcí: Šarov se z pozice 3.tajemníka přesunul do funkce předsedy tamního výkonného výboru., ve které vystřídal Minčenko, jenž povýšil na místo 1.tajemníka obkomu. V březnu 1941 se Pružanovskij, dosavadní ředitel drohičynského závodu lesního průmyslu, stal kádrovým tajemníkem obkomu v Pińsku. V květnu 1941 se Bjesonov, dosavadní předseda zemědělského odboru tamtéž, stal 2.tajemníkem obkomu v Brestu. V srovnání s Bialystokem se jednalo o změny na méně významných postech. Viz. biogramy jednotlivých osob, in: K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.245 – 1102.

Abychom co nejlépe porozuměli fungování stranické nomenklatury, která byla nejvyšší mocenskou strukturou na západoběloruských a západoukrajinských teritoriích, pokusme se nyní „proniknout do tajů“ tehdejších sovětských rozhodovacích mechanismů. Pro skutečnost, která nás nejvíce zajímá - hledání odpovědnosti za etablování sovětského režimu, je tento exkurz podle mého názoru nezbytný.

Strana realizuje svou vedoucí úlohu takovým způsobem, že *všechna* (zvýraznění – T.V.) rozhodnutí v *celém* (zvýraznění – T.V.) státním aparátu nastávají v souladu se stranickými směrnicemi, které rovněž určují směr činnosti společenských organizací. Aby vedoucí úloha strany byla co nejúčinnější, je nezbytná kontrola provádění výkonu stranických směrnic a usnesení. Pro zajištění účinnosti stranického vedení je nutná harmonizace činnosti jak v centru, tak i u složek stranického aparátu v terénu, se složkami státního aparátu a společenských organizací. Vedoucí úloha strany by nebyla myslitelná bez toho, aniž by strana rozhodovala o rozmístění a výchově svých kádrů. To je v souvislosti se zajištěním vedoucí úlohy strany ta nejdůležitější otázka.²²⁴

Mocenská konstelace na anektovaných polských teritoriích byla vytvořena dle výše zmíněných parametrů. V duchu demokratického centralismu²²⁵ byla všechna rozhodnutí stranických instancí nižšího stupně závislá na rozhodnutích centra. Důsledkem takto vytvořeného systému bylo, že stranický aparát daného stupně očekával nařízení z centrální úrovně a státní aparát byl pouze vykonavatelem toho, co mu uložila příslušná stranická instance.

Uveďme příklad, jak vypadala vedoucí úloha strany v praxi. Politbyro VKS(b) nebo Stalin samotný přijalo jakési „vedoucí usnesení“ (např. vytvořit sovchozy), načež politbyro republikových běloruských a ukrajinských stranických organizací nedlouho potom přijalo detailní usnesení (např. z jakých konkrétních zestátněných hospodářství se budou vytvářet). Stranické obkomy a rajkomy pak již pouze dohlížely nad provedením takovýchto rozhodnutí vyšších stranických instancí (např. stanovily harmonogramy postupného vytváření sovchozů). Myslím, že ve světle výše zmíněných skutečností lze vyslovit tezi, že skutečným „nejvyšším vládcem“ byl na východopolských územích stranický aparát a jeho struktury na všech úrovních. V některých obzvláště významných případech, jako bylo usnesení politbyra VKS(b) z 1.října, dokonce samo stranické ústředí přímo určovalo zásadní chod událostí na západoběloruských a západoukrajinských teritoriích.²²⁶

²²⁴ S.Ehrlich, *Ustrój Związku Radzieckiego*, Warszawa 1954, s.59; cit v.: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.83

²²⁵ Srov. poznámku 176.

²²⁶ Srov. poznámku 105.

Přibližme si mechanismus fungování stranické byrokracie na příkladu rajónu, který byl administrativní jednotkou, jejíž počet dosáhl na východopolském teritoriu počtu tří set.²²⁷ Na úrovni rajónu museli být hned třemi instancemi (stranické výbory na úrovni: republiky, obvodu, rajónu) potvrzeni ve svých funkcích: tajemníci stranického rajkomu a Komsomolu, předsedové všech odborů rajkomu, redaktoři rajónového tisku, náčelníci rajónových odnoží NKVD a milice včetně svých zástupců, náčelníci odborů vojenské správy rajónů z řad NKVD, náčelníci dopravně-přepravních odborů a jejich zástupci, náčelníci rajónové železniční policie, rajónoví prokurátoři a soudci, předsedové rajónových výkonných výborů a jejich zástupci, předsedové rajónových zemědělských odborů, předsedové rajónových odborů pro rozpočet, ředitelé spořitelen na teritoriu rajónu, předsedové rajónových filiálek Státní banky SSSR, ředitelé státních věznic a konečně předsedové rajónových odborů pro vzdělávání.²²⁸

Takto vytvořený systém vyžadoval vysoký počet stranických funkcionářů, kteří měli ve výše zmíněných intencích kontrolovat všechny součásti života společnosti, stranickým „ptydepe“ řečeno - bdít na dodržování a realizaci stranické linie. Zabezpečení kontroly, kterou systém imanentně požadoval, sebou současně neslo obrovskou byrokratickou zátěž, jenž byla potřebná pro jeho správnou funkčnost dle stanovených parametrů.

Věnujme se nyní otázce autochtonních komunistů, kteří byli před válkou členy KSP, KSZU a KSZB.²²⁹ Jaká byla jejich participace na ustavování sovětského režimu, resp. jakým způsobem se režim stavěl k nim samotným?

Bývalí členové těchto komunistických stran, kteří po příchodu Rudé armády na východopolská území měli zájem o spolupráci se Sověty, byli překvapeni, že o ně nový režim nejen nemá zájem, ale že se je snaží „odstavit na druhou kolej“.

Jak bude uvedeno níže, operační skupiny NKVD disponovaly při vstupu na polské území nejen seznamy, ale i detailními charakteristikami komunistů, kteří byli obviněni z „trockismu“, „bucharinismu“ či „spolupráce s polskou rozvědkou“. Tito lidé měli být příslušníky NKVD vyhledáni a izolováni.²³⁰

²²⁷ Srov. poznámku tabulky na s.50.

²²⁸ K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, tabulka č.18, s.1138 -1141.

²²⁹ KSP - Komunistická strana Polska, KSZU - Komunistická strana Západní Ukajiny, KSZB. Komunistická strana Západního Běloruska, srov. také pozn.98.

²³⁰ DALO, F.5001, op.1, spr.2.; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.85,125. Seznamy osob byly připraveny Kominternou, společným jmenovatelem u jmen bývalých polských komunistů, kteří jsou na nich zaneseni, jsou obviněni z ideologické úchylnky, zrady komunistické ideologie apod. K otázce činnosti NKVD srov. Kapitola III., část první.

V první fázi sovětské přítomnosti byla tedy pomoc předválečných komunistů režimem odmítnuta. Nový režim se snažil získat určitou část autochtonního obyvatelstva ke spolupráci, ale podle parametrů, na základě kterých postupoval to nebylo jednoduché.

Jak uvidíme dále²³¹, sovětská moc odstraňovala jednotlivé skupiny předválečných elit (úředníci, pracovníci soudů a prokuratur, advokáti), kteří byli v drtivé většině polské národnosti, a současně se snažila dosazovat na tato místa osoby z řad místního obyvatelstva. Nebylo to ale snadné, jelikož lidé jednak nerozuměli specifikům práce v sovětských podmínkách, jednak se postupně stávali objektem sovětským represí – převážně v první polovině roku 1940.²³²

V roce 1941 sovětský režim změnil svůj náhled na bývalé členy KSP, KSZU a KSZB. Tato evoluce spočívala ve skutečnosti, že jim bylo umožněno, aby se, po příslušném prověření, stali řadovými členy komunistické strany.

Dříve bylo mnohem snadnější pro autochtonní obyvatele získat stranickou legitimaci VKS(b) za předpokladu, že nenáleželi k žádné z předválečných komunistických stran v Polsku.²³³ Žádosti bývalých členů KSP, KSZU a KSZB o přijetí projednávala politbyro obou svazových republik teprve po usnesení politbyra VKS(b) z dubna 1941. Koncem tohoto měsíce bylo rozhodnuto politbyrem KS(b) Ukrajiny o přijetí prvních osmi bývalých členů KSP.²³⁴ Nedlouho poté bylo přijato dalších deset polských komunistů, ale současně jiným šesti bývalým členům KSP byla přijímací procedura v květnu pozastavena, což nasvědčuje určité neochotě, se kterou sovětský režim své polské soukmenovce přijímal. Celkem se do vypuknutí německo-sovětské války řady VKS(b) „rozrostly“ o 34 bývalých členů KSP a KSZU.²³⁵

Politbyro KS(b) Běloruska se otázkou přijetí bývalých polských komunistů zabývalo rovněž až v dubnu 1941. Výstupem z této procedury bylo rozhodnutí o přijetí 44 bývalých členů polských komunistických stran ze dne 13.června 1941.²³⁶

²³¹ Viz Kapitola III., část první.

²³² K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.182 -185; v poznámkách jsou četné příklady osob, zpočátku ponechávaných Sověty na nižších administrativních postech, a následně zatýkaných a odsuzovaných zvláštními kolegií NKVD.

²³³ Bývalí členové KSP se odmítali podrobit standartní přijímací proceduře VKS(b), která spočívala v předložení doporučení od dalších dvou straníků a absolvování stranické stáže; srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.185 -187; A.Głowacki, *Sowietci...*, s. 598. Vanda Vasilevská, polská komunistka a bývalá členka PPS - Lewicy, musela předložit dokonce pět doporučení, aby se jako výjimka mezi polskými komunisty stala řadovou členkou VKS(b) již v roce 1940.

²³⁴ Mezi těchto 8 „vyvolených“ patřili: Wladyslaw Gomulka, Leon Kasman, Jakub Prawin, Roman Granas, Bernard Kolski, Izaak Grosz, Chaim Trebliński a Henryk Paszka.

²³⁵ CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 645, poz. 80 a 135; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.86.

²³⁶ 10 z nich bylo Poláků, zbytek z velké části Židů. NARB, F.4, op.3,spr. 1199; cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.87.

Jak jsme již naznačili výše, po celou dobu trvání první sovětské okupace, pokračoval neustálý přísun nových a nových stranických kádru na západoukrajinská a západoběloruská teritoria. Ve Lvovském obvodu již dokážeme tempo kádrového nárůstu kvantifikovat:

Počet členů a kandidátů VKS(b) ve Lvovském obvodu

Stav ke dni	Počet členů	Počet kandidátů	Celkem
31.12.1939	1072	342	1414
31.3.1940	1806	649	2455
30.6.1940	3141	1154	4295
30.9.1940	4364	1627	5991
31.12.1940	5052	2012	7064
31.3.1941	5692	2247	7963
31.4.1941	5804	2293	8097

Zdroj: DALO, F.R-3, op.1, spr. 6 a 27; cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.87.

Začátkem roku 1941 se na teritoriu „západních obvodů Ukrajiny“ nacházelo již 36 969 členů a kandidátů strany.²³⁷ Z tohoto počtu je jistá část členské základny autochtonního původu. Zlomkové údaje, které máme v současné době k dispozici, nám napovídají, že tento podíl nebyl významný. V drogobyčském obvodu bylo během roku 1940 přijato do řad VKS(b) 79 členů. Z dostupných statistik pro druhé pololetí tohoto roku vyplývá, že mezi přijatými bylo 13 Rusů, 24 Ukrajinců a 5 Židů.²³⁸ Ve Lvovském obvodu byly v mezidobí od března do prosince 1940 přijato na místa kandidátů VKS(b) 204 osoby, z nichž bylo 33 Rusů, 134 Ukrajinců, 30 Židů, 6 Bělorusů a 1 Polák (pravděpodobně V.Vasilevská).²³⁹ Relativně vysoký počet přijatých Rusů nás opravňuje k domněnce, že se s největší pravděpodobností jednalo o osoby alochtonního původu.

²³⁷ *Соціально-економічна закономірність воссоединения западноукраїнських земель с Української ССР. Львів 1979, s.145; cit. v: W. Bonusiak, Polityka ludnościowa... s.87.*

²³⁸ DALO, F.5001, op.1, spr.73.; cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.88

²³⁹ DALO, F.R-3, op.1, spr.27.; cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.88

Na území „západních obvodů Běloruska“ probíhal proces nasycování teritoria stranickými kádry z hloubi SSSR analogickým způsobem. Na počátku roku 1941 zde bylo celkem 16 048 členů a kandidátů strany, jenž zde působili v rámci 1232 základních stranických organizací.²⁴⁰

Celkový počet členů VKS(b), kteří přišli během let 1939–1941 na východopolská teritoria, se pohybuje mezi 60 000 (W. Bonusiak) až 100 000 (K. Jasiewicz) členy a kandidáty strany.

Stranické struktury, které se v letech 1939–1941 etablovaly v rámci „západních obvodů Ukrajiny“ a „západních obvodů Běloruska“, byly skutečnými mocenskými centry na tomto teritoriu. Byly vytvořeny a ovládány sovětským nomenklaturním systémem, a proto tento systém samotný, na čele s politbyrem VKS (b), nese hlavní odpovědnost za veškeré tehdejší dění na tomto území.

Národnostní moment v těchto strukturách lze v současnosti v celém rozsahu identifikovat pouze na úrovni obvodu, na které, klasifikujeme-li je dle tohoto kritéria, uvnitř těchto struktur dominuje rusko - běloruský a rusko - ukrajinský prvek alochtonního původu. Příslušníci jiných etnik se v nich vyskytují v marginálním počtu. Lze rovněž konstatovat, že v nich zcela chybí polský moment, a to i na teritoriích etnicky převážně polských.

3. Sověty a jejich výkonné výbory.

V Sovětském svazu podle Ústavy z roku 1936 náležela veškerá moc sovětům, jenž byly obsazovány na základě všeobecných, přímých, tajných a rovných voleb.²⁴¹ Připomeňme, že výkon této moci byl pouze nominální, jelikož, jak jsme se pokusili nastínit výše, reálným mocenským centrem ve státě byla stranická nomenklatura.

Po anexi východopolských území na podzim roku 1939 došlo k situaci, kdy by se teoreticky i na tomto teritoriu měly v prosinci roku 1939, stejně jako v celém SSSR, konat volby do sovětů všech úrovní. K těmto volbám ovšem na západoběloruském a západoukrajinském území nedošlo. Sovětský režim se rozhodl tyto volby uskutečnit na západoběloruském a západoukrajinském teritoriu odlišným způsobem.

Bylo rozhodnuto o skutečnosti, že na tomto teritoriu proběhnou volby do sovětů o něco později a ve dvou oddělených etapách. Nejdříve se měly uspořádat doplňující volby do

²⁴⁰ NARB, F.4, op.3, spr. 866; cit v.: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.79.

²⁴¹ 1936 CONSTITUTION OF THE USSR, <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html> z 5.3.2007.

Nejvyššího sovětu SSSR a sovětů obou svazových republik, načež po určité době se mělo přistoupit k volbám do místních sovětů.

Můžeme pouze odhadovat, z jakých důvodů se sovětská moc rozhodla ve vztahu k bývalým polským teritoriím k jinému volebnímu harmonogramu. Podle mého názoru byl za tímto rozhodnutím režimu (opět) pragmatický přístup.

Jednak by bylo do značné míry absurdní, aby se dva měsíce po halasných volbách do Lidových shromáždění konaly další volby, jednak bylo pro režim patrně výhodnější nechat uplynout určitý časový úsek, kdy si autochtonní obyvatelstvo „zvykne“ na sovětskou realitu a pak teprve provést identické „volební“ úkony jako ve „starém“ SSSR. Pro režim tyto volby neměly velký praktický význam ani z toho důvodu, jelikož Prozatímní správa, která byla ustavena v září 1939, dosud dostatečně splňovala jeho nároky v oblasti dohledu nad anektovaným územím. Dalším faktorem, jenž bychom neměli opomenout zmínit, byla skutečnost, že stále nebyl dokončen administrativní přechod na správní model sovětského typu, což by uspěchaný volební akt a jeho kontrolu režimu do značné míry ztěžovalo. V kostce řečeno, pro režim bylo mnohem výhodnější s obsazováním sovětů na tomto teritoriu vyčkat, nežli proběhnou potřebné unifikační procedury.

Termín voleb tak nebyl pevně stanoven až do listopadu 1939, kdy běloruské a ukrajinské politbyro rozhodlo, že se doplňující volby do Nejvyšších sovětů SSSR uskuteční v únoru 1940, do místních sovětů potom v květnu 1940. Nicméně nejvyšší stranický a mocenský orgán ve státě, politbyro VKS(b), rozhodl o odkladu těchto voleb na pozdější dobu. Jaké byly důvody tohoto odkladu?

Můžeme se pouze domnívat, jaké faktory za tímto rozhodnutím stály. Podle mého názoru toto rozhodnutí korelovalo s naplánovanou vlnou represí, kdy únorový termín voleb kolidoval s plánem první velké deportace obyvatelstva, k níž mělo dojít záhy ve stejném měsíci.²⁴² Režim by pak musel čelit pro něj neznámé reakci obyvatelstva, které by mělo jít k volbám a souběžně čelit na tomto teritoriu bezprecedentní atmosféře strachu. Další skutečností, která mohla odložení volebního termínu ovlivnit, mohl být v této době ne zrovna příznivě se pro SSSR vyvíjející finsko-sovětský konflikt, jenž byl definitivně zakončen teprve 15. března 1940, kdy finský parlament ratifikoval podmínky uzavření míru.²⁴³ Reálně by tyto kroky vypovídaly o pragmatickém a systematickém postupu sovětského režimu, který si zbytečně

²⁴² Viz Kapitola III.

²⁴³ A.Kastory, *Złowrogie sąsiedztwo. Rosyjska polityka wobec europejskich państw ościennych w latach 1939-1940*, Kraków 1998, s.72, 85-87.

nechtěl „komplikovat život“ a odložil termín voleb, jenž pro něj v danou chvíli nebyly prioritou.

Ve světle těchto okolností se nemusí zdát až tak překvapivé, že nakonec bylo konečné datum doplňujících voleb do Nejvyššího sovětu svazu a sovětů obou republik stanoveno na 24. březen 1940.²⁴⁴

Nejvyšší sovět SSSR se skládal ze dvou komor: Sovětu svazu a Sovětu národností. Volby do Sovětu národností měly proběhnout v šesti volebních obvodech jak na území tzv. Západního Běloruska, tak na teritoriu tzv. Západní Ukrajiny. Pro volby do Sovětu svazu bylo na západoukrajinském území vytvořeno 27 a na západoběloruském 16 volebních obvodů. Důležitým momentem je skutečnost, že pro volební akt „nových občanů SSSR“²⁴⁵ došlo k ad hoc úpravě volebního řádu. Byl upraven § 57 jeho znění v části, ve které je zmínka o skutečnosti, že právo navrhnout kandidáty na poslance mají schůze *chlopů* jednotlivých vesnických sovětů. Tato úprava zohledňovala fakt, že na anektovaném polském území nedošlo v této době k vytvoření kolchozů a jelikož podle tehdy platného sovětského volebního řádu právě kolchozy měly právo navrhnout kandidáty, vysvitla potřeba revize této normy. Další změny se týkaly § 76 a § 89 volebního řádu. První úprava likvidovala používání obálek při hlasování, druhou se odstraňovaly zvláštní listiny, na kterých se měly počítat hlasy.²⁴⁶

Tyto „korekce“ byly citelným zásahem do práva voličů na tajnost volby a de facto jim znemožňovaly neveřejnost jejich rozhodnutí. Mějme na paměti, že termín voleb byl naplánován měsíc po první deportaci (únor 1940), a musí nám být zřejmé, že tak byl na voliče při hlasování či rozhodování, zda-li k volbám vůbec jít, vytvořen výrazný moment nátlaku.

V analogické kvantitě a intenzitě, jako tomu bylo u voleb do Lidových shromáždění, doprovázela celý podnik masová propaganda. Oficiálně bylo prezentováno, že vznikl „blok komunistů a nestraníků“, který byl organizátorem voleb, pořádal schůze, shromáždění a vybíral ty nejschopnější občany k volební práci. Skutečnost byla ovšem odlišná, když o všem rozhodovaly stranické výbory příslušných stupňů vykonávající své úkoly tak, aby:

Pronikly do každého obydlí, probudily ve voličích opravdový zápal pro budování socialismu, popularizovaly vedoucí úlohu strany v politickém, hospodářském a kulturním životě, stejně jako obrovské úspěchy vítězných pětiletek a také *úspěchy, jakých dosáhly západní obvody po svrnutí jařma statkářů a kapitalistů* (zvýraznění - T.V.).²⁴⁷

²⁴⁴ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.91.

²⁴⁵ Od listopadu 1939 nabylo autochtonní obyvatelstvo v rámci procedury tzv.pasportizace sovětské občanství. Viz. poznámka 220.

²⁴⁶ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.93.

²⁴⁷ CZERWONY SZTANDAR, č. 131 a 132, ročník 1940, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*,s.94.

Atmosféra tohoto pseudovolebního podniku měla pro autochtonní obyvatelstvo jeden nový parametr, kterým ve srovnání s plebiscitem z října 1939 o půl roku později již disponovalo. Mělo totiž již určitou zkušenost s novým režimem a mohlo si tak udělat obrázek o sovětském zřízení jako takovém. Pomineme-li významné zhoršení životní úrovně, o němž bude řeč níže, nejsilnější zkušeností obyvatel s režimem byla jeho represivní povaha. Tisíce lidí byly zatčeny, desetitisíce deportovány do hloubi SSSR nebo kupříkladu začal jako součást unifikační politiky na celém území platit sovětský právní řád, jehož součástí byly drakonické trestní normy. Jako ilustrativní unifikační opatření zmiňme na tomto místě zavedení moskevského času (prosinec 1939), které způsobilo, že lidé museli o dvě hodiny dříve vstávat, což, vezmeme-li v úvahu sovětské pracovní právní normy, byl pro obyvatelstvo relativně výrazný zásah do kvality života.²⁴⁸

Politbyro KS(b) Běloruska potvrdilo dne 8. února 1940 kandidáty na poslance Nejvyšších sovětů SSSR a BSSR. Do Sovětu svazu kandidovaly celkem 22 osoby, do Sovětu národností celkem 6 osob, mezi nimiž byl i jeden Polák²⁴⁹ Analogickým způsobem potvrdilo „své“ kandidáty Politbyro KS(b) Ukrajiny 9. února 1940 a i zde kandidovala jedna osoba polské národnosti.²⁵⁰

Podle údajů A.Głowackého bylo z 202 západoběloruských kandidátů do jednokomorových Nejvyšších sovětů obou svazových republik 136 Bělorusů, 33 Rusů, 12 Židů, 4 Ukrajinci, 1 Gruzín a 1 Litevec. Polské národnosti byla 7,4% část kandidujících osob (15 mandátů); ze skupiny 280 západoukrajinských kandidátů tento podíl činil 5,7% (16 mandátů).²⁵¹

Sdělení, že všichni kandidáti měli zároveň „zvolení“ jisté „shora“, není jistě ničím překvapivým. Volby totiž byly identickou fraškou jako v analogických kulisách o půl roku dříve uspořádané volby do Lidových shromáždění. Kandidáti byli voleni v jednomandátových volebních obvodech, v nichž teoreticky museli obdržet 50% platných hlasů, aby byli zvoleni.

²⁴⁸ J. Rogowski o příchodu do zaměstnání ve Lvovu roku 1940: „Odporný nevolnický systém se odkryl v celé své nahotě. Lidé spěchali do práce, která začínala v 7 hodin (de facto již v 5.- T.V.), jako šílení. U bran továren, dílen či škol číhali příslušní funkcionáři, kteří podle seznamů kontrolovali příchozí a připravovali návrhy pro soudy na potrestání těch, kteří nedorazili včas do zaměstnání“. cit v: G.Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939-1944. Życie codzienne, Warszawa 2000*. in: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.274. Více viz Kapitola III., srov. A.Głowacki, *Sowieci...*, s.162; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.272-275.

²⁴⁹ Jednalo se bývalého delegáta západoběloruského Lidového shromáždění Jana Turlejského.

²⁵⁰ Vanda Vasilevská.

²⁵¹ Bližší údaje k národnostní struktuře západoukrajinských kandidátů nejsou dostupné; A.Głowacki, *Sowieci...*, s.105

To vše by ovšem platilo za předpokladu, kdyby rozhodujícím činitelem byla vůle voličů a nikoli, jako tomu bylo ve skutečnosti, volební falzum.²⁵²

Samotný volební akt byl oproti říjnovému plebiscitu tím, že se neužívaly volební obálky, reálně ještě více „pod kontrolou moci“. Nikdo nemohl odevzdat prázdnou obálku, dopisovat na ně „různá kontrarevoluční hesla“ (jako se to často dělo před půlrokem) či se jinak dopouštět „volebních obstrukcí“. Ti, kteří na volby „zapomněli“, byli upomínáni, pro hlas nemocných či seniorů si volební komise došly. Po zesílení teroru se lidé tohoto podniku podle mého názoru účastnili především ze strachu o rodinu a z následků, co by se stalo kdyby se k volbám nedostavili. Je to pochopitelné, jelikož sotva před měsícem byly desítky tisíc lidí zničehonic odváženy do neznáma a atmosféra strachu tak pravděpodobně působila jako značné míry jako stimul jednání bez ohledu na národnost či cokoli jiného. Sovětský systém byl ostatně jako takový na tomto kalkulu založen.

Výsledky voleb do Nejvyšších sovětů na teritoriu tzv. Západního Běloruska z 24.3.1940

Obvod	Počet voličů	Počet hlasujících	% hlasujících	Počet hlasů pro kandidáta	% hlasujících
Pinský	282 171	281 825	99,88	279 951	99,34
Brestský	477 775	476 457	99,72	470 938	99,86
Baranovičský	723 407	720 052	99,54	705 729	99,96
Vilejský	574 109	568 486	99,08	549 410	99,59
Bialystocký	873 166	862 630	99,84	844 378	99,84
Celkem	2 930 628	2 909 450	99,27	2 850 406	97,97

Zdroj: NARB, F.4, op.5, d.2232; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.96

Tyto „volební výsledky“ musely být režimem bezpochyby považovány za „uspokojivé“, při bližším nahlédnutí do materiálů zjistíme, že v některých západoběloruských rajónech (celkem se jednalo o 11 rajónů) bylo dosaženo volební účasti dokonce ve výši 100% všech oprávněných voličů. Ve skutečnosti lze tuto „matematiku“ považovat pouze a jen za hru s čísly, jejíž faktická výpovědní hodnota je nulová.

Systém však pravděpodobně nefungoval ještě zcela „spolehlivým“ způsobem, protože jak jinak si lze vysvětlit „podivné“ výsledky z hodučinského rajónu, kde se k volbám dostavilo

²⁵² A.Glowacki, *Sowietci...*, s.103.

„pouze“ 83,67 % voličů a v některých jeho okrscích se účast pohybovala v rozmezí 28,3 % až 50 %.²⁵³ Tento „lapsus“ se sice záhy vysvětlil „nepřátelskou agitací římskokatolických kněží“, ale podle mého názoru se v tomto případě pravděpodobně jednalo o skutečné výsledky, kdy se lapidárně řečeno „ještě nevolilo sovětským způsobem.“²⁵⁴

V dostupné dokumentaci lze nalézt náznaky toho, že sovětský systém ještě občas narazil na „antisystémové projevy“ jako v Bialystoku, kdy jeden z volebních agitátorů:

místo, aby polemizoval s nepřátelským vystoupením občanky Šuminské, prohlásil: „Polsko je nyní okupováno Německem a SSSR, přičemž Němci ho zasáhli do srdce a Sověti do týla, proto se u nás nic nestalo (pravděpodobně ve smyslu, že se na tomto teritoriu nebojovalo v takové intenzitě, jako s Němci na západě Polska -T.V.).“²⁵⁵

Západoukrajinský výsledek voleb byl ve srovnání s výsledky v severnější části bývalého východopolského teritoria takřka identický. Dostupné statistické údaje ohledně tamějších voleb jsou sice o něco skoupější. A.Głowackému se podařilo dohledat oficiální „výsledky“, z nichž vysvítá volební účast ve výši „obligátních“ 99,5 % voličů, z nichž více než 98,67 % hlasovalo pro navržené kandidáty (nepochybně falsum). Současně se tomuto badateli podařilo v ruských archívech nalézt interní stranické prameny, ze kterých vysvítá, že volební účast v některých rajónech dosáhla sotva 30%.²⁵⁶

Ve druhé polovině roku 1940, rok po anexi, se sovětský režim rozhodl uspořádat volby do lokálních sovětů na bývalém východopolském teritoriu. Jednalo se fakticky o poslední a zároveň z pohledu režimu nejsložitější unifikační krok.

Na rozdíl od voleb do Lidových shromáždění v říjnu 1939, kdy sovětský režim potřeboval 2400 místních obyvatel k formálnímu provedení plebiscitu, bylo nyní potřeba získat spolupráci zhruba 120 000 autochtonních obyvatel k zdárnému provedení voleb podle naplánovaného scénáře a k následnému obsazení sovětů všech úrovní.²⁵⁷

Myslím, že je zde naprosto nezbytné zdůraznit několik faktů. Prvním z nich je skutečnost, že chceme-li mluvit o tzv. kolaboraci autochtonního obyvatelstva ve smyslu spolupráce se

²⁵³ NARB, F.4, op.5, d.2232; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.96.

²⁵⁴ Tamtéž.

²⁵⁵ NARB, F.4, op.6, d.856; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.97.

²⁵⁶ Kupříkladu v některých vsích stanislavovského obvodu dosáhla účast 30-40%, v tvereckém rajónu 37,9%, v pivovarském rajónu dokonce pouze 28,5 %.A.Głowacki, *Sowieci...*, s.104.

²⁵⁷ K volbám do lokálních sovětů viz. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.97-101; A.Głowacki, *Sowieci...*, s.119-125; T. Strzembosz, Dokumenty č.47 -56, in: *Okupacja sowiecka (1939-1941) w swietle tajnych dokumentow. Obywatele polscy na Kresach Polnocno-Wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacja sowiecka w latach 1939-1941*, Warszawa 1996. s.180 -211.

sovětskou mocí, pak lokální sověty jsou v otázce kvantifikace naprostým základem této tzv. kolaborace s okupantem.

Druhým faktem je situační kontext, za kterého Sověti k těmto volbám v prosinci 1940 přistoupili. Na teritoriu bylo v tuto dobu represemi režimu postihnuo již *několik set tisíc lidí*²⁵⁸, proto je třeba tzv. kolaboraci vnímat v širším kontextu a vydělovat mezi jednotlivými formami spolupráce se Sověty v rámci konkrétních institucí a orgánů. Lapidárně řečeno, pasivní spolupráce (např. účast v „mocensky jalových“ vesnických sovětech) v situaci, kdy člověk soustavně žije ve strachu o sebe a svou rodinu a jedná pod vlivem těchto okolností, a aktivní spolupráce, kdy někdo zavrženímhodným způsobem svým jednáním vystavuje druhé ohrožení (např. konfidenti apod.), jsou z „hlediska zdravého rozumu“ zcela odlišné kategorie. Dodejme, že podle převládající polské percepce první sovětské okupace je *jakákoliv* spolupráce s okupantem považována za zradu a kolaboraci.²⁵⁹

Volby do místních sovětů proběhly na západoukrajinském a západoběloruském teritoriu 15. prosince 1940. Pozadí bylo stejné jako u všech volebních podniků sovětské provenience. Intenzivní volební kampaň, která trvala dva měsíce, měla známý předvolební kolorit v podobě hesel jako: „útisk a ponižování mas pracujících v panském Polsku“, „rovnost a spravedlnost dělníkům a rolníkům“, „sovětská ústava je nejdemokratičtější na světě“²⁶⁰.

Z neúplných volebních výsledků, které máme v současnosti k dispozici, si lze vytvořit vcelku vypovídající úsudek o okolnostech těchto voleb, o míře jejich regulace režimem a rovněž o úloze, jenž v nich sehrálo autochtonní obyvatelstvo.

Následující tabulka se západoukrajinskými výsledky prosincových voleb nasvědčuje skutečnosti, že sovětský režim si i přes fakt, že sověty byla tělesa s minimálními reálnými

²⁵⁸ Viz. Kapitola III.

²⁵⁹ Spolehlivé zhodnocení fenoménu kolaborace, který v polském prostředí vyvolává automatické konotace s jakousi všudypřítomností Židů v sovětských institucích po příchodu Rudé armády v září 1939, není vzhledem k absenci spolehlivých pramenů možné. *Někteří Židé*, ale i *někteří* Poláci, Ukrajinci a Bělorusové skutečně především v září 1939 Sovětům různým způsobem pomáhali, ale kvantifikované vyjádření v současnosti není možné a pravděpodobně vzhledem k tehdejšímu chaosu ani nikdy nebude. Faktem zůstává, že během období 50 let až do pádu komunismu byla ústní svědectví Poláků, kteří byli současně oběťmi sovětských represí a která byla zjevně plná xenofobie až rasismu, jediným pramenem o první sovětské okupaci let 1939-1941 a údajně židovské kolaboraci. Jednotlivé incidenty a případy, kdy *někteří* Židé opravdu tehdy mohli způsobit jednotlivým Polákům újmu, se během doby existence komunismu v Polsku spojily v polské kolektivní paměti v jakýsi „lidový axiom“ o protipolské národní zradě, které se Židé měli na podzim 1939 dopustit. Tento fenomén je dodnes v Polsku široce rozšířený. Srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.57-125. a 207 - 235. Srov. T. Strzembosz, *Przemilczana kolaboracja*, Rzeczpospolita, 27.ledna 2001; Při rozhovoru se studenty z Białystoku jsem byl v roce 2005 ujišťován, že masová participace Židů v sovětské administrativě, stejně jako jejich masová kolaborace se Sověty, významným dílem přispěla k sovětizaci východopolských území. Dnes dostupná postsovětská dokumentace nenasvědčuje, že by se Židé podíleli na spolupráci se Sověty v absolutních počtech více než příslušníci ostatních národností.

²⁶⁰ CZERWONY SZTANDAR, č. 331, ročník 1940, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.97.

rozhodovacími pravomocemi, podržel kontrolu nad těmi v hierarchii formálně nejvýznamnějšími z nich (obvodní, rajónové).

Členové sovětů zvolení z teritoria tzv. Západního Ukrajiny během voleb z 15.12.1940

Název sovětu	Počet sovětů	Počet členů sovětů	Z nich komunistů	Podíl komunistů mezičleny sovětů %
Obvodní	6	458	255	55,67
Městské	78	4766	1790	35,56
Rajónové	199	7190	3246	45,15
Městské čtvrti Lvov	4	843	343	40,93
Vesnické	5022	65781	760	1,16

Zdroj: W. Bonusiak, *Unifikacja Galicji i Wołynia...*; cit. v: tentýž, *Polityka ludnościowa...* s.98

Povšimněme si, že s výjimkou vesnických sovětů, které stály ve nominální mocenské hierarchii na samém dně, si režim na všech vyšších úrovních pohlídal významný podíl kontroly nad jejich fungováním. Symptomatické je, že nadpoloviční zastoupení má „strana moci“ pouze na nejvyšší instanci, což nasvědčuje (opět) pragmatickému přístupu, jelikož tato skutečnost pro zabezpečení kontroly celé této „mocenské větve“, která neměla žádné významnější nezávislé kompetence, zcela postačovala.

Podle oficiálních volebních výsledků, jenž nevybočovaly z „tradice“, se volební účast v „západních obvodech“ Ukrajiny pohybovala v rozmezí 98,6 % až 99,5 % oprávněných voličů. Kandidáty podpořilo údajně od 98,1 do 98,9% hlasujících.²⁶¹

V celkem 828 vesnických sovětech lvovského obvodu funkce předsedů a tajemníků vykonávalo 1553 Ukrajinců, 65 Poláků, 18 Židů a 3 Rusové. Na úrovni rajónů bylo mezi předsedy sovětů v identickém obvodu 59 Ukrajinců, 12 Poláků a 3 Židé.²⁶²

Do úrovně rajónu včetně byla drtivá většina zvolených alochtonního původu, když na této úrovni pouze 7 osob pocházelo z řad místního obyvatelstva. Pouze na nejnižší úrovni, kterou byly, jak bylo naznačeno výše, vesnické sověty, dominovalo místní obyvatelstvo.

V rovenském obvodu byli v obvodním sovětu Ukrajinci zastoupeni 80,3%, Židé 5,9%, Rusové 4,8% a konečně Poláci 3,9% podílem.²⁶³ Do volyňského sovětu obvodu

²⁶¹ CZERWONY SZTANDAR, č. 379, ročník 1940, cit v: A.Glowacki, *Sowieci...*, s.98.

²⁶² DALO, F.R-3, op.1, spr.13, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.98.

²⁶³ CZERWONY SZTANDAR, č. 351, ročník 1940; č.1. ročník 1941; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.98.

byly zvoleny 73 osoby, z nichž bylo 40 komunistů (54,8%); podle národnosti bylo mezi zvolenými 62 Ukrajinců, 4 Rusové, 2 Židé, 2 Poláci a 3 osoby jiné národnosti. Z hlediska sociálního původu nových členů sovětu volyňského obvodu bylo 57 (78%) součástí stávajícího sovětského aparátu, 3 osoby byli dělnického a 13 rolnického původu. Do sovětu rajónu stejného obvodu byly zvoleny 1034 osoby, z nichž bylo 426 členů KS(b)Ukrajiny.²⁶⁴

Další dostupné volební výsledky nastiňují složení lomžynského rajónového sovětu, který tvořilo 16 Poláků (44,5%), 12 Rusů (33,3%) a 8 Bělorusů (22,2%). Augustovský rajónový sověť tvořili Poláci z 41,3%, Bělorusové z 28,3% a konečně Rusové 23,9% podílem.²⁶⁵

Národnostní a sociální složení kandidátů do sovětů vilejského obvodu

Čet	Celkem kandidátů	Podíl autochtonních obyvatel	Bělorusové	Poláci	Židé	Rusové	Dělníci	Úředníci	Kolchozníci	Členové VKS(b)
odní	71	35	45	4	5	13	3	51	8	36
onové, tský t ve jce	858	637	607	56	60	102	40	573	91	303
tské	301	221	148	28	95	26	209	137	1	67
nické, štní	6863	6743	5833	523	170	249	124	603	296	65

Zdroj: Dokument č.49; in: *Okupacja sowiecka (1939-1941) w swietle....* s.194-197.

Národnostní a sociální složení kandidátů do sovětů bialystockého obvodu

Čet	Celkem kandidátů	Podíl autochtonních obyvatel	Bělorusové	Poláci	Židé	Rusové	Dělníci	Úředníci*	Kolchozníci	Členové VKS(b)
odní	93	-	37	30	4	17	-	-	-	-
onové	1589	922	625	480	183	250	239	419	44	598
ské ty										
nické, štní	7554	7554	2234	4892	276	114	301	824	6429	-

²⁶⁴ DALO, F.R-6, op.2, spr.2.; cit v.: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.98; srov. A.Głowacki, *Sowieci...*, s.125.

²⁶⁵ A.Głowacki, *Sowieci...*, s.124 - 125.

Zdroje: Dokument č.53; in: *Okupacja sowiecka (1939-1941) w swietle...* s.194-197; A.Glowacki, *Sowiesi...*, s.124 -125; PAOSOG Grodno, zesp. 6195, spr.1, t.838, k. 90-92, cit. v: M.Gnatowski, *Radzieccy funkcjonariusze na Bialostoczyznie (1939-1941). Wstepny zarys problematyki*, In: M.Gnatowski, D. Boćkowski (ed.), *Sowietyzacja i rusyfikacja ...*, s.202. (*) formulováno ve znění: „řídící sovětskou činností“. Nevyplněná pole znamenají nezjištěné údaje.

Ze složení sovětů vilejského obvodu je zcela zřejmá nepřímá úměra mezi snižujícím se administrativním stupněm státní moci a současným nárůstem podílu autochtonních obyvatel (na nejnižší úrovni zhruba 98%). Víme-li současně, že do VKS(b) měli autochtoni velmi omezený přístup, je pravděpodobné, že velkou část členů VKS(b) v těchto strukturách tvořili lidé alochtonního původu, kteří na toto teritorium přišli z hloubi SSSR (vostočnici). Tato zjištění napovídají, že si sovětský režim podržel kontrolu i v těchto „fasádových“ orgánech s výjimkou jejich nejnižší úrovně, na které měly ovšem ještě menší faktické pravomoci než sověty vyšších úrovní.

Nyní, sečteme-li postupně členy obvodních, rajónových a městských sovětů obou výše analyzovaných obvodů, tak nám souhrnný podíl členů VKS(b) v sovětech těchto úrovní vysvitne v poměru 31,92% (vilejský obvod) a 35,56% (bialystocký obvod). Tento údaj by mohl napovídat o jakémsi stanoveném podílu pro členy strany ve zhruba třetinové výši, ale vzhledem k neúplným pramenům je nutné tuto tezi zatím považovat pouze za hypotézu.

Národnostní moment v těchto strukturách koreluje se zastoupením daného etnika na teritoriu, z čehož lze dovozovat, že z hlediska národnosti mohli v sovětech zasedat příslušníci všech etnických skupin. Na rozdíl od skutečných mocenských struktur, ve kterých dominoval z národnostního hlediska rusko - běloruský a rusko - ukrajinský alochtonní prvek, se sověty obsazovaly pragmatickým způsobem s ohledem na národnostní skladbu daného teritoria. (s výjimkou nejvyšší úrovně obvodů). Podle mého názoru je toto zjištění příznačné pro roli, kterou reálně v sovětském systému vykonávaly.

Běžnou rutinní práci sovětů řídily jejich výkonné výbory. Obvodní výkonné výbory, které byly exekutivním orgánem státní moci v obvodech, byly zčásti složeny i z prvních a druhých tajemníků obkomů VKS(b) a jejich členy byli rovněž obvodoví náčelníci NKVD. Tyto skutečnosti nás opravňují k tezi, že tyto orgány byly pod těsným dohledem jednak strany, jednak represivních složek sovětského režimu.²⁶⁶

²⁶⁶ Srov. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable...*, s.143; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.99; A.Glowacki, *Sowiesi...*, s.89-91.

Sověty a jejich reálnou úlohu v sovětském systému lze hodnotit jako roli struktury sovětského systému vykonávající svou fasádovou úlohu nejen v závislosti na skutečném mocenském centru, kterým byla stranická nomenklatura, ale i za přímé infiltrace tohoto centra do svých vlastních struktur, čímž se z nich do značné míry stávala reálně další větev stranické byrokracie. Míra pronikání stranické kontroly se v těchto strukturách zvyšovala směrem zdola nahoru.

„Žádné předsudky vůči Židům tehdy nebyly,
Polák se jen naštvál za to, co dělali za Sovětů.
Židé byli v NKVD, dělali seznamy k deportacím.
Pamatuji si, jak za Sovětů Židé přicházeli během noci,
namířili pušku a vyhrkli: J.. tvou matku, hned řekni,
kde se schovává tvůj otec?“²⁶⁷

KAPITOLA III.

REPRESE.

Výše nastíněný obraz situace na východopolských teritoriích, jenž se na podzim 1939 stala jako tzv. Západní Bělorusko a tzv. Západní Ukrajina součástí Sovětského svazu, by nebyl dostatečně plastický, aniž bychom se zmínili o represivních opatřeních, která na tomto území sovětský režim aplikoval. Tento prvek sovětské činnosti na anektovaném území výrazným způsobem ovlivňoval kontext tehdejší doby a zasáhl bezprostředně několik set tisíc lidí všech národnostních skupin.

Pro badatele byl až do pádu komunismu v Evropě rozsah, pozadí a především kvantifikované vyjádření sovětských represí z let 1939–1941 velkou neznámou. Na základě práce s jediným dostupným pramenem, jímž byly ústní výpovědi svědků tehdejších událostí, se odhady počtu osob postižených sovětskými represemi pohybovaly zhruba mezi jedním až půldruhým miliónem osob.

Dnes již dokážeme na základě nejnovějších postsovětských archivních fondů významným způsobem posunout naše poznání tohoto aspektu první sovětské okupace. Jsme již schopni stanovit nejen relativně přesnou diverzifikaci obětí sovětského režimu, ale současně i rozkrýt pozadí a systémové postupy, na jejichž základě sovětský režim represe aplikoval.

²⁶⁷ Halina Zalewska odpovídá na otázku, co ví o pozadí masakru židovského obyvatelstva Radzilowa v červenci 1941, cit. v: A.Bikont, *My z Jedwabnego*, Warszawa 2004, s.146. Podle mého názoru typická ukázka modelu uvažování, o kterém K.Jasiewicz mluví jako o tzv. racionalizaci antisemitismu. Jedná se rovněž o symptomatickou ukázku toho, jak Židé pro Poláky personifikovali strach a ohrožení v době první sovětské okupace. Jistě se mohli mezi příslušníky NKVD nacházet Židé, ale jednak byli alochtonního původu, jednak jejich podíl byl v řadách NKVD marginální, jelikož v této bezpečnostní struktuře dominovali Rusové. K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable....*, s.215; srov. poznámku 186.

V následující kapitole se budeme věnovat nejprve činnosti NKVD. Budou charakterizovány úkoly těchto struktur na východopolském teritoriu, následně se pokusíme jednak kvantifikovat, jednak diverzifikovat (národnostní moment) jejich represivní činnost.

Sovětské represe měly mnoho forem, z nichž bezesporu svým rozsahem vyčnívají masové deportace, jenž postihly obrovské množství bývalých polských občanů. Další formou represí byla hromadná zatýkání určitých skupin režimu nepohodlných lidí, která měla záhy pro nezanedbatelnou část zatčených osob, jak bude nastíněno níže, ty nejtragičtější následky.

Režim v rámci svých unifikačních opatření prováděl rovněž hromadná přesídlování obyvatelstva (nucené migrace). Mezi těmito migracemi bylo nejcitelnějším zásahem do životů autochtonních obyvatel vytvoření osmisetmetrové příhraniční oblasti, ve které podle nařízení sovětského režimu nebylo pro civilní obyvatelstvo místo. Toto enigmatické opatření znamenalo, zvážíme-li současně arbitrární proceduru delimitace sovětsko-německé hranice, tragédii pro významnou část populace žijící na tomto území. Své usedlosti muselo rovněž opustit několik tisíc majitelů hospodářství na teritoriu lvovského a volyňského obvodu, na němž se podle arbitrárního rozhodnutí režimu začala budovat vojenská infrastruktura.

Vzhledem k „metodologii“ sovětských represí lze vyslovit tezi, že se jednalo o hromadná opatření, která zasahovala en bloc určitou sociální skupinu (třídu) bez ohledu na národnostní faktor. Jednalo se spíše o formu sociálního inženýrství, kdy byla odsunována ta část společnosti, která byla podle ideologie režimu „závadná“. V jistém smyslu, jak bude nastíněno níže, plnila represivní opatření rovněž funkci pragmatického řešení vzniklého problému.

Sovětská represivní politika měla i méně explicitní formy, mezi něž lze zahrnout kupříkladu činnost vytvořené sítě konfidentů mezi obyvatelstvem, domovní prohlídky vykonávané z různých důvodů a mimo jiné rovněž tu skutečnost, že se lidé museli vystěhovávat z některých bytů a domů, do nichž byli následně umisťováni příslušníci sovětské armády a administrativního aparátu. V tomto případě se jednalo de facto o konfiskaci majetku bez jakéhokoliv nároku na kompenzaci.²⁶⁸

²⁶⁸ V souvislosti s vytvářením sovětské administrativy se na východopolské území přesunuly tisíce sovětských funkcionářů, kteří rekvírovali byty a domy autochtonních obyvatel; ti je v některých případech museli zcela opustit, v jiných případech jim bylo dovoleno je s „hosty“ sdílet. Tento jev se objevoval v různorodém měřítku po celém území. Ve Lvovu dokonce obvodní prokurátor Charitonov vydal v listopadu 1939 prohlášení, v němž varoval, že „všechny osoby, jenž bez svolení tamější správy obsadí byty ve městě nebo si přivlastní nábytek, stejně jako odpovědné osoby, které tyto skutečnosti připustí, budou hnány k odpovědnosti“. Téma nuceného vystěhování bytů a domů sovětským aparátem dosud nebylo badateli v celém rozsahu kvantifikováno, cit. v: B. Mekarska – Kozłowska, *Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939-1945 we Lwowie. Kartki z pamietnika*, Londyn 1992, s.19; in: A.Głowacki, *Sowieci...*, s.402.

1. Aparát NKVD, zatýkání, usnesení politbyra VKS (b) z 5. března 1940

Lidový komisariát vnitra byl hlavní represivní strukturou sovětského režimu, jehož zkrácený název představoval pro mnoho obyvatel Sovětského svazu synonymum pro všemocný bezpečnostní aparát vyvolávající konotace v podobě strachu z režimu. NKVD podléhala bezpečnostní služba, milice, pohraniční jednotky, požární služba, vězeňský systém či pracovní tábory. Do čela NKVD se dostal po Ježovově pádu v roce 1938 Lavrentij Berija, jenž stál ve středu této struktury i v září 1939, kdy Sovětský svaz zahájil osvobození tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny.

V čem spočívala činnost NKVD na východopolském teritoriu? Hlavním zadáním této struktury byla represe příslušníků sociálních struktur obyvatelstva anektovaného území, které sovětský režim považoval nejen za své skutečné, ale i jen za hypotetické nepřátele. V tomto postupu lze podle mého názoru identifikovat jednak moment prevence, jednak šlo o krok směřující k nivelizaci sociální struktury na novém teritoriálním výdobytku podle sovětské předlohy, jenž v sobě imanentně obsahovala kritéria pro určení „nevyhovujících“ části autochtonní populace, pro kterou v socialistické společnosti nebylo místo (třídní hledisko). Takoví lidé, kteří stáli v hierarchii nevyhovujících nejvýše, byli primárními objekty represivní činnosti Operačních skupin NKVD²⁶⁹.

²⁶⁹ Berijovým rozkazem bylo 8.zářím 1939 rozhodnuto o vytvoření čtyř Operačních skupin v rámci Běloruského zvláštního vojenského okruhu a pěti dalších v rámci Kyjevského zvláštního vojenského okruhu. Tyto skupiny podléhaly Berijovým přímým podřízeným - náčelníkům Lidových komisariátů vnitra obou svazových republik (I.A.Serov v Ukrajinské SSR a L.F.Canava v Běloruské SSR). Současně Berija přičlenil k bezpečnostním strukturám obou svazových republik své zplnomocněnce přímo z moskevského ústředí NKVD (do Ukrajinské SSR V.N. Merkulova, jenž byl Berijovým zástupcem ve vedení NKVD, do Běloruské SSR V.N.Bočkova – náčelníka Zvláštního odboru NKVD SSSR). Úkolem těchto zplnomocněnců bylo jednak dozorovat nad činností bezpečnostního aparátu obou svazových republik, jednak instruktáž náčelníků vytvářených Operačních skupin. Berijův rozkaz byl kamuflován v duchu sovětského ptydepe pod názvem „*Organizační opatření v souvislosti s prováděnými manévry*“, ale fakticky jím bylo vytvořeno devět Operačních skupin NKVD, které měly zanedlouho působit na východopolském teritoriu. Personální obsazení těchto skupin tvořily kádry ze čtyř různých instancí NKVD. Serov vyčlenil pro participaci v těchto skupinách z ukrajinských struktur NKVD 50 operačních pracovníků a 150 operačně-politických pracovníků z jednotek pohraničních vojsk. V analogickém počtu poskytl personál z běloruských řad NKVD náčelník tamější správy NKVD (Canava). Z leningradské správy NKVD bylo k Operačním skupinám působícím na západoukrajinském teritoriu přiděleno 60 osob. Před 17.zářím se k běloruským skupinám připojilo 15 dodatečných příslušníků NKVD Z Moskvy, k ukrajinským pouze 10 (pravděpodobně s detailnějšími instrukcemi - T.V.). K dispozici náčelníkům Operačních skupin bylo rovněž v obou teritoriálních částech vyčleněno po 300 příslušnicích (početní stav jednoho praporu NKVD) z pohraničních jednotek. Poslední složkou Operačních skupin byla pohotovostní rezerva vytvořená rovněž o síle jednoho praporu NKVD. Blíže viz. „*Zachodnia Bialorus*“ 17 IX – 22 VI 1941. *Wydarzenia i losy ludzkie...*, s.67-70.; *Śladem zbrodni katyńskie* (opracowania i redakcja naukowa Z.Gajowniczek), Warszawa 1998, s.15-16. Podle mého názoru proces vytváření Operačních skupin NKVD není nepodobný analogickému utváření německých Einsatzgruppen.

Jednalo se, jak bude nastíněno níže, o skupinu osob, která nebyla definována národnostním, nýbrž třídním momentem. Vzhledem k překrývání etnických identit a sociálních struktur na tomto území byly hlavními oběťmi sovětských represí polské elity, které ovšem nebyly výlučnými objekty zájmu sovětských bezpečnostních složek.

Již v dřívějším textu byla několikrát zmíněna činnost Operačních skupin NKVD. Tato uskupení, která vyvolávají konotace s německými formacemi známými jako Einsatzgruppen, plnila po vstupu Rudé armády na východopolské teritorium své vlastní zadání definované Berijovou směrnicí z 15. září 1939, jejíž obsah již máme v současné době k dispozici. Abychom v co nejširším kontextu porozuměli charakteru činnosti Operačních skupin, je podle mého názoru potřeba ocitovat patnáctibodovou směrnicí v jejím plném znění. Operační skupiny NKVD měly po vstupu na polské teritorium na podzim 1939 tyto úkoly:

1. ihned obsadit všechny komunikační objekty: telegrafy, telefonní ústředny, radiostanice, pošty - do jejich vedení dosadit spolehlivé osoby;
2. ihned obsadit státní i soukromé budovy: bank, finančních úřadů a státních i veřejných skladů, zaevidovat a zabezpečit všechny cenné předměty;
3. poskytnout veškerou pomoc politickým oddělením armády a k nim přiděleným pracovníkům při neodkladném obsazování budov tiskáren, redakcí novin, papíren a při rozběhnutí vydávání novin (patrná snaha Sovětů co nejdříve dostat pod kontrolu média – T.V.);
4. ihned obsadit všechny státní archívy, v první řadě archívy vojenské policie a poboček oddělení 2. Generálního štábu (expozitur, stanovisek – orgánů rozvědky) (tímto krokem se NKVD dostaly pravděpodobně do rukou informace o polském vojenském a bezpečnostním personálu, který se stal po zpracování získaných informací objektem sovětských represí – T.V.);
5. zatknout za účelem zabránění spiklenecké a zrádcové činnosti významnější představitele statkářů, knížat (sic – T.V.), šlechty a kapitalistů;
6. zatknout nejreakčnější představitele státní administrativy, dále vedoucí lokální policie, vojenské policie, pohraniční stráže a poboček oddělení 2. Generálního štábu, vojvody a jejich nejbližší spolupracovníky, vedoucí představitele těchto k-r (kontrarevolučních – T.V.) stran: PPS – Polské socialistické strany, Národní strany, bývalých národně-demokratických stran, Strany práce, Křesťansko-demokratické strany, ONR. Opakuji, ONR – Národně-radikálního tábora, organizace polské nacionalistické mládeže, UNDO – Ukrajinského národně – demokratického sjednocení, OUN – Organizace ukrajinských nacionalistů, USRP – Ukrajinské socialisticko-radikální strany, FJN – Fronty národní jednoty, BNSO – Běloruské národně – socialistické organizace, BNO – Běloruského národního sjednocení, BRP – emigrační bělogvardějské monarchistické organizace, ROVS – Ruského vševojenského svazu. Zatím (sic – T.V.) nezatýkat duchovní, zvláště katolíky;
7. obsadit věznice, zajistit všechny vězně. Propustit všechny zatčené za revoluční či protistátní činnost, současně provést nábor pro agenturní a politickou práci mezi obyvatelstvem. Zorganizovat novou

- vězeňskou správu z řad důvěryhodných lidí na čele s příslušníkem NKVD, zavést zostřený vězeňský režim;
8. současně s provedenými úkony prověřit vězně za účelem odhalení k/r organizací a osob, které mají v úmyslu provádění diverze, teroru, povstalecké činnosti a k/r sabotáže. Osoby, u nichž dojde ke zjištění účasti při organizaci politických excesů a otevřených k/r projevů, okamžitě zatknout;
 9. začít vytvářet agenturně - informační síť směřující v první řadě na státní aparát, dále do buržoazně-statkářské sféry a do politických stran. Zvláštní pozornost věnovat tvorbě rychlé tvorbě informační sítě v redakcích novin, kulturně-vzdělávacích institucích, ve potravinových skladech, v dělnických gardách a rolnických výborech;
 10. provést nezbytné úkony za účelem odhalení a zatčení agentů-provokatérů (v řadách - T.V) vojenské policie, politické policie a poboček oddělení 2. Generálního štábu. K těmto účelům používat zkonfiskované archívy;
 11. zajistit náležitou ochranu veřejného pořádku. Zorganizovat stálou ochranu elektráren, vodojemů, skladů potravin, výtahů a palivových skladů. Dále potírat rabování, banditismus, spekulaci. Zorganizovat požární ochranu, do jejího vedení dosadit spolehlivé osoby. Vyhlásit povinnost obyvatelstva registrovat a následně konfiskovat střelné zbraně, výbušniny a radiostanice;
 12. je nezbytné, aby operační skupiny NKVD obsadily takové prostory, které odpovídají potřebám činnosti NKVD. Za účelem držení zatčených ve vyšetřovací vazbě je potřeba zřídit vnitřní vězení a zajistit jejich ochranu a obsluhu;
 13. pracovníci dopravně-přepravních skupin NKVD zorganizují za účelem zajištění bezpečnosti a plynulosti železniční dopravy na každém větším nádraží agenturně - operační činnost pro boj s k/r diverzí, špionáží a sabotážemi. Tato činnost bude prováděna v součinnosti s náčelníky operačních skupin NKVD. Bude zorganizována ochrana nádraží, opravárenských dílen, vodních pump, železničních mostů a komunikačních linek;
 14. Příslušníci NKVD převezmou *aktivní úlohu* (zvýraznění – T.V.) v přípravě Lidových shromáždění - ukrajinského, běloruského a polského. Za účelem zajištění bezpečnosti během zasedání Lidových shromáždění, bude organizována *nezbytná agenturně - operační činnost* (de facto represe, zvýraznění – T.V.), která bude vyhledávat a potírat k/r organizace, skupiny a osoby narušující organizaci nové správy.²⁷⁰
 15. Aktivně se podílet na organizování Prozatímní správy²⁷¹, Dělnických gard a rolnických výborů, klást přitom zvláštní důraz na zamezení pronikání k/r elementů, stejně jako provokatérských elementů, do těchto orgánů.²⁷²

Takto tedy vypadaly úkoly operačních skupin NKVD dva dny před začátkem „osvobození“.

²⁷⁰ Blíže viz. Kapitola I., část třetí.

²⁷¹ Blíže viz. Kapitola II., část první.

²⁷² „Zachodnia Bialoruś“ *Wydarzenia i losy ludzkie...*, Dokument.č.2, s.71 -73.; srov. И.Илюшин, Пшеников, *Деятельность оперативно-чекистских групп НКВД в заходних областях Украины*, in: „Z archiwów WCZK, GPU, NKVD, KGB“, nr 2/4 (13/15) 2000, s.425 - 426, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.120.

Povšimněme si, že nikde není ani zmínky o jakékoliv preferenci v otázce národností, ba naopak, represím podléhaly politické skupiny (jejich názvosloví bylo „trochu nepřesné“) napříč všemi etnickými skupinami.

Podle mého názoru je obsah této směrnice de facto propracovaný seznam takových opatření, která sovětský režim považoval v úvodní fázi anexe za prioritní. Z uvedeného výčtu je patrné, že Operační skupiny měly na anektovaném území nejen ovládnout nebo alespoň zasahovat do všech významnějších součástí běžného života společnosti, ale rovněž od samého počátku aplikovat represe vůči předem definovaným skupinám autochtonního obyvatelstva.

Imanentní součástí všech těchto represivních opatření byl prvek prevence. Jak jinak si lze vysvětlit skutečnost, že zatčení měli být pouze čelní představitelé vyjmenovaných politických stran (bod 6), než že tento krok měl do řad těchto subjektů vnést strach a zlomit či oslabit jejich případnou opozici již v samém počátku sovětské přítomnosti na východopolském území. Výslovné nařízení, že se represivní opatření mají prozatím vyhnout duchovenstvu lze interpretovat jako pragmatický krok směrem k autochtonnímu obyvatelstvu. Jinými slovy řečeno, Sověti si nechtěli přidělovat zbytečné obtíže dříve, než bude splněn jejich strategický cíl úvodního období anexe, kterým byla „legitimizace anexe“ prostřednictvím voleb do Lidových shromáždění, a než bude plně funkční stranický, administrativní a bezpečnostní aparát, jehož ustavení bylo *conditio sine qua non* pro další unifikační a represivní kroky.

Pragmatický přístup je přítomen i v dalších bodech Berijovy směrnice, z níž lze dovodit, že se režim již od samého počátku soustředil na odsun svých hypotetických oponentů nejprve na periferii (body 5 a 6), posléze zvolil u části tohoto „nepohodlného výseku“ obyvatelstva radikálnější metody jejich vytěsnění z teritoria.

Parametrům takto nastavených represivních opatření nejvíce odpovídaly osoby polské národnosti, ale nebyly jejich objekty z důvodu své etnické příslušnosti, která ostatně není nikde jako „vada“ zmiňována, nýbrž kvůli svému sociálnímu statusu. Navenek měla aplikace tohoto plánu podobu faktické eliminace polských elit, ale bylo tomu tak z toho důvodu, jelikož se v sociálních kategoriích, které byly optikou Sovětů vnímány jako skutečné či hypotetické ohrožení, osoby jiných národností nevyskytovaly buď vůbec nebo byly zastoupeny v menším počtu než Poláci.

Operační skupiny, které byly složeny ze čtyřiceti až sedmdesáti příslušníků NKVD, se dále členily na operační oddíly složené ze sedmi až dvanácti mužů. Vyčleněný oddíl měl působit na stanoveném výseku východopolského teritoria, na němž mu bylo přiděleno od tří do šesti měst, městeček či vesnic, jenž se nacházely podél stejných silnic či železnic. Jednotlivé

skupiny byly vybaveny detailními mapami území a rovněž seznamy osob (dohromady více než 2000 jmen), které měly zatýkat.²⁷³

Operační skupiny NKVD postupovaly za jednotkami Rudé armády a naplňovaly literu výše zmíněné Berijovy směrnice. V současnosti si lze o jejich činnosti udělat úsudek pouze na základě fragmentovaných pramenů, jelikož příslušná dokumentace je z velké části stále nedostupná. Zachovalo se Serovovo hlášení Berijovi z 27.zář 1939, které bychom mohli považovat za jakousi situační zprávu, v níž se uvádí následující:

Operační skupina číslo 1, pod velením kombriga (plukovník – T.V.) Petrova, během obsazování vymezené oblasti - Czortków, Horodenka, Kolomyja, Pečenižin, Šniatyń, Stanislawów zatkla - 1923 osob, z nichž je 126 důstojníků bývalé polské armády, 513 policistů, 28 vojenských policistů, 31 tajných agentů policie, 44 statkářů a představitelů velké buržoazie. Mezi dalšími zajištěnými jsou aktivní členové a předsedové antisovětských stran UNDO, OUN, USPR, USDP (Ukrajinská sociálně demokratická strana – T.V.) a dalších. Současně se zatýkáním operační skupina provedla nábor agentů za účelem narušení stávajícího kontrarevolučního podzemí. K spolupráci bylo získáno 94 tajných spolupracovníků. Na základě agenturních informací (činnost sítě konfidentů – T.V.) jsou prováděna zatýkání mezi členy kontrarevolučních stran, bandity a tajnými agenty policie.²⁷⁴

Operační skupina, která působila ve Lvovu, v situačním hlášení ze stejného dne vykazuje relativně menší produktivitu:

Operační skupina s.Makarova zatkla 553 osoby, mezi nimiž jsou bývalý premiér Kozłowski, bývalý ministr obrany Maliszewski a bývalý primátor města Lvova Ostrowski²⁷⁵. Mezi zbylými zatčenými jsou policisté, významní představitelé kontrarevolučních stran a prokuratury. Mimo tyto osoby bylo zatčeno rovněž 228 důstojníků. Na základě agenturních informací bylo ve Lvovu zorganizováno šest zátahů na vůdce a aktivisty kontrarevolučních fašistických stran. Bylo zverbováno 130 agentů.²⁷⁶

Srovnáme-li tato situační hlášení se obsahem Berijovy směrnice z 15. září 1939, je zřejmé, že byla Operačními skupinami exaktně aplikována. Jen do 1.října 1939 operační skupiny zatkly na teritoriu tzv. Západní Ukrajiny celkem 3914 osob.²⁷⁷

²⁷³ Илюшин, Пшеников, *Деятельность...*, s.427, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.121.

²⁷⁴ Tamtéž, s.428.

²⁷⁵ Stanisław Ostrowski byl předválečným primátorem Lvova, který byl roku 1939 zatčen NKVD a následně odsouzen k trestu 8 let v pracovních táborech. Po amnestii v roce 1941 opustil SSSR a spolu s armádou gen. Anderse působil v Itálii. V letech 1972 – 1979 byl prezidentem Rzeczypospolitej v emigraci. M.Kubát, *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20.století. Institucionálně politická studie*. Praha 2006, s.113.

²⁷⁶ Илюшин, Пшеников, *Деятельность...*, s.429, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.121.

²⁷⁷ Mezi těmito osobami bylo 2593 vojenských policistů, policistů, oficiálních i tajných agentů rozvědky a policie, 293 statkářů a příslušníků buržoazie, 381 důstojníků a osadníků, 144 aktivistů UNDO, OUN a jiných

Po formálním začlenění tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny do SSSR (výše zmíněná usnesení Nejvyššího sovětu SSSR z 1. a 2. listopadu 1939), bylo téměř vzápětí toto teritorium unifikováno se „starým“ Sovětským svazem i v otázce vytváření bezpečnostních struktur. Lidový komisariát vnitřní věci vydal ještě 2. listopadu 1939 nařízení ve věci organizace orgánů NKVD na teritoriu tzv. Západního Běloruska. De facto šlo o sankcionování stávajících poměrů, které tímto byly tímto úkonem „legitimizovány“ a nabývaly tak stálého charakteru.

Byly vybudovány celkem čtyři obvodové (vojvodské) správy NKVD a třicet okresních či městských správ. Posílení bezpečnostních struktur na teritoriu přineslo nárůst poptávky systému po příslušných kádrech. Během listopadu 1939 se dosavadní aparát NKVD na západoběloruském území, který na začátku tohoto měsíce čítal 650 osob, rozrostl o celkem 315 nových osob.²⁷⁸

Na teritoriu tzv. Západní Ukrajiny byla organizační struktura NKVD ustavena analogickým způsobem na základě Berijova nařízení ze dne 6. listopadu 1939. Byly rovněž vybudovány celkem čtyři obvodové správy NKVD a padesát šest okresních či městských správ. Během listopadu 1939 se dosavadní aparát NKVD na západoukrajinském území, který na začátku tohoto měsíce čítal 726 osob, rozrostl celkem o 600 nových příslušníků bezpečnostních struktur.²⁷⁹

Celkově pracovalo na východopolském teritoriu na konci roku 1939 již 2758 příslušníků NKVD, z toho v rámci západoběloruských struktur 1172 a západoukrajinských orgánech 1586 funkcionářů Lidového komisariátu vnitřní věci.²⁸⁰

Za relativně stabilním přísunem bezpečnostního aparátu stálo podle mého názoru několik důvodů, mezi něž patřila jednak potřeba sovětského systému obsadit postupně narůstající administrativní pozice (rajonizace), jednak nutnost dále posílit bezpečnostní složky režimu vzhledem k plánované intenzifikaci represí, ke které došlo záhy po dokončení administrativní unifikace (únorová deportace). Bez potřebného nasycení teritoria bezpečnostním aparátem si nový režim netroufal plánovaná represivní opatření aplikovat, a proto s nimi vyčkal do doby,

stran, 74 tzv. petljurovců a příslušníků různých skupin banditů a 483 dalších osob. Илюшин, Пшеников, *Деятельность...*, s.429, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.121.

²⁷⁸ Těchto 315 nových kádrů tvořilo: 100 příslušníků NKVD z Běloruska, 150 ze Zvláštní správy NKVD v Moskvě a 65 z řad Pohraničních vojsk NKVD; k dispozici bylo bezpečnostním strukturám na západoběloruském teritoriu přisunuto i 137 vrátných a 50 písávek na stroji. A.Glowacki, *Sowieci...*, s.265-266.

²⁷⁹ Tyto nové kádry byly strukturovány analogickým způsobem jako ve výše zmíněném případě. Mezi 600 nově přichozími osobami bylo: 100 příslušníků NKVD z Ukrajiny, 250 ze Zvláštní správy NKVD v Moskvě, 150 z učilišť NKVD a 100 z řad Pohraničních vojsk NKVD; rovněž na západoukrajinském území bylo NKVD přiděleno 200 vrátných a 60 písávek na stroji. A.Glowacki, *Sowieci...*, s.266.

²⁸⁰ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.266-267.

než bude dokončena administrativní unifikace implicitně zahrnující etablování bezpečnostních struktur podle sovětské předlohy.²⁸¹

Operační skupiny NKVD vstupovaly na východopolské teritorium nejen s detailními instrukcemi ohledně osob, které podléhaly okamžitým represím (byly jejich objekty na základě příslušnosti k určité sociální skupině), ale disponovaly i konkrétními jmény bývalých členů KSP, KSZB a KSZU obviněných z „trockismu“, „bucharinismu“, spolupráce s polskou rozvědkou a jiných „zločinů“ ideologické povahy; s těmito vytipovanými osobami se mělo nakládat analogickým způsobem.²⁸²

Mimo těchto zrádců „komunistických idejí“ NKVD vyhledával rovněž osoby, které před válkou patřily mezi vyšší státní úředníky, soudce, prokurátory, představitele politických stran či policisty. Podle A. Glowackého zatýkání „nositelů polskosti“ neměla výrazný národnostní podtón, ale byla obecně třídně-politického rázu.²⁸³ Podle mého názoru neměla zatýkání národnostní podtext zcela žádný, což lze doložit obsahem v současnosti dostupné postsovětské dokumentace, v níž nenajdeme jedinou zmínku o národnostním kritériu jako skutečnosti, která by jakoukoliv etnicky definovanou část obyvatelstva předurčovala k tomu, aby se stala objektem sovětských represí.

Zatýkání měla podobu eliminace nejvíce exponovaných představitelů antagonistického společenského zřízení a současně potenciálních nepřátel sovětského režimu s výrazným průvodním znakem, kterým byla skutečnost, že většina osob ve skupině „nevyhovujících“ byla polské národnosti. Tento fakt byl ovšem odrazem reálií meziválečného Polska. Kdyby polský stát připustil na pozice ve své administrativě příslušníky jiných etnických skupin, je na místě postulát, že by sovětské represe postihly ve stejném rozsahu i je.

²⁸¹ Na čele NKVD na úrovni obvodu, který byl nejvyšší teritoriální jednotkou na východopolském teritoriu, stál obvodní náčelník NKVD, jemuž podléhal jeho zástupce, dále zplnomocněnec a jednotlivé odbory. Nejrozsáhlejší součástí struktur NKVD byla tzv. vyšetřovací větev skládající se ze tří zvláštních odborů. V rámci obvodových struktur dále fungovaly tyto odbory: ekonomický, dopravní, politický, odbor výkonného výboru městského sovětu (zástupce NKVD byl přítomen ve výkonných výborech obvodních sovětů - k činnosti sovětů viz. Kapitola II., část třetí) a odbor státní bezpečnosti. Tato struktura NKVD zůstala v celosvazovém rámci v platnosti do 3. února 1941, kdy se z ní vyčlenil Lidový komisariát státní bezpečnosti - NKGB. Na západoběloruském a západoukrajinském teritoriu se NKGB etabloval 14. března 1941. Zvláštními součástmi NKVD byly v celém Sovětském svazu dopravní odbory a jednotky ochrany státních hranic. Na východopolském území byly dopravní odbory NKVD vytvořeny v Bialystoku, Brestu a Lvovu a podléhaly *bezprostředně* moskevskému dopravnímu odboru na ústřední správě NKVD. Tato skutečnost má význam vzhledem k řízení celého systému následných deportací obyvatelstva, o nichž bude řeč níže. Zadáním dopravních odborů bylo dohlížet nejen na činnost pracovníků správy železniční a silniční sítě, ale i na obyvatelstvo žijící podél železničních tratí a silničních tahů. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.123-124; srov. M. Gnatowski, *W radzieckich okowach. Studium o agresji 17 wrzesnia 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie lomzynskim w latach 1939-1941*. Lomża 1997, s. 49.

²⁸² DALO, F.5001, op.1, spr.2 - z dokumentu vyplývá, že tyto seznamy byly připraveny Kominternou. Obsahují charakteristiky osob, které byly obviňovány z různých ideologických „úchylek“, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.98;

²⁸³ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.278.

Vraťme se nyní k činnosti Operačních skupin. Na teritoriu tzv. Západního Běloruska bylo k 7. říjnu 1939 zatčeno celkem 2708 osob (241 představitelů politických stran, 128 kulaků, 30 osob uprchlých před válkou ze SSSR, 171 agentů polské policie). O týden později počet zatčených narostl již na 3535. Mezi těmito lidmi bylo (podle dikce NKVD) 354 představitelů polské administrativy, 648 policistů, vojenských policistů a příslušníků pohraniční stráže, 348 představitelů politických stran, 389 zemanů, kněží a průmyslníků. Do 22.října 1939, čili k termínu voleb do Lidových shromáždění, bylo zatčeno v severnější části anektovaného území celkem 4315 osob.²⁸⁴ V analogickém rozsahu proběhla vlna zatýkání na západoukrajinském teritoriu.²⁸⁵

Otázka zatýkání představitelů určitých skupin obyvatelstva, jenž byly objektem represí v počátečním období první sovětské okupace, nebyla dosud historiografií zcela probádána. V současnosti lze na základě útržkovitých pramenů pouze rekonstruovat několik konkrétních představitelů intelektuálních a politických elit, na něž směřoval prvotní „úder“ sovětských represí.

Ve Lvovu bylo do konce prosince 1939 zatčeno celkem 99 osob polské (a jiné) národnosti, které patřily mezi významné představitele tamějšího veřejného, politického či akademického života. Sociální struktura zatčených do značné míry koreluje s výčtem kategorií osob ve výše citované Berijově směrnicí z 15. září 1939, jenž měly být Operačními skupinami NKVD zajištěny po vstupu na polské teritorium.²⁸⁶

Ukrajina předala v roce 1994 Polsku seznam s 3435 jmény polských občanů, kteří byli na podzim roku 1939 zatčeni a následně popraveni na základě usnesení politbyra VKS(b) z 5.března 1940. Tento dokument nám umožňuje určit strukturu části této skupiny zatčených. Byli mezi nimi příslušníci armády (480 osob), policisté (500 osob), soudci a prokurátoři (100

²⁸⁴ NARB, F. 4, op.21, spr. 1683, cit. v:A.Chackiewicz, *Arestowania i deportacje społeczeństwa zachodnich obwodów Białorusi (1939-1941)*, in: *Společnostwo białoruskie, litewskie I polskie na ziemiach północno – wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia w latach 1939–1941)*, (red. M.Giżejewska i T.Strzembosz), Warszawa 1995, s.120.

²⁸⁵ Srov. poznámku 277.

²⁸⁶ Zatýkání postihla nejdříve primátora města (S. Ostrowski) a jeho zástupce (J.Waryński). Mezi zatčenými byli i předsedové, místopředsedové a soudci Odvolacího, Městského a Okresního soudu ve Lvovu: S. Debicki, E.Ojak, S.Żarski, T.K. Munk, W.F. Hanińczak, Z. Bittner, K. Cybulski, L. Zagórzański, J. Niementowski, R.Gasowski, S.Skulski, R.Hirsch, K.Walter, Z. Kulczycki a W.Mikuszewski. NKVD zatkl rovněž akademické pracovníky lvovských vysokých škol, ke kterým patřili: S. Grabski, L.Dworak, S. Glabiński, L. Kozłowski, J.Jaglarz, Z. Wachłowski, K. Grzybowski. Zatčeni byli rovněž generálové polské armády ve výslužbě J. Malczewski-Tarnawa a K. Dzierżanowski. Zatčeno bylo také několik desítek představitelů ukrajinských elit města. R. Szawłowski, *Wojna polsko-sowiecka...*, t.1, s.406-407, 435-437; G.Hryciuk, *Polacy we Lwowie...*, s.36.

osob), členové vyššího administrativního aparátu (27 osob), primátoři, jejich zástupci a další členové městských samospráv (21 osob), zemané (50 osob) a konečně advokáti (35 osob).²⁸⁷

Ve výše zmíněném seznamu zatčených z 5.března 1940 Lavrentij Berija informoval ostatní členy politbyra VKS(b) o skutečnosti, že ve vězeních západních obvodů Ukrajiny a Běloruska se nachází celkem 18 632 vězňů, mezi nimiž je 1207 bývalých důstojníků. 514 bývalých policistů, členů rozvědky a vojenské policie, 347 špiónů a diverzantů, 465 bývalých statkářů, továrníků a úředníků, 5345 kontrarevolučních elementů či členů různých povstaleckých organizací a také 6127 zběhů.²⁸⁸

Začátkem března 1940 Berija navrhl politbyru, aby se vůči zatčeným, kteří byli podle jeho slov „obzvlášť zatvrzelými nepřáteli sovětské moci“, postupovalo v rámci tzv. zvláštního trestního řízení. Politbyro Berijův návrh přijalo a ve svém usnesení ze dne 5.března 1940 rozhodlo o zastřelení 14 700 polských zajatců z táborů v Kozělsku, Starobělsku a Ostaškově a analogický rozsudek vyneslo v případě 11 000 zatčených osob ve věznicích nacházejících se na teritoriu tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny. Toto usnesení, které bylo podepsáno Stalinem, dále nařizovalo vytvoření zvláštního tříčlenného kolegia, které mělo rozhodnout o procedurálních otázkách tohoto rozhodnutí nejvyšší mocenské struktury SSSR.

Politbyro fakticky vyneslo ad hoc rozsudek smrti pro 25 700 lidí, to vše v kontextu kdy neproběhlo soudní řízení, obvinění neměli možnost seznámit se obžalobou či se jakýmkoliv způsobem hájit. Právem se pro toto usnesení politbyra VKS(b) vžil termín „Zločinné rozhodnutí“ (*Zbrodniczą decyzja*).²⁸⁹

Součástí zvláštního kolegia byli tito tři vysoce postavení funkcionáři NKVD: V. Merkulov (Berijův zástupce), L.Baštakov (náčelník prvního zvláštního odboru NKVD) a B.Kobulov (náčelník administrativně-hospodářského odboru NKVD). Toto tříčlenné seskupení rozhodlo o procedurálních otázkách provedení výše zmíněného usnesení. V dubnu a květnu 1940 byl ortel vykonán, i když je třeba dodat, že v případě vězňů z teritoria tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny nebyl proveden v plánovaném rozsahu.²⁹⁰

²⁸⁷ *Listy katyńskieji ciąg dalszy. Straceni na Ukrainie. Lista obywateli polskich zamordowanych na Ukrainie na podstawie decyzji Biura Politycznego WKS (b) i naczelnych władz państwowych ZSSR z 5 marca 1940 r.*, Warszawa 1994, cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.127.

²⁸⁸ *Вопросы Истории*, ročník 1993, č.1, s.18. Za „zběhy“ považovaly sovětské orgány takové osoby, které byly zadrženy při pokusu o přechod státní hranice.

²⁸⁹ Mezi členy politbyra VKS (b), kteří kontrasygnovali usnesení z 5.března, patřili: Mikojan, Molotov, Kalinin, Kaganovič a Vorošilov. *Katyň. Dokumenty Ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.*, Warszawa 1992, s. 26-31, 34-43.; srov. G.Kaiser, *Katyň. Státní zločin-státní tajemství*, Brno 2003, s.67, 201.

²⁹⁰ A.Chackiewicz, *Arestowania i deportacje...*, s.134; srov. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.128.; A.Głowacki, *Sowieci...*, s.293. Z plánovaného počtu 11 000 vězňů bylo nakonec popraveno 7305 osob, z nichž 3435 pocházelo ze západoukrajinských věznic, srov. také poznámku 287.

Zatýkáni pokračovala po celou dobu sovětské přítomnosti na východopolském teritoriu. Represe byly zesíleny těsně před německým útokem na SSSR, kdy došlo k větší vlně preventivního zatýkáni. Tato vlna represí se v souvislosti s německou agresí stala osudnou pro velkou část zatčených, kteří byli při evakuaci věznic NKVD zavražděni nebo zahynuli v důsledku vojenských operací mezi dvěma bývalými spojenci.²⁹¹

Detailnější zpracování problematiky zatýkáni během první sovětské okupace je přímo úměrné tempu, s jakým budou postupně zpřístupňovány postsovětské archivní fondy. Dosud se nepodařilo kvantifikovat rozsah tohoto typu sovětských represí. A. Glowacki a K. Jasiewicz odhadují počet zatčených v rozmezí 90-100 tisíc osob, z nichž 60% tvořili Poláci.²⁹² V dostupných ruských pramenech je tento odhad stanoven v podobné výši. Podle těchto údajů bylo na západoukrajinském teritoriu zatčeno: v roce 1939 5406 Poláků, 2779 Ukrajinců a 1439 Židů, v roce 1940 15 518 Poláků, 15 024 Ukrajinců a okolo 11 000 Židů, v roce 1941 (podle údajů z ledna a února) 2179 Ukrajinců a 525 Poláků.²⁹³ Celková suma osob, zatčených na teritoriu tzv. Západní Ukrajiny od 17. září 1939 do konce února 1941, by tak činila zhruba 54 000 lidí. Analogické údaje ze západoběloruského teritoria nemáme k dispozici. Podle zprávy polské komise expertů, která se touto otázkou zabývala, bylo na území tzv. Západní Ukrajiny zatčeno 65 000 a na teritoriu tzv. Západní Ukrajiny 43 000 osob.²⁹⁴

Činnost NKVD zasáhla významnou část autochtonního obyvatelstva již od samého počátku sovětské přítomnosti. Nejprve Operační skupiny a posléze etablovaný bezpečnostní aparát byli hlavními nástroji sovětské represivní politiky. Osoby, které byly činností NKVD postiženy, byly režimem generovány na základě příslušnosti k „nevyhovující“ sociální vrstvě (třídě) napříč všemi etnickými skupinami. Charakteristika části zatčených, kteří byli součástí aparátu polského státu, sváděla (vzhledem k parametrům vztahu Druhé republiky k minoritám) k mylnému dojmu, že represe jsou cíleně zaměřeny na Poláky, ale tyto osoby byly jejich objekty nikoli kvůli své etnické příslušnosti, nýbrž z toho důvodu, že pro sovětský režim symbolizovali nejexponovanější součást antagonistického společenského systému.

²⁹¹ Blíže k problematice evakuace západoběloruských a západoukrajinských věznic v červnu 1941 viz. B. Musial, *Konterrevolutionäre Elemente...*, s.82-297; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.162-177; A. Glowacki, *Sowieci...*, s.299-303.

²⁹² A. Glowacki, *Sowieci...*, s.298; K. Jasiewicz, *Obywatele polscy aresztowani na terytorium tzw. Zachodniej Białorusi w latach 1939-1941 w świetle dokumentacji NKWD/KGB*, „KWARTALNIK HISTORYCZNY“, 1994, nr 1, s.113-114. cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.130.

²⁹³ А. Гурьянов *Репрессии против Поляков и польских граждан*, Москва 1997, s.88.

²⁹⁴ *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich, Raport Komisji Ekspertów opracowany przez prof. Stanisława Ciesielskiego, Wojciecha Materskiego, Andrzeja Paczkowskiego*, Warszawa 2000, s.26, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.131.

Tento druh sovětských represí, ačkoli postihl desítky tisíc lidí, nebyl nejmasovějším instrumentem sovětské represivní politiky let 1939-1941. Sovětský svaz totiž na východopolském teritoriu aplikoval další specifickou formu represí, která zasáhla obyvatelstvo Druhé republiky dokonce v řádech statisíců.

2. Deportace

Období první sovětské okupace let 1939-1941 je (nejen) v polském prostředí spojováno s nejvýraznější formou sovětských represí, kterou byly masové deportace občanů Druhé republiky z východopolského teritoria do hloubi Sovětského svazu. Deportace, čili nucené vysídlování obyvatelstva, měly jako preventivní metoda odsunutí nežádoucí skupiny (vrstvy, třídy) v sovětském (ruském) prostoru dlouhou tradici.²⁹⁵

Po anexi východní části Druhé republiky byla tato metoda „úpravy“ sociální kompozice obyvatelstva použita i zde. Dlouhou dobu byly deportace polských občanů zahaleny tajemstvím a jejich pozadí a především rozsah zůstal badatelům skryt. Předpokládaný počet deportovaných se pohyboval na základě odhadů, které pracovaly s ústními výpověďmi vyvezených osob, v rozmezí zhruba 800 000 až 2 000 000 osob.²⁹⁶

V současnosti se možnosti badatelů v otázce osvětlení problematiky deportací vzhledem ke skutečnosti, že byla zpřístupněna velká část relevantní dokumentace NKVD, výrazným způsobem rozšířily. Podle mého názoru vzájemná konfrontace vzpomínek obětí této formy

²⁹⁵ Tradice vyvezení nepohodlných osob na Sibiř má kořeny v carském Rusku 17. a 18. století. Po reformách M.Speranského se vyhnanství a nucené práce staly trestem za těžké zločiny (vraždy, loupeže, protistátní čili politické zločiny). Tento druh trestu byl na konci 19.století běžně užívaným prostředkem, kdy zhruba 60% vyhnanců tvořily osoby, které byly odsouzeny v rámci tzv. administrativního řízení, v němž stačilo podezření „z nespolehlivosti či neloyalnosti“, aby byl takový člověk bez důkazu o konkrétní vině odeslán do vyhnanství. V konkrétních případech, jako tomu bylo kupříkladu v souvislosti s Poláky účastníky se Listopadového povstání, rozhodovaly o tomto trestu vojenské soudy nebo ad hoc ustavené komise. V 19.století se v Rusku vytvořila specifická modifikace politického vězně, když pouze v tomto státě se trestaly činy jako četba nevhodné literatury či negativní vyjadřování na adresu carského zřízení. M.Giżejewska, *Deportacje obywateli polskich z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, In: *Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939-1941). Obywatele polscy na Kresach Polnocno-Wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939-1941*, T.Strzembosz (ed.), Warszawa 1997, s.85-86.

²⁹⁶ Uvedme počty deportovaných, které jsou uvedeny v některých známějších pracech: J.T. Gross uvádí počet vyvezených ve výši 1 050 000 osob, in. tentýž, *Revolution from Abroad...* s.195; N.Davies nabízí údaj 2 000 000 deportovaných polských občanů, in. tentýž, *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2003.s.82; J.Schatz, zastává názor, že počet deportovaných osob se pohyboval v rozmezí mezi 800 000 až 1 200 000 osob, in. tentýž: *The Generation...* s.150; H.Sahanovič a Z.Šybieka zastávají názor, že deportovaných bylo „více než 1 milion osob“ (včetně válečných zajatců), in: *Dějiny Běloruska*, Praha 2006. s.177.

sovětských represí a postsovětských archivních fondů již dokáže rozkrýt pozadí deportací autochtonního obyvatelstva z východopolského teritoria. Dokumentace NKVD vrhá rovněž nové světlo do dříve problematické otázky stanovení počtu deportovaných, což bylo de facto více než padesát let neřešitelným úkolem. V současnosti tak jsme již do značné míry schopni vytvořit plastický obraz celé problematiky, což je významným pokrokem v otázce poznání první sovětské okupace jako celku.

Geneze rozhodnutí o deportacích východopolského obyvatelstva měla svůj počátek v neveřejném usnesení Rady lidových komisařů SSSR ve věci přesídlení osadníků ze dne 5.prosince 1939 (po předchozím schválení politbyrem VKS(b)²⁹⁷) a analogickým usnesení ze dne 22. prosince 1939 ve věci naložení s pracovníky lesní služby (tzv.lesníci).²⁹⁸ Po těchto usneseních sovětské vlády zaslal L.Berija 19. a 25. prosince Lidovým komisariátům vnitra obou svazových republik detailní směrnice v duchu výše zmíněného usnesení. V těchto směrnících Berija nařizoval zahájit sčítání všech osadníků a členů jejich rodin podle připojeného formuláře. Sčítání měli provádět oficiálně zástupci obvodových a okresních Prozatímních správ, ale ve skutečnosti za něj zodpovídali určení příslušníci NKVD.²⁹⁹

Lidový komisař vnitra Běloruské SSR L.Canava nařídil obvodním náčelníkům NKVD ve svém rozkaze z 25. prosince 1939 jmenovat tzv. „operační trojky“ na úrovni obvodů, které měly vytvořit operační trojky na úrovni rajónů.³⁰⁰ Tzv. operační rajón měl zahrnovat 250-300 rodin osadníků. Skupina příslušníků NKVD v rámci operačního rajónu (operační trojka) měla za úkol vypracování konkrétního deportačního plánu pro danou část teritoria a tento plán předložit ke schválení operačním trojkám na úrovni obvodů. Dodejme, že celá tato procedura byla navenek kamuflována jako obyčejná sčítání osob, takže nebudila sebemenší podezření.³⁰¹

Dne 6.ledna 1940 se konala důvěrná instruktážní porada členů operačních trojek na úrovni obvodů a následujícího dne L.Canava informoval ve svém dopise obvodní náčelníky NKVD,

²⁹⁷ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.320.

²⁹⁸ Vojenští osadníci a lesníci (polské národnosti) přicházeli na toto teritorium po polsko-sovětském konfliktu 1919-1920. Na základě zákona schváleného Sejmem dne 17.prosince 1920 jim byla přidělována půda na Kresech, pocházející z dřívějších zemských majetků pravoslavné církve či carských úředníků. V sovětském pojetí byli osadníky rovněž tzv. „kolonisté“, tj. polští rolníci, kteří na toto teritorium migrovali z centrálních vojvodství Druhé republiky. Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2004, s.209-210.

²⁹⁹ Úplný text Berijovy směrnice z 19.prosince 1939 je dostupný jako Dokument č.4: *Dyrektywa NKWD ZSRS nr 5648/B w sprawie wysiedlenia osadników*, in: *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*, Warszawa 2003, s.49-55.

³⁰⁰ V tomto případě se nejednalo o administrativní jednotku, nýbrž o tzv. operační rajón, který byl teritoriální jednotkou vytvořenou NKVD ke konkrétnímu (operativnímu) účelu. V tomto případě konkrétní výsek východopolského území, na němž se nacházel určitý počet osadníků a jejich rodin.

³⁰¹ NARB, F.4, op.21, spr.2085, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.135; srov. A.Chackiewicz, *Arestowania i deportacje...*, in: *Spoleczeństwo białoruskie ...*, s.135-136.

ve kterém jim nařizoval vynětí některých osob, jenž podléhaly vysídlení (účetní), ze sestavovaných seznamů k deportacím. V tomto úkonu lze pravděpodobně podle mého názoru identifikovat (opět) prvek pragmatismu, jelikož tyto osoby měly pravděpodobně pro sovětský aparát určitou cenu, když došlo k jejich vynětí z chystané deportace. Canava v tomto dopise rovněž nařídil registraci polských kolonistů, ukrajinských nacionalistů a pracovníků lesní služby české a německé národnosti.³⁰²

Analogické úkony byly NKVD provedeny na teritoriu tzv. Západní Ukrajiny. Byly připraveny seznamy osadníků a příslušníků lesní služby, kteří měli být objektem připravované deportace. Kupříkladu ve Lvovském obvodu bylo podle údajů z 1.ledna 1940 k deportaci určeno 3904 rodin osadníků (21 648 osob) a 348 rodin (1732 osob) lesníků³⁰³

Dokumentem, který dokládá přímou angažovanost politbyra VKS(b) do deportačních příprav, je jeho usnesení ze dne 21.prosince 1939 v němž rozhodlo o „využití majetku osadníků pro účely sloužící celé společnosti“. Jejich nemovitě i movité majetky měly být využity při vytváření sovchozů, kolchozů, škol a nemocnic.³⁰⁴

Ve chvíli, kdy měly sovětské bezpečnostní struktury připraveny seznamy potenciálních skupin obyvatelstva, které podléhaly deportacím, bylo třeba zajistit ještě organizační a technické zázemí celé operace. Tyto aspekty vytyčovala dvě usnesení Rady lidových komisařů SSSR ze dne 29.prosince 1939, která byla připravena NKVD a která jsou v mnoha částech analogická s usnesením z 5.prosince.³⁰⁵

První usnesení pod názvem *O průběhu přesídlení polských osadníků ze západních odvodů BSSR a USSR* nařizovalo současné provedení vysídlovací operace v obou svazových republikách. Byly v něm určeny různorodé aspekty plánované operace (např. definovalo majetek, který si deportovaní mohli vzít s sebou – oděv, zásoby, cennosti apod.). Hmotnost majetku, který si každá rodina mohla vzít na cestu, nesměl překračovat 500 kilogramů na osobu. Usnesení Rady lidových komisařů rovněž do detailu definovalo jednotlivé parametry týkající se dopravy. Deportace měly byly prováděny pomocí vlaků. Každá souprava měla být složena z 55 nákladních vagónů přizpůsobených pro přepravu osob v zimním období. Pro každý z vagónů byla stanoven počet 25 osob včetně jejich majetků. V jednotlivých deportačních soupravách měly být vždy jeden osobní (pro eskortu NKVD) a jeden sanitární vagón. Pro majetek s velkým gabaritem měly být vyčleněny čtyři zvláštní vagóny v každé

³⁰² NARB, F.4, op.21, spr.2015, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.136; srov. A.Chackiewicz, *Arestowania i deportacje...*, in: *Spoleczeństwo białoruskie ...*, s.136-137.

³⁰³ *Deportaciji. Zachidni zemli Ukrajiny kincia 30-ch – poczatku 50-ch r.r. Dokumenty, materialy, spohady*, t.1, Lviv 1966, s.63-64. cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.136.

³⁰⁴ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.320-321.

³⁰⁵ Tamtéž, s.320-322.

soupravě. Deportovaní měli dostávat zdarma jednou denně teplou stravu a 800 gramů chleba. Bylo rozhodnuto, že vlaky s deportovanými osobami budou směřovány do následujících obvodů RSFSR: archangelského, ivanovského, sverdlovského, molotovského, omského, novosibirského, čeljabinského, kirovského a rovněž na teritorium Kazašské SSR, ASSR Komi, Altajského a Krasnodarského kraje. Menší skupiny osadníků a lesníků směřovaly rovněž do Baškirské ASSR a do následujících obvodů RSFSR: čkalovského, irkutského, jaroslavského a také do tzv. Unžlugu NKVD (táborový komplex v povodí řeky Unžy – levého přítoku Volhy). Za transporty zodpovídal NKVD a za zajištění zaměstnání pro deportované osoby v konečných destinacích Lidový komisariát dřevařského průmyslu.³⁰⁶

Druhým usnesením Rady lidových komisařů SSSR pod názvem *O zvláštních koloniích a o zajištění práce osadníkům vysídlených ze západních odvodů BSSR a USSR* se doplňovala výše zmíněná instrukce. Definovaly se v něm další organizační aspekty související s umisťováním vysídlovaných osob (např. kvóta 3 m² obytné plochy na osobu nebo jedna místnost pro každou rodinu). Vysídlené osoby podléhaly zvláštnímu režimu, kdy nemohly místo pobytu opustit bez zvláštního povolení nebo se dokonce ani přestěhovat z místnosti do místnosti v budově, ve které žili.³⁰⁷

Podle mého názoru je nezbytné zmínit rovněž obsah zvláštní instrukce pro příslušníky NKVD, ve které se zdůrazňovala jednak nutnost uchovat celý plán v tajnosti, jednak se doporučovalo organizovat školení, na nichž se měl objasňovat význam celé operace a obzvláště se měla:

Zdůraznit nenávisť vysídlovaných vůči sovětské moci, stejně jako připomenout možné formy odporu a různé „inscenace“ namířené k vyvolání paniky a *soucitu* (zvýraznění – T.V.) v osobách provádějících operaci; bylo rovněž vydáno povolení k užití zbraní vůči takovým osobám, které by se během operace pokusily o útěk.³⁰⁸

S ohledem na zkoumanou hypotézu je důležité zmínit skutečnost, že politbyro ÚV KS(b) Běloruska delegovalo svým usnesením z 19.ledna 1940 do každého obvodu rovněž po jednom zvláštním pracovníku Ústředního výboru a jednom příslušníkovi republikového NKVD, aby provedli na západoběloruském teritoriu kontrolu připravenosti celé nadcházející vysídlovací operace. Do tzv. „míst koncentrace“³⁰⁹ byl přidělen další pracovník republikového výboru

³⁰⁶ Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje...*, s.222-223; *Deportacjami...*, dok.17 s.57-58. cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.137.

³⁰⁷ A.Glowacki, *Sowieci...*, s.322-323.

³⁰⁸ NARB, F.4, op.21, spr.2015, k. 143-144. cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.137.

³⁰⁹ Nádrazí, na kterých mělo docházet k obsazování vlakových souprav a také místa, na nichž mělo docházet k překládání souprav z úzkých na široké koleje.

VKS(b) a republikového NKVD. V identickém usnesení republikové byro zavazovalo obvodové a rajónové stranické výbory, aby vypracovaly návrhy na využití zanechaného majetku deportovaných.³¹⁰

Lidový komisař vnitra Běloruské SSR L.Canava informoval ve svém hlášení z 29.ledna 1940 politbyro KS(b) Běloruska a do Moskvy L.Beriju, že přípravy k provedení celé operace byly završeny. Na západoběloruském teritoriu bylo koncem ledna 1940 v souvislosti s plánovanou deportační akcí v pohotovosti celkem okolo 15 000 příslušníků armády, sovětského bezpečnostního a stranického aparátu. Ve hlášení je rovněž zmínka o velmi důležitém údaji, kterým je počet osob podléhajících deportaci. Tato suma je zde precizována ve výši 51 310 osob, z nichž bylo podle údajů NKVD 17 561 lesníků a 33 749 osadníků a členů jejich rodin.³¹¹

Lidový komisař vnitra Ukrajinské SSR I.Serov prováděl, jak bylo během celého období 1939-1941 zvykem, analogické úkony na západoukrajinském teritoriu. V současnosti nemáme k dispozici přesné údaje o počtech sovětského aparátu na tomto území, který byl vyčleněn pro tuto operaci, ale podle mého názoru je legitimní postulát, že tato suma byla zhruba dvojnásobně výši než na západoběloruském území. Celou operaci měli řídit náčelníci NKVD v jednotlivých obvodech, kteří byli, jak jsme naznačili výše, současně členy obvodních výborů komunistické strany a, až na jednu výjimku, ruské národnosti.³¹²

Vysídlování vojenských osadníků a příslušníků lesní stráže, které je rovněž známo jako tzv. únorová deportace, začalo 10. února 1940. Podle mého názoru je třeba dodat jeden důležitý fakt pro dokreslení kontextu celé události, kterým byl velmi silný mráz, jenž toho dne panoval.

Tadeusz Sobolewski popisuje ve své výpovědi výjevy, které doprovázely únorovou deportaci:

Zima 1939/1940 byla výjimečně mrazivá. Saně obsazené příslušníky NKVD přijížděly v noci k jednotlivým domům. Vystrašeným lidem bylo oznámeno, že budou vysídleni a že si mohou nezbytné věci vzít s sebou. Na sbalení a přípravu dostali jednu hodinu. V jednom z domů byly malé děti. Rodina byla chudá. Děti neměly vhodné boty do takového mrazu. Chlop, který byl určen k tomu, aby ty nešťastníky svými saněmi převezl na nádraží, se postaral o ty děti. Jejich rodiče tam po tom, co uslyšeli, že budou vyvezeni, ztratili hlavu a nebyli

³¹⁰ NARB, F.4, op.21, spr.885, Usnesení politbyra KS(b)Běloruska z 19.ledna 1940, cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.137.

³¹¹ NARB, F.4, op.21, spr.2085,k.II, 10-13, cit. v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.138.

³¹² Srov. Kapitola II., část druhá.

schopni se o cokoliv postarat. Chlop se rozhlédl po domu a přinesl kus ovčí vlny, kterou omotal dětem okolo nohou a obvázal ji šňůrkami. Takto obuté děti, spolu se zbytkem rodiny, odvezl na augustovském nádraží.³¹³

Okolnosti, za kterých bylo deportované obyvatelstvo odesíláno k vlakům, byly na mnoha místech podobné. Janina Kachniarz byla svědkem deportace jedné z rodin osadníků:

Když v naší vsi žena Jan Wilnera uslyšela, že musí odjet na Sibiř, tak omdlela, potom si klekla a líbala těm žoldákům nohy a prosila je o slitování. Když znova omdlela, polili ji vědrem studené vody a potom ji hodili na vůz. A tak vyrazila na cestu spolu s nemocným mužem a třemi dětmi, z nichž dvě chodily do naší školy a třetí na gymnázium v Sanoku.³¹⁴

Ve svém hlášení z 21. února 1940 náčelník běloruského NKVD Canava hlásil Berijovi, že vzhledem k silným mrazům (-37 až -40 °C) a sněžným závějům na cestách se nakládání vlakových souprav protáhlo až do 13. února. Canava dále uváděl, že do vagónů bylo naloženo celkem 50 224 osob, dalších 307 bylo zatčeno a 4 osoby během akce zemřely nebo byly zabity. Z osob, jenž byly určeny k deportaci, se nepodařilo do vlaků dopravit 2160 osob, z nichž bylo 547 nemocných, 32 během akce uprchlo a 1581 osob se nenacházelo v místech trvalého pobytu. Canava připojil rovněž údaj, že provedení deportace se účastnilo celkem 16 279 osob, z nichž 11 674 pocházelo z východních obvodů Běloruska.³¹⁵ Nenajdeme zde další specifikaci zbývajících okruhu osob, ale podle mého názoru se z největší pravděpodobností jednalo o příslušníky Rudé armády a určitá část byla rovněž tvořena příslušníky NKVD z moskevské centrály, kteří dozorovali na průběh celé operace.

Z teritoria tzv. Západní Ukrajiny bylo během únorové deportace podle údajů NKVD vysídleno celkem 89 062 osob. Také zde se nepodařilo deportovat všechny určené osoby najednou, když se dle údajů NKVD 56 osob ukrylo během operace, 34 dalších uprchlo a 50 osob, které ve chvíli provedení akce nenacházelo v místě bydliště, se později dobrovolně přihlásilo orgánům NKVD s tím, že chtějí vycestovat za svými rodinami.³¹⁶

Podle pozdějšího hlášení NKVD o celkovém počtu vysídlených za rok 1940 byl úhrnný počet deportovaných během únorové deportace celkem 139 299 osob.³¹⁷ Tento počet je ovšem třeba navýšit o dodatečný počet později vyvezených osob (nemocní, nepřítomní). Definitivní

³¹³ T. Sobolewski, *Wspomnienia...*, AW nr II/1658, in: *Studia z dziejów...*, s.93.

³¹⁴ J. Kachniarz. *Fragment pamiętnika dotyczący wydarzeń w Nowosielcach Kozickich w okresie od września 1939 do czerwca 1941 r.*, In: T.Bereza (ed.), *Lwowskie...*, s. 252.

³¹⁵ NARB, F.4, op.21, spr.2086, k.1-12; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.140.

³¹⁶ Dokument č.49, *Meldunek operacyjny NKWD USRS przedstawiający wyniki akcji wysiedlenia osadników i lesników*, in: *Deportacje obywateli polskich...*, s.241 -249.

³¹⁷ Viz. Příloha č.7 této práce.

suma obyvatel východopolského teritoria, kteří byli sovětskými strukturami vyvezeni během února 1940, by se tak pohybovala v rozmezí 140 000 až 143 000 osob.³¹⁸

Z velké části se jednalo o osoby polské národnosti (cca 90%). Dokument postsovětské provenience, jenž by definoval strukturu únorové deportace dle národnosti jako celku, není v současnosti k dispozici. Podle evidence rodin osob, určených k deportaci na západoukrajinském teritoriu, bylo z celkového počtu 15 589 rodin 90% (14 055) polské národnosti. Ukrajinský badatel I.Bilas uvádí následující počet a národnostní strukturu deportovaných z února 1940:

**Národnostní složení 1.deportační vlny z 10. a 11.února 1940
(Tzv.deportace lesníků a osadníků)**

	Poláci	Bělorusové	Ukrajinci	Ostatní	Celkem
Počet deportovaných celkem	109 223	10 802	11 720	1 913	133 658

Zdroj: I.Bilas, *Represijno karalna systema v Ukrajinі 1917-1953, t 2,Dokumenty ta Materialy*, Kyjiv -Lviv 1994, s.200.

Únorová deportace znamenala pro autochtonní obyvatelstvo obrovský šok, který se projevoval především nárůstem paniky mezi polskou populací. Tuto skutečnost dokládá Canavovo hlášení prvnímu tajemníkovi KS(b) Běloruska Ponomarenkovi z března 1940.

Kontrarevoluční element ji (únorovou deportaci – T.V.) využívá k šíření paniky mezi širokými vrstvami obyvatelstva, která se projevuje zejména masovou porážkou a prodejem dobytka či dalšího majetku. Mezi obyvatelstvem kolují drby o blížících se dalších operacích, které mají mít za cíl vysídlení polského obyvatelstva jako celku.³¹⁹

Brzy se mělo ukázat se, že zmíněné „drby“ a obavy byly odůvodněné. Moskevské politbyro VKS(b) přijalo dne 2.března 1940 usnesení o vysídlení členů rodin perzekvovaných a hledaných osob, stejně jako členů rodin takových osob, které se nacházely v sovětských táborech pro válečné zajatce (budoucích obětí usnesení politbyra VKS(b) z 5.března), a rovněž všech prostitutek z východopolského teritoria do Kazachstánu na dobu 10 let.³²⁰

³¹⁸ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.143.

³¹⁹ A. Chackiewicz, *Arestowania i deportacje...*, in: *Spoleczeństwo białoruskie ...*, s.150-151; srov. NARB, F.4, op.21, spr..2076; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.143.

³²⁰ A.Głowacki, *Sowieci...*, s.350.

L.Berija vydal již 7.března (první březnový týden se mu pravděpodobně na stole množily listy papíru s počty bývalých polských občanů v řádech desetitisíců) směrnici provádějící výše zmíněné usnesení politbyra VKS(b). Berija nařizoval vytvoření jedenácti operačních trojek při obvodních správách NKVD v západních obvodech Běloruska a Ukrajiny. Tyto operační trojky byly složeny z obvodního náčelníka NKVD, zástupce NKVD z moskevského ústředí a představitele NKVD BSSR či USSR. Tato ad hoc vytvořená uskupení přímo zodpovídala Lidovému komisaři vnitra SSSR za přípravu a provedení nové deportační vlny. Směrnice dále nařizovala ukončit do 30. března 1940 evidenci členů rodin

bývalých důstojníků polské armády, policistů, vězeňských dozorců, pracovníků rozvědky, bývalých statkářů, továrníků a vysokých úředníků polského státního aparátu, kteří se nacházejí v táborech pro válečné zajatce a ve věznicích v západních obvodech Ukrajiny a Běloruska.³²¹

Za členy rodin byly považovány manželky, děti a rodiče výše zmíněných osob, dále bratři a sestry pouze za předpokladu, že bydleli ve společné domácnosti s osobou zatčenou, hledanou či válečným zajatcem. Vysídlované rodiny si na rozdíl od analogické operace v únoru mohly vzít pouze 100 kilogramů na osobu. V konečném důsledku na tom byly ovšem o něco lépe než jejich únoroví předchůdci, jelikož na místě ponechaný movitý majetek směly vysídlovanými rodinami určené osoby do 10 dní zpeněžit a výtěžek poukázat příslušným instancím NKVD, které jej zaslaly rodinám do deportační destinace. Jejich nemovitý majetek ovšem podléhal konfiskaci jako celek.³²²

V této souvislosti lze podle mého názoru poukázat na symptomatický moment, který nám přiblíží faktický mechanismus fungování státní a stranické mocenské linie v Sovětském svazu. Berija předložil 4. dubna 1940 Molotovovi (premiér SSSR a současně člen politbyra) návrh usnesení vlády ve věci připravované deportace a podmínek, za nichž měla být provedena. Tento návrh sovětská vláda přijala dne 10. dubna 1940, což mělo ovšem na faktický běh události pramalý vliv. Tuto tezi lze doložit faktem, že již 8. dubna politbyro KS(b) Běloruska vzalo svým usnesením na vědomí fakt, že 13. dubna 1940 bude provedena *operace vysídlení perzekvovaných osob*.³²³

Součástí připravované deportační vlny měl být rovněž odsun další ze skupin „nevyhovujících“, kterou byly ženy vykonávající na tomto teritoriu nejstarší řemeslo na světě.

³²¹ Dokument č.76, *Dyrektywa NKWD ZSRS nr 892/B w sprawie wysiedlenia rodzin oficerów WP, policjantów i innych osób przebywających w obozach i więzieniach*. In: *Deportacje obywateli polskich...*, s.355-367.

³²² Tamtéž, s.357.

³²³ NARB, F.4, op.3, spr.956, k.221; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.144.

Několik dní před termínem deportace proběhla celým územím vlna zatýkání, která postihla všechny prostitutky, které byly registrovány v záznamech polské policie.³²⁴ Tato operace prováděla usnesení Rady lidových komisařů ze dne 2.března 1940 ve věci vysídlení všech prostitutek registrovaných polskou policií do Kazašské a Uzbecké SSR na dobu 5 let. Povšimněme si v této souvislosti zajímavého aspektu, kterým bylo nařízení NKVD, jímž se ukládalo vynětí takových žen z plánované deportace, které

se v současnosti zabývají činností společensky prospěšnou a takových, které mezitím uzavřely sňatek a jsou existenčně závislé na svých mužích.³²⁵

V této souvislosti tedy sovětský režim omilostnil takové osoby ze skupiny „nevyhovujících“, které se „přizpůsobily“ nové realitě. Podle mého názoru zářný příklad, který dokládá pohled Sovětů na autochtonní obyvatelstvo. Ten, kdo nekladl odpor a nechal se „sociálně znivelizovat“, nebyl pro režim již závadným a stal se „vyhovujícím“.

V pořadí již druhá velká deportační vlna se na východopolském teritoriu uskutečnila 13.dubna 1940. Okolnosti, které ji doprovázely byly téměř identické ve srovnání s těmi, jenž jsme nastínili v souvislosti s analogickou akcí sovětské moci z února. Uprostřed noci byly jednotlivé rodiny překvapeny NKVD. Následně jim byl poskytnut určitý čas ke sbalení části majetku do předepsané hmotnosti a potom byli příslušníky NKVD doprovázeni k vlakovým soupravám.

Národnostní složení 2. deportační vlny z 13.dubna 1940

	Poláci	Bělorusové	Ukrajinci	Židé	Rusové	Ostatní	Prostitutky	Celkem
tzv. Západní Bělorusko	18 637	7 216	-	1 557	659	69	342	28 480
tzv. Západní Ukrajina	17 631	-	6 321	768	194	178	737	25 829
Celkem	36 521	7 216	6 660	2 325	853	227	1079*	54 309

Zdroj: *Справка НКВД СССР о национальном составе и количестве выселяемых из западных областей УССР и БССР. Документ č.82, in: Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku, Warszawa 2003. s.395 ; * včetně 35 dětí.*

³²⁴ NKVD konfiskoval archívy polské policie viz. poznámka 272, bod.4.

³²⁵ Dokument č.84, *Telegram NKWD BSRS nr 1583 informujacy o rozpoczeciu akcji wysiedlania prostytutek; Dokument č.172.Uchwala RKL ZSRS nr 289-127ss w sprawie ochrony granicy państwowej w zachodnich obwodach USRS i BSRS. In: Deportacje obywateli polskich..., s.355-367 a s.717-721.*

I v tomto případě byly dodatečně za hlavní části deportovaných vysílány takové osoby, jenž sice od samého počátku podléhaly kritériím této deportační vlny, ale v den její realizace byly z různých důvodů nezpůsobilé se k ní připojit (nemocní, nepřítomní apod.). Podle nejnovějších odhadů tak byly nakonec v rámci této vlny do Kazachstánu vysídleny celkem 61 092 osoby.³²⁶

Ve výše zmíněném usnesení Rady lidových komisařů ze dne 2. března 1940 byla zmíněna rovněž skutečnost, že součástí dubnové deportace bude odsun všech běženců ze západních a centrálních částí Polska, kteří nedostali od německých přesídlovacích komisí souhlas k návratu na teritorium, které se mezitím ocitlo pod německou okupací.³²⁷ Na konci května 1940 NKVD odhadoval, že po zakončení činnosti německých komisí zůstalo na teritoriu Běloruské SSR 32 000 a na území Ukrajinské SSR 40 000 uprchlíků.

Důležitým momentem byla v této souvislosti Berijova směrnice z 10. června 1940, v níž nařizoval znovu zaevidovat všechny běžence na východopolském území a současně stanovil termín jejich deportace z teritoria na 29. červen 1940.³²⁸

V případě této deportační vlny, v pořadí již třetí, je složité určit exaktní počet a národnostní strukturu deportovaných osob. Podle Kobulovovy³²⁹ zprávy bylo ze západoběloruského teritoria deportováno 30 298 a ze západoukrajinského území 60 213 osob.³³⁰

Problém zde nastává v případě údajů ze západních obvodů Ukrajinské SSR a jejich konfrontace s údaji doprovodných jednotek NKVD, které eskortovaly vlakové soupravy s deportovanými. Na základě této dokumentace NKVD, z níž vysvítá, že do 20. července na místa určení dorazilo celkem padesát pět transportů s 71 116 osobami a tři transporty s 3271 osobami byli v tu dobu stále na cestě, lze celkový počet deportovaných ze západoukrajinského území stanovit ve výši 74 387.³³¹

³²⁶ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.145.

³²⁷ Němci se v prosinci 1939 zavázali přijmout celkem 60 000 běženců z území sovětského záboru a analogicky Sověti 14 000 osob běloruské a ukrajinské národnosti z Němci okupované části Polska. Německé přesídlovací komise byly záhy zavaleny žádostmi o transfer na a nestačily svou práci zakončit podle původně stanoveného harmonogramu. Počet žádostí o vycestování ze Sověty kontrolovaného území se pohyboval podle dostupných údajů v rozmezí 160 000–164 000. Velká část uprchlíků, která byla z větší části židovské národnosti, žila na západoběloruském a západoukrajinském teritoriu v katastrofálních životních podmínkách, proto usilovala o návrat na do svých původních domovů, a to navzdory skutečnosti, že byla pod kontrolou Němců. Dębski S., *Między Berlinem a Moskwą: stosunki niemiecko-sowieckie 1939-1941*, Warszawa 2003, s.183; srov. Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A. *Masowe deportacje ...*, s.229-232; A.Głowacki, *Sowieci...*, s.363-379; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.146.

³²⁸ Dokument č.131, *Dyrektywa NKWD ZSRS nr 2372/B w sprawie wysiedlenia bieżenców z USRS i BSRS*. In: *Deportacje obywateli polskich...*, s.567-569

³²⁹ Náčelník administrativně-hospodářského odboru NKVD a člen zvláštní operační trojky zodpovědné za organizaci a provedení deportace.

³³⁰ Dokument č.155, *Informacja NKWD ZSRS podsumowująca wyniki akcji wysiedlenia bieżenców*. In: *Deportacje obywateli polskich...*, s.633..

V tomto ohledu zastávám názor, že je vhodnější se spíše přiklonit k počtům uváděným Kobulovem, jelikož právě on jako člen operační trojky, která dozorovala celé akci, byl člověkem, který měl celkový přehled o tempu a rozsahu deportací na území tzv. Západní Ukrajiny.

Další údaj o počtech deportovaných v rámci červnové vlny nabízí interní zpráva NKVD ze srpna 1940, v níž se hodnotí deportace z roku 1940 jako celek.³³²

Interní zpráva NKVD o úhrnném počtu vysídlených ze západních obvodů BSSR a USSR za rok 1940.

		BSSR	USSR	Celkem
Deportace osadníků a lesníků	únor 1940	49 239	88 262	139 299
Deportace rodin perzekvovaných	duben 1940	26 777	32 314	60 351
Deportace běženců	červen 1940	23 629	52 617	76 246
Celkem		99 645	173 193	275 896

Zdroj: 6 августа 1940 г. Москва, *Справка НКВД СССР о количестве выселяемых из западных областей УССР и БССР*. Dokument č.164, in: *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*, Warszawa 2003. s.679-685; u některých položek je poznámka „orientační počet“.

V této zprávě je rovněž uveden dodatečný údaj, ze kterého vysvítá, že během deportace bylo zatčeno 16 617 osob, čímž by se celkový počet osob, perzekvovaných během červnové deportace, pohyboval okolo 90 000 lidí.

V otázce národnostní struktury deportovaných lze vyslovit tezi, že zdaleka největší část této deportační vlny, na rozdíl od obou předešlých, tvořily osoby židovské národnosti. V současnosti není k dispozici přímý dokument dokládající tento aspekt červnové deportace, ale podle dostupné Berijovy zprávy ze srpna 1941, která informovala o rozmístění osob vysídlených v rámci této vlny a která současně obsahuje údaj o jejich národnostní struktuře, lze tuto skutečnost do značné míry osvětlit.

³³¹ Dokument č.152, Informacja GTU NKWD ZSRS o ruchu i rozładunku transportów kolejowych z bieżencami wysiedlonymi z zachodnich obwodów BSRS i USRS. In: *Deportacje obywateli polskich...*, s.627.

³³² Tato zpráva je jako Příloha č.7 až 10 součástí této práce.

Podle této zprávy měl celkový počet 78 339 deportovaných běženců následující národnostní složení: 64 533 Židů (82 %), 8567 Poláků, 1728 Ukrajinců, 152 Bělorusů, 1835 Němců a 1396 osob jiné národnosti.³³³

Tyto údaje nelze podle mého názoru chápat jako precizované vyjádření počtu deportovaných z června 1940, ale v otázce národnostní struktury vysídlených osob mají relativně vysokou výpovědní hodnotu.

Povšimněme si, že v této fázi sovětských represí jsou deportováni většinou Židé, kteří byli v předchozích vlnách zastoupení v relativně malých počtech. Myslím, že tento fakt lze použít k doložení teze, že prvek národnosti byl pro sovětský systém nevýznamnou skutečností při směřování svých represivních opatření. Čím si tito lidé potom „zasloužili“ pozornost sovětské moci?

Podle mého názoru představovaly pro režim především jakési „cizorodé prvky“ na unifikovaném teritoriu. Uprchlíci neměli z velké části možnost sehnat ubytování, systém měl problém s jejich pracovním zařazením (velká část byla až do červnové deportace nezaměstnaná) či představovali dodatečnou zátěž pro napnutý systém zásobování. Jeden z očitých svědků tehdejší situace hodnotil situaci uprchlíků následujícím způsobem:

V Bialystoku, kterým jsem projížděl, je celé nádraží přeplněno uprchlíky. Celé rodiny s malými dětmi prý několik dní kočují po nádražích. V jedné synagoze žije okolo 5000 uprchlíků v příšerných nehygienických podmínkách, vlaky jsou přeplněny uprchlíky, kteří jezdí všemi směry. Na trhu v Bialystoku běženci prodávají oblečení a osobní věci, aby měli prostředky alespoň na věci denní potřeby.³³⁴

Za takových okolností běženci jistě nedávali najevo příliš sympatií k nové (sovětské) realitě. Pro režim představovali takovou součást autochtonního obyvatelstva, u níž se dala za dané situace předpokládat složitá nivelizace s okolím, jelikož vzhledem k objektivním skutečnostem (nebylo je kde ubytovat, nebyla pro ně práce) představovali pro režim takový faktor, které lze výstižně označit jako výše zmíněný cizorodý prvek. Nezapomínejme ani na fakt, že velká část této skupiny žádala u německých komisí o transfer ze Sověty anektovaného teritoria. Tento „podezřelý projev vůle“ musel na systém, který používal v rámci svých represí prvek prevence ve vztahu k byt' jen hypotetickým protivníkům, bezesporu působit.

³³³ I.Bilas, Dokument č.30 a 31, in: *Represijno karalna systema...*, t 2, , s.196-200.; srov. Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A. *Masowe deportacje ...*,s.233; A.Glowacki, *Sowieci...*, s.363-379; W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.149.

³³⁴ L.Świątek, *Sytuacja uchodźców żydowskich na na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, 1939-1941 w świetle opublikowanych dokumentów Archiwum Ringelbluma*. In: *Sowietyzacja i rusyfikacja...*, s.129.

V kombinaci s dalšími faktory, o nichž byla řeč výše, se režim rozhodl pro osvědčené a také pragmatické (opět) řešení v otázce naložení s „nevyhovujícími“, jímž byla deportace této skupiny z unifikovaného teritoria.

Podle mého názoru lze hovořit v této souvislosti o postulátu, že pro velkou část (židovských) uprchlíků znamenala červnová deportace v konečném důsledku pravděpodobně záchranu před německou vyhlazovací vlnou, která se přes toto teritorium přehnala o rok později v souvislosti s německou agresí na SSSR a která byla primárně namířena proti Židům. Na druhou stranu lze rovněž předpokládat, že by tito lidé migrovali před identickou hrozbou, před kterou již dříve jednou utíkali, i podruhé.³³⁵

Poslední deportace, která byla na rozdíl od těch předešlých více rozložená v čase, zasáhla východopolské území jako součást širší vlny z května a června 1941, kdy bylo touto formou sovětských represí postihnuta i další Sověty okupovaná teritoria. Nová vlna deportací postihla současně Pobaltí, západoběloruské a západoukrajinské teritorium a také Besarábii.

Politbyro VKS(b) a Rada lidových komisařů přijaly 14. května 1941 usnesení o provedení další deportační operace. Detailnější okolnosti celé akce stanovil, stejně jako u dřívějších vysídlovacích operací, L. Berija v dokumentu s názvem *O odsunu sociálně nebezpečných elementů z pobaltských republik, Západní Ukrajiny, Západního Běloruska a Moldávie*. V rámci této vlny se sovětský režim rozhodl o deportaci následujících skupin obyvatelstva: aktivních členů kontrarevolučních organizací včetně členů jejich rodin; bývalých vojenských policistů; vedoucího personálu policie, vězení, řadových policistů a vězeňských dozorců; někdejších zemanů, továrníků či státních úředníků včetně jejich rodin; bývalých důstojníků; rodin členů kontrarevolučních organizací odsouzených k trestu smrti nebo na útěku; repatriantů z Německem kontrolovaného území; uprchlíků z Polska, kteří odmítli přijmout sovětské občanství; a konečně zločinců a prostitutek.³³⁶

Tato (v pořadí čtvrtá) vlna deportací neproběhla na celém východopolském teritoriu ve stejné době. Operace začala v noci z 21. na 22. květen 1941 na západoukrajinském území podle identického schématu jako u předešlých deportací. Celkem bylo deportováno 12 371 osob.³³⁷ V současnosti není k dispozici dokumentace, která by precizovala národnostní strukturu této skupiny vysídlenců.

³³⁵ Židovští uprchlíci měli „štěstí v neštěstí“ vlastně hned dvakrát: Nejdříve, když je odmítly německé přesídlovací komise, a následně, když je sovětský režim deportoval.

³³⁶ A. Glowacki, *Sowieci...*, s.395-396; srov. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*,s.150; A. Chackiewicz, *Arestowania i deportacje...*, in: *Spoleczeństwo białoruskie...*, s.135-136.

³³⁷ A. Glowacki, *Sowieci...*, s. 396.

Druhá fáze této deportační vlny proběhla v noci z 19. na 20. června 1941 na teritoriu tzv. Západního Běloruska. Během této operace NKVD vyvezl 22 353 osob.³³⁸

Vzhledem k absenci konkrétní dokumentace jsme v současnosti schopni počet osob, které byly během čtvrté velké deportace z východopolského teritoria vyvezeny, pouze odhadovat ve výši zhruba 35 000 osob.

Poslední vlaky této vysídlovací vlny v některých případech opouštěly západoběloruská nádraží doslova uprostřed náletů německého letectva. Skutečnost, že termín této deportace byl téměř totožný s (dočasným) pádem sovětské moci na tomto území, rovněž do jisté míry přispěla k následné erupci protizidovského násilí na tomto teritoriu, ke které došlo během června a července 1941.³³⁹

Jaké byly demografické důsledky sovětských deportací? Většina autorů novějších prací se shoduje na tom, že během čtyřech velkých deportačních vln bylo vysídleno zhruba 320 000-330 000 osob.³⁴⁰

Výše zmíněná Berijova zpráva z 1.srpna 1941 uvádí počet 391 575 perzekvovaných „bývalých polských občanů“, mezi nimiž bylo: 132 463 osadníků a lesníků, 80 397 uprchlíků z teritoria anektovaného Třetí říší, 59 787 členů rodin perzekvovaných osob, 43 000 osob vysídlených v roce 1941 a 1137 prostitutek.³⁴¹

Pakliže hovoříme o odpovědnosti za ustavování sovětského režimu, není možné pominout otázku represivních opatření sovětského režimu vůči autochtonnímu obyvatelstvu, mezi nimiž vyčnívala jejich kolektivní forma, kterou byly masové deportace. Hromadná vysídlování obyvatelstva zásadním způsobem spoluvytvářela atmosféru strachu v letech 1939-1941 a pomáhala režimu regulovat chování obyvatelstva (volby apod.) do požadované polohy..

Deportace byly ovšem především instrumentem, který sovětský režim používal k vytěsnění „nevyhovujících“ skupin obyvatelstva. Tyto skupiny byly definovány jednak na základě třídního kritéria (elity antagonistického buržoazního státu), jednak pragmatickým momentem (uprchlíci, prostitutky). Všechny sociální skupiny měly z pohledu režimu jeden významný

³³⁸ Tamtéž, s.397.

³³⁹ A. Bikont píše: Když se 22.června německá armáda objevila v Łomže, více než 2 000 propuštěných vězňů se vrátilo do svých domovů, ve kterých zjistili, že posledního dne sovětské okupace odjely na východ deportační vlaky spolu s jejich ženami, rodiči a dětmi. K pogromům z přelomu června a července 1941 došlo na tomto území na několika místech. Většina svědectví se shoduje na tom, že jich účastnili právě propuštění vězni – aktivisté předválečné endecje a účastníci protikomunistického odboje. A.Bikont, *My z Jedwabnego*, s.126.

³⁴⁰ A. Paczkowski uvádí počet 330 000 deportovaných osob, in: tentýž: *Půl století dějin Polska 1939-1989*, Praha 2000.s.18; A.Friszke 320 000, in: tentýž ; *Polska. Losy państwa...*, s.30; W. Bonusiak uvádí „více než 330 000“, in: tentýž: *Polityka ludnościowa...*,s.151; C.Brzoza, A.L. Sowa došli k počtu 325 000 deportovaných. In: *Historia Polski 1918 – 1945*, Kraków 2006, s.574.

³⁴¹ *Ewidencja Berii*, „Karta“, 1993, nr 11, s.128-129; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*,s.150.

společný jmenovatel – byly pro něj totiž překážkou (skutečnou či hypotetickou) úspěšné unifikace anektovaného východopolského teritoria..

Tyto skupiny obyvatelstva chápal sovětský režim nejen jako komplikaci, ale rovněž jako destabilizující prvek na teritoriu, se kterým měl své vlastní záměry, v jejichž obrysech nebylo pro tento výsek obyvatelstva místo. Lapidárně řečeno, masové deportace obyvatelstva byly z pohledu sovětského režimu účinným prostředkem, jak rychleji přetvořit sociální strukturu obyvatelstva k obrazu svému. Odsunutí statisíců „nevyhovujících“ bylo *conditio sine qua non* integrace východopolského území do nového společenského systému.

3. Migrace a přesídlování obyvatelstva

Podle mého názoru je následující podkapitola nanejvýš symptomatickou pro nastínění role, jakou hrál v sovětské politice prvek národnosti, stejně jako pro otázku hledání odpovědnosti za ustavování nového režimu. Téma nuceného přesídlování obyvatelstva je v souvislosti s anexí východopolského území ve stínu „slavnějších“ deportací často opomíjeným tématem, ačkoli, jak bude vyloženo níže, sice o něco méně drastickým, přesto relativně radikálním způsobem zasáhlo do životů desetitisíců autochtonních obyvatel.

Moskevské politbyro VKS(b) přijalo 29.ledna 1940 usnesení o ochraně nové státní hranice Sovětského svazu. Na západoběloruském a západoukrajinském teritoriu se tak zaváděly tři v různém rozsahu stanovené příhraniční zóny v rozsahu: 7500, 500 a 4 metry. Na základě tohoto usnesení bylo pro vstup do všech tří příhraničních zón potřeba disponovat zvláštními propustkami, které byly vydávány příslušnými orgány NKVD. Nicméně, jak se brzy ukázalo, byla to pouze dočasná opatření regulující práva autochtonního obyvatelstva v příhraničním teritoriu.

Rada lidových komisařů SSSR přijala jako součást již zmíněného usnesení z 2.března 1940 *opatření ve věci ochrany státní hranice v západních obvodech BSSR a USSR*. V tomto usnesení byly pověřeny Rady lidových komisařů Běloruské SSR a Ukrajinské SSR (republikové vlády), aby ve lhůtě dvou měsíců provedly vysídlení veškerého obyvatelstva z příhraničního pásu území v rozsahu osmi set metrů. Takto definovaný pruh území měl být podle rozhodnutí sovětské moci „očistěn“ od všeho obyvatelstva, stejně jako z něj měly být odstraněny veškeré stavební objekty. Ukrajinské politbyro vydalo nařízení provádějící výše

zmíněné usnesení 3. dubna 1940, analogické nařízení vydalo politbyro v Minsku již 9. března.³⁴²

Během této přesídlovací operace byli v rámci stanovené lhůty vysídleni všichni obyvatelé 72 městeček, osad a vesnic, které do příhraničního pásma zasahovaly pouze zčásti (22 615 osob); vysídleni byli rovněž obyvatelé 157 analogických z míst zcela či z větší části zasahujících do příhraniční zóny (80 185 osob). Přesídlování měli obdržet náhradní půdu v jiné části daného obvodu a mohli rovněž zaujímat půdu a obydlí, která zůstala v rámci daného obvodu po deportovaných osadnících či německých kolonistech, kteří vycestovali na Němci kontrolovaná teritoria.³⁴³

Vysídlené osoby, které se nezabývaly zemědělstvím, byly přesídlovány do měst a městeček daného rajónu. Větší města zasahující do stanoveného pásma byla z této operace vyňata.³⁴⁴

Celkem bylo v rámci této operace, jejímž účelem bylo vytvoření hraničního pásma podle sovětského vzoru, přesídleno 102 800 autochtonních obyvatel.³⁴⁵ Nemáme k dispozici žádnou dokumentaci ohledně národnostního složení přesídlované populace, ale je evidentní, že toto hledisko nemělo na celou proceduru žádný vliv. Na některých místech kladli přesídlování lidé odpor, který ovšem neměl delšího trvání a už vůbec nemohl změnit či nějak výrazněji narušit běh událostí.³⁴⁶

Dodejme, že sovětská vláda vyčlenila z rozpočtových rezerv SSSR celkem 14,5 miliónů rublů ve prospěch osob vysídlených v rámci této přesídlovací operace.³⁴⁷

V této souvislosti zmiňme rovněž faktický účel celé operace, kterým bylo jednak vytvoření opevněného hraničního pásma (tzv. Molotovova linie), jednak se podle mého názoru jednalo o opatření k odsunutí nespolehlivých osob z území, které bylo za daných okolností složité kontrolovat, a také šlo bezpochyby o prostý aspekt unifikace teritoria dle sovětské předlohy.

Je paradoxní, že v době, kdy se tato přesídlovací operace dokončovala, byla již (vzhledem k anexi Litvy) zčásti fakticky nepotřebná. Tato rozporuplná situace byla „napravena“ usnesením Rady lidových komisařů SSSR z 8. srpna 1940, ve které došlo k úpravě výčtu míst

³⁴² A.Glowacki, *Sowieci...*, s.400; CDAGOU, F. 1, op.16, srp. 19, k.170-174; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.152; NARB, F.4, op.3, spr.935; cit v: tamtéž, s.152; Dokument č. 172, in: *Deportacje obywateli polskich...*, s.717.

³⁴³ Na základě Smlouvy o hranicích a přátelství z 28.září vycestovalo ze západních obvodů BSSR a USSR do Německem kontrolovaného teritoria celkem 132-133 000 osob; Dębski S., *Między Berlinem a Moskwą...*, s.194.

³⁴⁴ Na západoukrajinském území byla z této přesídlovací operace vyňata města: Przemysł, Zaleszczyki, Lesko, Uhnów, Sokal a Uścilug, na západoběloruském se obdobným způsobem postupovalo v případě měst Druja, Druskiennik a Novogrod. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.152.

³⁴⁵ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.153.; srov. A.Glowacki, *Sowieci...*, s.400.

³⁴⁶ Dokumenty č. 159-163, in: *Deportacje obywateli polskich...*, s.655-675.

³⁴⁷ Z této částky bylo pro západoukrajinské území určeno 10,5 mil. rublů; dotace byly určeny především na bydlení, zčásti měly rovněž pokrýt náklady přesídlovaných osob na dopravu. A.Glowacki, *Sowieci...*, s.400.

zasahujících do osmi set metrové příhraniční zóny. Politbyro KS(b) Běloruska a běloruská vláda následně povolily obyvatelům celkem 191 západoběloruských míst návrat do svých původních domovů.³⁴⁸

Zmíněný (relativně absurdní) aspekt této přesídlovací operace svědčí o určitém stupni chaosu v sovětském administrativním systému. Badatelé dosud nezjistili, kolik lidí se vrátilo do míst původního pobytu, ale vzhledem ke skutečnosti, že na vysídlovaném teritoriu došlo mezitím ke zničení veškeré zástavby, lze předpokládat, že se jednalo o malý počet přesídlenců.³⁴⁹

Sovětské přesídlovací operace období 1939-1941 nezůstaly pouze u vytváření pohraničního pásma podle sovětského vzoru. K dalšímu vysídlování došlo v případě 2540 rodin z lvovského obvodu, které musely migrovat vzhledem k výstavbě tamějšího sovětského letiště a vojenského polygonu. Vysídlované rodiny byly umísťovány do obydlí, která dříve patřila deportovaným lesníkům, osadníkům či přesídleným Němcům.³⁵⁰

K dalšímu přesídlování obyvatelstva došlo v souvislosti se sovětskou anexí Besarábie a severní Bukoviny. Z tohoto teritoria následně vycestovala velká skupina (133 000) německých kolonistů a sovětská moc v této souvislosti rozhodla o přesídlení části západoukrajinského obyvatelstva na toto teritorium.³⁵¹

Politbyro KS(b) Ukrajiny ve svém usnesení z 10. listopadu 1940 rozhodlo o přesídlení 2500 rodin ze lvovského a 1200 rodin z volyňského obvodu. Takové rodiny (ze lvovského obvodu), které utrpěli v souvislosti s budováním tamější vojenské infrastruktury majetkovou újmu, získávaly v nových místech pobytu (akermanský a černovický obvod) budovy a živý inventář zdarma. Ostatní rodiny byly povinny si jejich cenu odpracovat (budovy po dobu sedmi, živý inventář po dobu pěti let). Do těchto obvodů byla přesídlována v počtu celkem 6 000 rodin rovněž populace ze sovětské Ukrajiny (Kamenec Podolský, Vinnica, Černigov, Sumy).³⁵²

A.Głowacki uvádí, že během této operace bylo ze zmíněných dvou obvodů západoukrajinského teritoria přesídleno okolo 13 000-16 000 osob, z nichž byla zhruba jedna třetina polské národnosti.³⁵³

Povahu přesídlování obyvatelstva měly podle mého názoru rovněž akce, které sovětská moc označovala jako „náборы na práci“. Týkaly se především uprchlíků ze západních polských území a také „autochtonních nezaměstnaných“.

³⁴⁸ NARB, F.4, op.3, srp. 1039; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.155.

³⁴⁹ W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.155.

³⁵⁰ A.Głowacki, *Sowieci...*, s. 402, srov. W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.155.

³⁵¹ Dębski S., *Między Berlinem a Moskwą...*, s.202.

³⁵² CDAGOU, F. 1, op.6, srp. 578; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...* s.152.

³⁵³ A.Głowacki, *Sowieci...*, s. 402.

Sovětské úřady se rozhodly otázku tisíců uprchlíků řešit systémově. Moskevské politbyro VKS(b) se 1.října 1939 rozhodlo doporučit Berijovi, aby během tří dnů předložil návrhy ve věci uprchlíků.³⁵⁴

Běloruské politbyro nařídilo 14. října 1939 prozatímním správám zaregistrovat všechny uprchlíky na západoběloruském území a současně přijmout potřebná opatření za účelem jejich ubytování a zajištění práce. Bylo rovněž rozhodnuto o pracovním zařazení 20 000 běženců na teritoriu Běloruské SSR. Minské politbyro se současně obrátilo do Moskvy k Radě lidových komisařů a politbyru VKS(b) se žádostí o svolení na uvolnění dvou miliónů rublů, které měly být použity na pomoc uprchlíkům nacházejícím se v obzvláště těžké situaci. Moskevské politbyro s tímto návrhem souhlasilo a 21. října 1939 Rada lidových komisařů poskytla na pomoc uprchlíkům dokonce tři milióny rublů.³⁵⁵

Jak si lze vysvětlit tuto „starost“ sovětské moci o uprchlíky na západoběloruském a západoukrajinském teritoriu, víme-li, že o několik měsíců později režim identickou skupinu deportoval?

Podle mého názoru nešlo o nic jiného než o pragmatický krok sovětské moci, která se v rámci možností snažila utlumit nežádoucí efekty spojené s vegetací nesystémového prvku na teritoriu. Jistě šlo taky o paralelně probíhající volby do Lidových shromáždění, ke kterým došlo pouze jeden den po zmíněné emisi tří miliónové pomoci pro uprchlíky. Ve chvíli, kdy režim dosáhl svého strategického cíle a pečlivě připravované volby legitimizovaly anexi, další hmotná pomoc pro uprchlíky již nepřišla.

Režim se snažil problém uprchlíků řešit pokusem o jejich integraci do vlastního systému. Politbyro VKS(b) přijalo 10.listopadu 1939 usnesení o vytvoření zvláštní komise (Berija, Bulganin, Švernik, Kornijec), která měla za úkol stanovit přesný počet uprchlíků, zhodnotit možnosti jejich pracovního zařazení a rovněž vypracovat posudek ve věci evakuace zbylých uprchlíků na teritorium pod německou kontrolou.

Na základě zprávy této komise přijala Rada lidových komisařů SSSR a Politbyro VKS(b) společné usnesení, ve kterém byl povolen hospodářským resortům nábor na práci necelých 40 tisíc uprchlíků a rovněž stanoven počet 24 tisíc uprchlíků, kteří měli být sovětskou mocí na východopolském teritoriu zaměstnáni. V totožném usnesení byl současně umožněn návrat na Němci obsazené polské území 58 tisícům uprchlíků.³⁵⁶

³⁵⁴ A. Sudol, *Poczatki sowietyzacji...*, s. 410.

³⁵⁵ „Zachodnia Bialoruś“ *Wydarzenia i losy ludzkie...*, dok.č. 40, s.212-213; NARB, F.4, op.3, spr.809, k.2-3, cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.157; srov. A.Glowacki, *Sowieci...*, s. 365.

³⁵⁶ A.Glowacki, *Sowieci...*, s. 158.

Podle údajů NKVD se začátkem roku 1940 na západoběloruském teritoriu nacházelo 72 896 uprchlíků, z nichž pracovalo pouze 25 621 osob. Národnostní struktura této skupiny byla následující: 65 796 Židů, 4290 Poláků, 1703 Bělorusů, 577 Rusů a 169 Ukrajinců.³⁵⁷

Osvětlení situace běženců na západoukrajinském území je o něco komplikovanější. A.Glowacki uvádí, že do poloviny prosince 1939 vycestovalo z teritoria tzv. Západní Ukrajiny na práci 15 tisíc lidí.³⁵⁸ Podle údajů I.Bilase, jenž se opírá o dokumentaci NKVD, mělo být na území sovětské Ukrajiny zaměstnáno během posledního čtvrtletí roku 1939 celkem 32 775 uprchlíků a 15 000 nezaměstnaných ze západoukrajinského území (shoduje se v tomto ohledu s Glowackým). Všichni nezaměstnaní byli umístěni v uhelném průmyslu stalinského a vorošílovgradského obvodu, kdežto uprchlíci byli umisťováni do většího počtu obvodů sovětské Ukrajiny: vinického (11 500), žitomirského (8636), černigovského (3865), poltavského (3583) a kirovogradského (2279).³⁵⁹

V kostce lze říci, že sovětský režim se snažil uprchlíky integrovat, nicméně reálné možnosti této absorpce byly vzhledem k velkému počtu uprchlíků nedostatečné. Po tomto intermezzu, kdy se režim snažil v rámci daných možností o vyřešení problému uprchlíků, bylo jasné, že úplná integrace této skupiny do sovětských reálií nebude na daném teritoriu možná, a tak systém aplikoval svoji již vyzkoušenou metodu řešení podobných „patových“ situací ve vztahu k nevyhovujícím skupinám obyvatelstva - deportaci.

V současnosti lze sovětské přesídlovací operace či migrace kvantifikovat pouze rámcově. Během období 1939-1941 byly na východopolském teritoriu přesídlovány osoby v rámci delimitace osmi set metrového příhraničního pásu (102 800), dále byla přesídlena skupina osob z volyňského a lvovského obvodu v souvislosti s osidlováním severní Bukoviny či Besarábie a také vzhledem k výstavbě vojenské infrastruktury v okolí Lvova (cca 26 000). Určitá část autochtonního obyvatelstva migrovala rovněž za prací na teritorium sovětské Ukrajiny (47 775) a sovětského Běloruska (cca 15 000). Na základě těchto fragmentovaných údajů bychom mohli úhrnný počet přesídlovaných či migrujících osob stanovit ve výši okolo 192 000 osob. Dodejme, že se jedná jakýsi „orientační stupeň poznání“ tohoto problému a s tímto vědomím je třeba k výše uvedenému počtu přistupovat do doby, než bude zpřístupněna další dokumentace postsovětské proveniencí.

³⁵⁷ A. Chackiewicz, *Arestowania i deportacje...*, in: *Spoleczeństwo białoruskie...*, s.135-136. NARB, F.4, op.21, spr. 2075, k.275; cit v: W. Bonusiak, *Polityka ludnościowa...*, s.158.

³⁵⁸ A.Glowacki, *Sowieci...*, s. 367.

³⁵⁹ I.Bilas, *Represijno karalna...*, t. 2, s.143-144.

Závěr

Anexe východopolského teritoria Sovětským svazem na podzim 1939 patřila donedávna k méně probádaným kapitolám moderních evropských dějin. Toto téma bylo jednak zastíněno dynamičtějšími událostmi, k nimž souběžně docházelo, jednak byla až do devadesátých let dvacátého století zatarasena cesta k pramenům osvětlujícím toto téma.

Cílem této práce byla snaha o identifikaci odpovědnosti za proces unifikace východopolského teritoria se Sovětským svazem. V textu bylo nastíněno, že již od samého počátku sovětský režim ovládal prostřednictvím svých mocenských struktur situaci na anektovaném území. Těmito strukturami byly zpočátku Prozatímní správy obvodů a okresů, které byly z velké části řízeny zástupci Rudé armády a NKVD, a následně od listopadu 1939 podle sovětského vzoru etablované administrativní struktury, mezi nimiž byly reálnými mocenskými centry orgány komunistické strany.

Zásadním způsobem zasahovaly do tehdejších reálií složky NKVD, které zprvu v podobě Operačních skupin a následně jako trvalé represivní struktury realizovaly sovětským režimem stanovené cíle. Mezi těmito úkoly vyčnívaly jednak likvidace či izolace skutečných či potenciálních oponentů režimu, kteří byli zčásti stanoveni již před začátkem anexe, jednak výrazným způsobem přispěly k legitimizaci anexe prostřednictvím voleb do Lidových shromáždění v říjnu 1939, které byly strategickým cílem sovětského režimu v úvodním období jeho přítomnosti na východopolském území.

Po tomto „základním stavebním kameni“ unifikace teritoria se Sovětským svazem režim přistoupil k dalším unifikačním a represivním opatřením, která autochtonní obyvatelstvo zasáhla drastickým způsobem. Pokračující zatýkání, která vyvrcholila popravami vězňů na základě usnesení politbyra VKS(b) z 5. března 1940, a především čtyři vlny masových deportací více než tři set tisíc lidí do hloubi sovětského teritoria zásadním způsobem spoluvytvářely realie první sovětské okupace a přispívaly k etablování nového režimu a integraci anektovaného teritoria do sovětského systému.

Sovětský režim měl na tomto teritoriu v letech 1939-1941 dva paralelní cíle. Prvním bylo „očištění“ teritoria od hypotetických či skutečných nepřátel a druhým bylo postupné přetváření jeho celkového rázu, jehož cílem bylo znivelizování autochtonní společnosti dle sovětské předlohy.

Můžeme si dovolit v této souvislosti hovořit o korelaci mezi jednáním autochtonního obyvatelstva a ustavováním sovětského režimu? Odpověď na tuto otázku nemůže být podle mého názoru jednoznačná, jelikož je třeba tento problém chápat v co možná nejširším kontextu.

Bývalí polští občané nabyli „mimovolně“ občanství totalitního státu. Skutečnost, že se autochtonní obyvatelstvo účastnilo třech dopředu zmanipulovaných voleb, nebyla v drtivé většině reflexí toho, že by příchod sovětského režimu schvalovalo, ale že k tomu bylo přinuceno vnějšími stimuly (hrozba represe a propaganda), které sovětský režim masově aplikoval na anektovaném teritoriu.

Přijmeme-li logiku polské percepce první sovětské okupace, že jakákoliv spolupráce se Sověty je ekvivalentem kolaborace, pak je na místě teze, že Poláci kolaborovali minimálně ve stejné (v absolutních počtech větší) míře jako Židé - stačí porovnat jejich vzájemné proporce účasti ve volbách v říjnu 1939 a prosinci 1940. Otázkou je, má-li v této souvislosti své legitimní místo teze o kolaboraci, jelikož tento termín automaticky vyvolává negativní konotace, které při zohlednění širšího dobového kontextu (represe bez ohledu na prvek národnosti) nemají příliš ospravedlnitelný základ. V otázce aktivní spolupráce autochtonního obyvatelstva se Sověty (konfidenti, lidové milice apod.), jejíž kvantifikované odhady se pohybují v rádech několika tisíc osob, není v současné době precizace možná a je třeba s jejím hodnocení vyčkat do zpřístupnění příslušné postsovětské dokumentace.

Chceme-li mermomocí hovořit o korelaci jednání bývalých občanů Druhé polské republiky a ustavováním sovětského režimu, je podle mého názoru třeba rozlišovat dvojí odpovědnost: nominální a reálnou.

Nominální odpovědností rozumíme „holý“ fakt participace obyvatelstva na sovětským režimem organizovaných akcích (volební účast v říjnu 1939, kandidatura desítek tisíc lidí ve volbách do vesnických sovětů koncem roku 1940, nižší administrativní pozice), který neměl jednak zásadní dopad na běh tehdejších událostí, jednak nebyl výrazem svobodné vůle obyvatel tohoto teritoria, ale spíše reflexí pragmatického přístupu ke vzniklé sociální realitě (hrozba sovětských represí).

Prvek národnosti nehrál v sovětské unifikační a represivní politice žádnou roli (v dostupné sovětské dokumentaci se nevyskytuje), můžeme jej vzhledem k překrývání etnických identit a sociálních struktur na tomto teritoriu chápat nanejvýš jako derivát kritéria třídního, které bylo v přístupu k autochtonnímu obyvatelstvu pro sovětský režim primárním hlediskem při integraci teritoria do vlastního systému.

Reálná odpovědnost za ustavování režimu náleží stranické nomenklatuře sovětského režimu, která prostřednictvím represivního aparátu přetvářela území a jeho obyvatele podle sovětské předlohy. Stranické struktury zásadním způsobem ovlivňovaly život celé společnosti a byly skutečným mocenským centrem na tomto území. Strategická rozhodnutí, která postupně stále ve větším stupni unifikovala východopolská teritoria se SSSR, padala na centrální stranické úrovni v Moskvě. Odvozená a méně zásadnější rozhodnutí byla uskutečňována na nižších stranických úrovních, odpovědnost za sovětizaci náleží stranickým strukturám jako celku, jelikož pouze ony měly *reálnou* moc ovlivňovat běh událostí. V této souvislosti lze vyslovit tezi, že v úvodu práce stanovená hypotéza byla potvrzena.

Záměrem autora bylo nastínit obraz základních aspektů první sovětské okupace let 1939-1941, který by zohledňoval nově dostupnou postsovětskou dokumentaci a nabízel tak alternativní pohled na toto téma. Pokud se mu alespoň zčásti podařilo, pak tato práce měla svůj smysl.

BIBLIOGRAFIE

Paměti:

Anders W., *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939-1946*, Lublin 1992.

Bereza T. (ed.), *Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939-1941)*, Rzeszów 2006.

Gomółka W., *Pamiętniki*, t.2, Warszawa 1994.

Mekarska-Kozłowska B., *Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939-1945 we Lwowie. Kartki z pamiętnika*, Londyn 1992.

Smolka J., *Przemysł pod sowiecką okupacją. Wspomnienie z lat 1939-1941*, Przemysł 1999.

Edice dokumentů:

Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów, 17 września 1939, t.1, *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994, t.2, *Działania wojsk Frontu Ukraińskiego*, Warszawa 1996, t.3, *Działania Frontu Białoruskiego*, Warszawa 1995.

Deportacji. Zachodni ziemie Ukrainy końca 30-tych – początku 50-tych r.r. Dokumenty, materiały, spohady, t.1, Lwiv 1966.

Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku, Warszawa 2003.

Katyń. Dokumenty Ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r., Warszawa 1992.

Listy katyńskiej ciąg dalszy. Straceni na Ukrainie. Lista obywateli polskich zamordowanych na Ukrainie na podstawie decyzji Biura Politycznego WKS (b) i naczelnych władz państwowych ZSSR z 5 marca 1940 r., Warszawa 1994.

Okupacja sowiecka (1939-1941) w świetle tajnych dokumentów. Obywatele polscy na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939-1941, Warszawa 1996.

Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich, Raport Komisji Ekspertów opracowany przez prof. Stanisława Ciesielskiego, Wojciecha Materskiego, Andrzeja Paczkowskiego, Warszawa 2000.

Zachodnia Białoruś, 17 IX 1939-22 VI 1941. Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939. Warszawa 1998.

Sekundární literatura:

Bikont A., *My z Jedwabnego*, Warszawa 2004.

Bilas I., *Represijno karalna sistema v Ukrajinі 1917-1953*, t 2, *Dokumenty ta Materialy*, Kyjiv -Lwiv 1994.

Bonusiak W., *Józef Stalin (Biografia)*, Kraków 1992.

- Bonusiak W., *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1941 ("Zachodnia Ukraina" i "Zachodnia Białoruś")*, Rzeszów 2006.
- Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A. *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2004.
- Ciesielski S. (ed.), *Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej, 1931-1948*, Toruń 2003.
- Социально-экономическая закономерность воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. Львов 1979.*
- Dębski S., *Między Berlinem a Moskwą : stosunki niemiecko-sowieckie 1939-1941*, Warszawa 2003.
- Eberhardt P., *Miedzy Rosja a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.* Warszawa 1996.
- Eberhardt P., *Polska granica wschodnia*, Warszawa 1995.
- Ehrlich S., *Ustrój Związku Radzieckiego*, Warszawa 1954.
- Głowacki A. *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, 1939-1941*, Łódź 1998.
- Gnatowski M. *W radzieckich okowach. Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939-1941* Łomża 1997.
- Gnatowski M., *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi. Fakty, oceny, dokumenty*, Białystok 2001.
- Gogol B. *Czerwony Sztandar. Rzecz o sowietyzacji ziem Małopolski Wschodniej, wrzesień 1939-czerwiec 1941*, Gdańsk 2000.
- Gross J. T., *Revolution from Abroad: the Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton 2002.
- Gross J. T., *Upiorna dekada. Trzy eseje o stereotypach na temat Żydów, Polaków, Niemców i komunistów, 1939-1948*, Kraków 1998.
- Гурьянов А., *Репрессии против Поляков и польских граждан*, Москва 1997.
- Hryciuk G., *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń 2005.
- Hryciuk G., *Polacy we Lwowie 1939-1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000.
- Chmielowiec P. (ed.), *Okupacja sowiecka ziem polskich w latach 1939-1941*. Rzeszów - Warszawa 2005.
- Chodakiewicz M.J., *Żydzi i Polacy, 1918-1955. Współistnienie, zagłada, komunizm*, Warszawa 2000.
- Cholavsky S., *The Jews of Belorussia during World War II*, Amsterdam 1998.
- Jasiewicz K., *Pierwsi po diable. Elity sowieckie w okupowanej Polsce, 1939-1941 (Białostoczczyzna, Nowogrodzczyzna, Polesie, Wilenszczyzna)*, Warszawa 2001.
- Jasiewicz, K., *Zagłada polskich Kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939-1941*, Warszawa 1997.
- Kaiser G., *Katyň. Státní zločin-státní tajemství*, Brno 2003.
- Kastory A., *Złowrogie sąsiedztwo. Rosyjska polityka wobec europejskich państw ościennych w latach 1939-1940*. Kraków 1998.

- Levin D., *The Lesser of Two Evils. Eastern European Jewry under Soviet Rule, 1939-1941*. Philadelphia 1995.
- Machcewicz P., Persak K. (ed.), *Wokół Jedwabnego. Tom I., II.*, Warszawa 2002.
- Musial B., *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen, Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941*, Berlin 2000.
- Nowak J.R., *100 kłamstw J.T. Grossa o żydowskich sąsiadach i Jedwabnem*, Warszawa 2001.
- Начало социалистических преобразований в древние западных областей БССР*; Минск 1960.
- Okupacja sowiecka (1939-1941) w świetle tajnych dokumentów. Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939-1941*, Strzembosz T. (ed.), Warszawa 1996.
- Pinchuk B.-C., *Shtetl Jews under Soviet Rule 1939 -1941*, Oxford 1991.
- Schatz J., *The Generation: The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*. Los Angeles, Oxford 1991.
- Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej (1939-1941)*, M. Gnatowski, D. Boćkowski (ed.), Białystok 2003.
- Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939-1941*, Giżejewska M., Strzembosz T. (eds.), Warszawa 1995.
- Studia z dziejów okupacji sowieckiej (1939-1941). Obywatele polscy na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939-1941*, T.Strzembosz (ed.), Warszawa 1997.
- Sudol A., *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Jesień 1939*. Bydgoszcz-Toruń 1997.
- Szawlowski, R. *Wojna polsko-sowiecka...*, t. 2. Warszawa 1995.
- Tkačov S., *Zachody z nalahodžennia funkcionuvannia radjanskoji vlady u zachidnij Ukrajinii (1939-1941)*, in: *Polska-Europa-Świat w XX wieku*, Warszawa 2005.
- Wierzbicki M., *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, Warszawa 2000.
- Wierzbicki M., *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939-1941*, Warszawa 2006.

Obecné dějiny země regionu, politologické práce:

- Czesław B., Sowa A.L., *Historia Polski 1918 – 1945*, Kraków 2006.
- Davies N., *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2003.
- Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003.
- Kubát M., *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20.století. Institucionálně politická studie*. Praha 2006.
- Paczkowski A.: *Půl století dějin Polska 1939-1989*, Praha 2000.
- Sahanovič H., Šybieka Z., *Dějiny Běloruska*, Praha 2006.
- Žaloudek K., *Encyklopedie Politiky*, Praha 1999.

Internetové zdroje:

1936 CONSTITUTION OF THE USSR, [http:// www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html](http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html)
z 5.3.2007

Časopisy:

Bonusiak W., *Unifikacja Galicji Wschodniej i Wołyńia z ZSSR (1939-1941)*, in: „Studia Rzeszowskie“, t.3,
Rzeszów 1966.

*O sowieckich represjach wobec Polaków, ze Sławomirem Kalbarczykiem, Tomaszem Labuszewskim i
Kazimierzem Krajewskim rozmawia Barbara Polak.* in: Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej nr.11 (34),
listopad 2003., s.4-30.

Илюшин И., Пшеников А., *Деятельность оперативно-чекистских групп НКВД в западных областях
Украины*, in: „Z archiwów WCZK, GPU, NKVD, KGB“, nr 2/4 (13/15) 2000, s.425 – 426.

Jasiewicz K., *Obywatele polscy aresztowani na terytorium tzw. Zachodniej Białorusi w latach 1939-1941 w
świecie dokumentacji NKWD/KGB*, in: „KWARTALNIK HISTORYCZNY“, 1994, nr 1, s.113-114.

Strzembosz T., *Przemilczana kolaboracja*, in: Rzeczpospolita, 27.leden 2001.

Seznam zkratk:

AW	Archiwum Wschodnie
CDAGOU	Ústřední státní archiv občanských institucí Ukrajiny
DALO	Státní archiv lvovského obvodu
Gorkom	Městský výbor VKS(b)
HI	Hoover Institute
KSP	Komunistická strana Polska
KSZB	Komunistická strana Západního Běloruska
KSZU	Komunistická strana Západního Ukajiny
NARB	Státní archiv republiky Bělorusko
NKGB	Lidový komisariát státní bezpečnosti
NKVD	Lidový komisariát vnitra
Obkom	Obvodový výbor VKS(b)
OUN	Organizace ukrajinských nacionalistů
PAOB	Státní archiv brestského obvodu
PPS	Polská socialistická strana
Rajkom	Rajónový výbor VKS(b)
RSVA	Ruský státní vojenský archiv
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
UNDO	Ukrajinské národně-demokratické sjednocení
UPSR	Ukrajinská sociálně-radikální strana
USDPR	Ukrajinská sociálně-demokratická dělnická strana
VKS (b)	Všesvazová komunistická strana
WP	Polská armáda

Seznam tabulek:

Národnostní složení polského území okupovaného Sovětským svazem	23
Národnostní a sociální složení kandidátů na území tzv. Západního Běloruska	48
Národnostní a sociální složení kandidátů na území tzv. Západní Ukrajiny	48
Národnostní a sociální složení členů obvodních volebních komisí	49
Administrativní dělení tzv. Západního Běloruska (od 15. ledna 1940)	57
Administrativní dělení tzv. Západního Ukrajiny (od 15. ledna 1940)	57
Personální složení stranických orgánů tzv. Západního Běloruska (od 19. listopadu 1939)	69
Personální složení stranických orgánů tzv. Západního Ukrajiny (od 27. listopadu 1939)	70
Personální složení stranických orgánů tzv. Západního Běloruska (od 23. dubna 1940)	72
Počet členů a kandidátů VKS(b) ve Lvovském obvodu	86
Výsledky voleb do Nejvyšších sovětů na teritoriu tzv. Západního Běloruska z 24.3.1940	91
Členové sovětů zvolení z teritoria tzv. Západního Ukrajiny během voleb z 15.12.1940	94
Národnostní a sociální složení kandidátů do sovětů vilejského obvodu	95
Národnostní a sociální složení kandidátů do sovětů bialystockého obvodu.	95
Národnostní složení 1.deportační vlny z 10. a 11.února 1940	115
Národnostní složení 2. deportační vlny z 13.dubna 1940	117
Interní zpráva NKVD o úhrnném počtu vysídlených ze západních obvodů BSSR a USSR za rok 1940. (zároveň jako Příloha č. 7-10 součást této práce).	119

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č.1: Administrativní dělení východopolského teritoria anektovaného na podzim 1939 Sovětským svazem (mapa).

Příloha č.2: Sovětský plakát z října 1939 (obrázek).

Příloha č.3: Usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 (fotokopie 1.část).

Příloha č.4: Usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 (fotokopie 2.část).

Příloha č.5: Usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 (fotokopie 3.část).

Příloha č.6: Usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 (fotokopie 4.část).

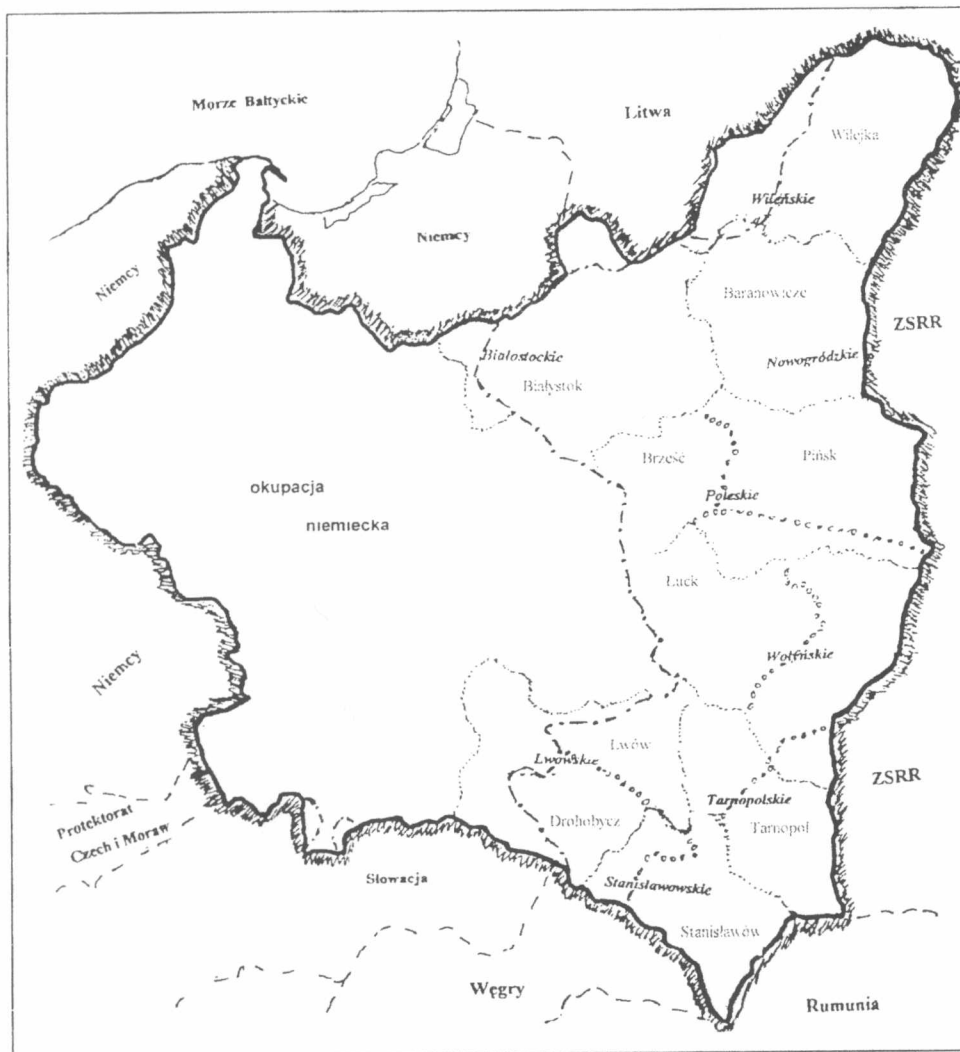
Příloha č.7: Interní zpráva NKVD ze dne 6.srpna 1940 o úhrnném počtu deportovaných osob ze západních obvodů BSSR a USSR za rok 1940 (fotokopie 1.část).

Příloha č.8: Interní zpráva NKVD ze dne 6.srpna 1940 o úhrnném počtu deportovaných osob ze západních obvodů BSSR a USSR za rok 1940 (fotokopie 2.část).

Příloha č.9: Interní zpráva NKVD ze dne 6.srpna 1940 o úhrnném počtu deportovaných osob ze západních obvodů BSSR a USSR za rok 1940 (fotokopie 3.část).

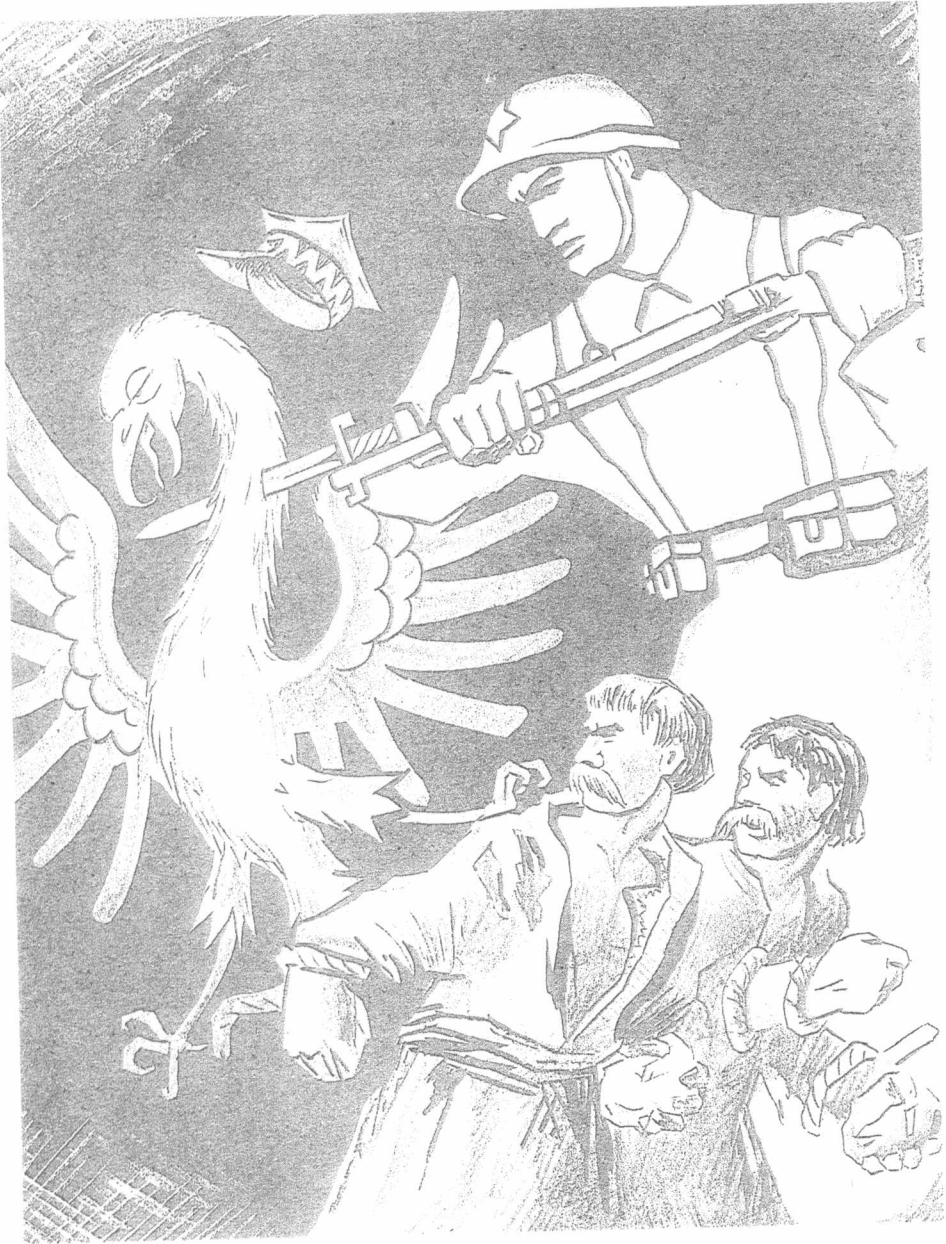
Příloha č.10: Interní zpráva NKVD ze dne 6.srpna 1940 o úhrnném počtu deportovaných osob ze západních obvodů BSSR a USSR za rok 1940. (fotokopie 4.část).

5. PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY ZIEM POLSKICH ANEKTOWANYCH PRZEZ ZSRR

<i>Wilenskie</i>	Przedwojenne województwa polskie	o o o o o	Granice obwodów
<i>Baranowieze</i>	Stolice obwodów	o o o o o	Granice województw

Příloha č.2:

Пříloha č.3:

252. - Вопросы Западной Украины и Западной Белоруссии.

(34)

1. Созвать Украинское Народное Собрание из выборов по областям Западной Украины (территория быв. воеводства Станиславского, Львовского, Тернопольского и Луцкого) и Белорусское Народное Собрание из выборов по областям Западной Белоруссии (территория быв. воеводства Новогрудского, Виленского, Белостокского и Полесского).

Эти Народные Собрания должны: 1) утвердить передачу помещичьих земель крестьянским комитетам; 2) решить вопрос о характере создаваемой власти, т.е. должна ли быть эта власть советская или буржуазная; 3) решить вопрос о вхождении в состав СССР, т.е. о вхождении Украинских областей в состав УССР, о вхождении белорусских областей в состав БССР; 4) решить вопрос о национализации банков и крупной промышленности.

2. Украинское Народное Собрание созвать в г. Львове, Белорусское Народное Собрание - в г. Белостоке.

3. Дням выборов в Народные Собрания назначить воскресенье 22 октября с.г.

Днем созыва Народных Собраний назначить 26 октября с.г.

4. Выборы в Народные Собрания производить на основе всеобщего, прямого и равного избирательного права при тайном голосовании.

Правом выбора в Народные Собрания пользуются все граждане мужского и женского пола, достигшие 18 лет, независимо от расовой и национальной принадлежности, вероисповедания, образовательного ценза, социального происхождения, имущественного положения и прошлой деятельности.

5. Установить избирательную норму по выборам в Народные Собрания: 1 депутат от 5 тысяч избирателей.

6. Создать Комитет по организации выборов Народного Собрания Западной Украины и Комитет по организации выборов Народного Собрания Западной Белоруссии.

Инициативу по созыву Народных Собраний и созданию Комитетов берут на себя Временные управления городов Львова и Белостока, которые обращаются к Временным управлениям областных городов с приглашением выделить представителей в Комитеты по организации выборов. В составе Комитетов должны быть Временные управления г. Львова и г. Белостока плюс по одному представителю от каждой области, кроме того два - от крестьянских комитетов, два - от интеллигенции, два от рабочих организаций.

Пříloha č.4:

Для помощи в организации выборов в Комитеты по организации выборов народных Собраний должны быть делегированы по три представителя от президиумов Верховных Советов УССР и БССР.

Порядок организации выборов устанавливается Комитетами и публикуется во всеобщее сведение. В отношении организации выборов руководствоваться практикой выборов в Верховные Советы СССР и Союзных Республик, с необходимым упрощением, применительно к сжатым срокам выборов.

Ответственность за проведение выборов в областях (быв. воеводства) возлагается на Временные управления областей, городов, уездов.

7. Право выставления кандидатов в депутаты Народных Собраний обеспечивается за крестьянскими комитетами, Временными управлениями, собраниями рабочих по предприятиям, собраниями рабочей гвардии, собраниями интеллигенции.

Эти собрания выбирают также доверенных лиц, которые затем на окружных совещаниях доверенных лиц договариваются об общей кандидатуре по округу.

8. Избирательную кампанию проводить под лозунгами: установления Советской власти на территории Западной Украины и Западной Белоруссии, вхождения Западной Украины в состав УССР и Западной Белоруссии в состав БССР, одобрения конфискации помещичьих земель, требования национализации банков и крупной промышленности.

9. По вопросам порядка дня Народными Собраниями должны быть приняты декларации, текст которых подготовить ЦК КП(б) Украины (т. Хрущеву) и ЦК КП(б) Белоруссии (т. Пономаренко).

10. Приступить к созданию коммунистических организаций в Западной Украине и Западной Белоруссии, начав прием в кандидаты из числа передовых рабочих, оказавших помощь Красной Армии в борьбе с враждебными элементами и проявивших себя в деле установления нового, революционного порядка, а также из числа передовых крестьян и интеллигенции.

Бывших членов Коммунистической партии Западной Украины и Коммунистической партии Западной Белоруссии принимать в ряды ВКП(б) не огульно, а в индивидуальном порядке после тщательной и неторопливой проверки.

11. Демобилизовать из рядов Красной Армии, действующей на украинском и белорусском фронтах, в распоряжение Украинской партийной организации 1.000 коммунистов и 500 комсомольцев и в распоряжение Белорусской партийной организации 800 коммунистов и 400 комсомольцев для использования на партийной, комсомольской и другой работе на территории Западной Украины и Западной Белоруссии.

12. Обязать ЦК КП(б) Украины мобилизовать для партийной и комсомольской работы в Западной Украине не менее 2.000 коммунистов и комсомольцев, и ЦК КП(б) Белоруссии для работы в Западной Белоруссии не менее 1.500 коммунистов и комсомольцев, главным образом, украинцев и белоруссов.

13. Обязать ЦК КП(б) Украины и ЦК КП(б) Белоруссии назначить уполномоченных на каждое воеводство по вопросам организации партийной работы. Предложить ЦК КП(б)У и ЦК КП(б)Б в двухдневный срок представить кандидатуры уполномоченных на утверждение ЦК ВКП(б).

14. Организовать Временные областные управления, действующие на территориях бывших воеводств Западной Украины и Западной Белоруссии, в составе 4-х человек (два представителя от армейских органов, один от НКВД, один от Временного управления областного города).

15. Не ломая пока систему организации профсоюзов по профессионально-цеховому признаку, как она существует в настоящее время, поддерживать инициативу по организации профсоюзов на основе объединения всех рабочих данного предприятия, создавая в этих целях фабрично-заводские комитеты.

16. Поручить т. Швернику выделить группу профсоюзных работников для посылки в Западную Украину и в Западную Белоруссию с целью изучения вопросов об условиях труда, о состоянии заработной платы и для оказания помощи в организации профсоюзной работы, обязав эту группу все свои предложения согласовывать с ЦК КП(б)У и ЦК КП(б)Б.

17. Назначить от Временных областных управлений комиссаров во все банки на территории Западной Украины и Западной Белоруссии; для чего поручить т. Булгакину отобрать соответствующее число знающих банковскую работу людей в трехдневный срок, согласовав их кандидатуры с ЦК КП(б)У и ЦК КП(б)Б.

Для руководства деятельностью банков обязать т. Булгакина выделить временных уполномоченных Госбанка в г. Львове и г. Белостоке.

18. Комиссары банков обязаны: а) проверить состояние текущих счетов и ценностей банков; б) принять меры к открытию и нормальному функционированию банков; в) обеспечить необходимое текущее кредитование промышленных и хозяйственных предприятий.

Считать необходимым повсеместный переход на советскую валюту.

Установить, что ни одна банковская операция не может быть произведена без разрешения комиссара банка.

В случае, если тот или иной банк не может быть восстановлен для нормального функционирования, передать его операции другим банкам.

19. Операции с иностранными банками пока не производить.

20. Считать целесообразным выдачу денег по вкладам частных лиц не свыше 300 рублей в месяц с разрешения комиссаров банков.

21. Принять меры к немедленному открытию сберегательных касс. Выдачу денег по вкладам в сберегательные кассы установить в размере не более 300 рублей в месяц.

22. Предприятия, владельцы коих бежали или саботируют их работу, национализировать и Временные управления назначат управляющих для ведения дел этих предприятий.

23. Обязать ЦК КП(б)У и ЦК КП(б)Б представить в декадный срок в ЦК ВКП(б) предложения о порядке национализации крупных предприятий и список предприятий, подлежащих национализации.

Пříloha č.6:

24. Обеспечить открытие магазинов, базаров, хлебопекарен и прочих предприятий по бытовому обслуживанию населения, и обеспечить их нормальное функционирование.

25. Магазины, оставленные владельцами, передать в распоряжение Временных управлений и открыть в них торговлю силами Временных управлений или рабочих кооперативов.

26. Поручить Наркомторгу СССР совместно с Наркомторгами УССР и БССР развернуть в главных городах Западной Белоруссии и Западной Украины государственные магазины.

27. Установить следующие цены: на соль - 20 коп. за килограмм на территории Западной Украины, 50 коп. за килограмм на территории Западной Белоруссии; на спички - 3 коп. за коробку маленького формата; на керосин - 65 коп. за литр на территории Западной Украины.

~~28. Поручить Наркомату Связи (т. Пересыпкину) совместно с СНК Украины и СНК Белоруссии отобрать в двухдневный срок работников Наркомсвязи, в первую очередь из украинских и белорусских контор Наркомсвязи, для отправки их в Западную Украину и Западную Белоруссию для организации областных и городских Управлений почтово-телеграфной связи, оформив их назначение через Военные Советы фронтов.~~

28. Поручить Наркомату Связи (т. Пересыпкину) совместно с СНК Украины и СНК Белоруссии отобрать в двухдневный срок работников Наркомсвязи, в первую очередь из украинских и белорусских контор Наркомсвязи, для отправки их в Западную Украину и Западную Белоруссию для организации областных и городских Управлений почтово-телеграфной связи, оформив их назначение через Военные Советы фронтов.

29. Поручить т. Пересыпкину подобрать в однодневный срок и представить на утверждение ЦК ВКП(б) по одному уполномоченному для Западной Белоруссии и Западной Украины по организации почтово-телеграфной связи на территории Западной Украины и Западной Белоруссии, оформив их назначение через Военные Советы фронтов.

30. Разрешить оплату корреспонденции как польскими, так и советскими марками.

Обязать т. Пересыпкина отправить самолетом в распоряжение уполномоченных советские почтовые марки, обеспечив их распространение по всем почтово-телеграфным отделениям.

31. Для обеспечения нужд Временных управлений в автомашинах как легковых, так и грузовых, поручить ЦК КП(б) Украины и ЦК КП(б) Белоруссии определить потребное количество машин, а Военным Советам фронтов выделить это количество машин из числа трофейных.

32. Поручить т. т. Берия и Мехлису в трехдневный срок представить предложения по вопросам с военнопленных и беженцев.

33. Предложить Наркоминделу ликвидировать иностранные консульства, находящиеся в городах Западной Украины и Западной Белоруссии.

164

6 августа 1940 г., Москва. Справка НКВД СССР о количестве
выселенных из западных областей БССР и УССР

Совершенно секретно

Сведения

о количестве выселенных из западных областей УССР и БССР
нижеследующих контингентов

Осадники и лесная стража

Всего семейств – 28 553 или 139 299 человек.
(из них ориентировочно из УССР – 88 262 и БССР – 49 239
чел[овек]¹⁾)

Расселены они в спецпоселках по следующим областям:

Акмолинская область	– 2 072 чел[овек]
Алтайский край	– 6 171 ”
Архангельская область	– 41 354 ”
Вологодская область	– 7 847 ”
Горьковская область	– 2 490 ”
Ивановская область	– 600 ”
Иркутская область	– 10 516 ”
Кировская область	– 520 ”
Красноярский край	– 15 301 ”
Кустанайская область	– 902 ”
Молотовская область	– 9 313 ”
Новосибирская область	– 3 167 ”
Омская область	– 7 254 ”
Павлодарская область	– 1 135 ”
Свердловская область	– 14 181 ”
Семипалатинская область	– 1 442 ”
Челябинская область	– 1 703 ”
Чкаловская область	– 702 ”
Ярославская область	– 543 ”
Башкирская АССР	– 293 ”
Коми АССР	– 10 773 ”
Временно находятся в Унженском ИТЛ (Горьковская область)	– 1 020 чел[овек]

Пříloha č.8:

Примечание: в Унжлаге находятся отставшие и члены разрозненных семей.

Трудовое использование по наркоматам:		
Наркомлес	– 85 920	чел[овек]
Цолес [?] НКПС	– 23 478	”
Наркомцветмет	– 19 002	”
Наркомчермет	– 512	”
Наркомместпром	– 889	”
Наркомстройматериалы	– 225	”
Наркомстроительства	– 293	”
Наркомат целлюлозно-бумажной промышленности	– 608	”
Наркомбоеприпасов	– 438	”
Наркомат угольн[ой] промышл[енности]	– 377	”
Тайшетлаг и Севураллаг		
5763 765	– 6 528	”
Унжлаг	– 1 020	”
В детдоме	– 9	”

Примечание: сведения указаны по состоянию на 1-й квартал

Члены семей репрессированных бывших офицеров польской армии, полицейских, тюремщиков, жандармов, разведчиков, бывших помещиков, фабрикантов и крупных чиновников бывшего польского государственного аппарата

Всего – 60 351 человек.

(из них ориентировочно из УССР 32 314 и БССР 26 777 чел[овек]²)

Расселены они в Казахской ССР в порядке спецпоселения³ по следующим областям:

Северо-Казахстанская	– 20 046	чел[овек]
Павлодарская	– 11 440	”
Кустанайская	– 8 103	”
Семипалатинская	– 7 638	”
Акмолинская	– 6 308	”
Актюбинская	– 6 816	”

Пříloha č.9:

Беженцы, изъявившие желание выехать из пределов СССР
на территорию, занятую немцами, и не принятых германским
правительством

Всего переселено – 76 246 человек.
Из них: из УССР – 52 617 чел[овек]
из БССР – 23 629 чел[овек]

Примечание: Сведения предварительные, указаны по данным отдела трудпоселений ГУЛАГа, основанных на сообщениях начальников эшелонов. Точные данные будут получены из УНКВД с мест расселения.

Кроме того, арестовано одиночек – 16 617 человек.
(по УССР – 9275 и по БССР – 7342 чел[овека])

Беженцы направлены для трудового использования на предприятия следующих наркоматов:

Наркомлес	– 35 013 чел[овек]
Наркомцветмет	– 7 227 ”
Цолес [?] НКПС	– 11 649 ”
Наркомстрой	– 330 ”
Наркомуголь	– 1 980 ”
Прочие наркоматы, в том числе НКВД	– 20 047 ”

Всего: – 76 246 чел[овек]

Примечание: Сведения указаны по данным Отдела трудпоселений ГУЛАГа. Точные данные будут получены из УНКВД с мест расселения.

Беженцы расселены:

Коми АССР	– 7 127 чел[овек]
Марийская АССР	– 5 729 ”
Якутская АССР	– 3 242 ”
Алтайский край	– 4 056 ”
Красноярский край	– 1 258 ”
Архангельская обл[ась]	– 14 154 ”
Вологодская обл[ась]	– 3 303 ”
Горьковская обл[ась]	– 1 305 ”

Пříлоha č.10:

Иркутская обл[ась]	– 2 293	»
Мологовская обл[ась]	– 2 452	»
Новосибирская обл[ась]		
(в том числе и Томасинлаг НКВД)	– 20 933	»
Омская область	– 1 538	»
Свердловская обл[ась]	– 7 957	»
Челябинская обл[ась]	– 900	»
<hr/>		
	Всего: – 76 246 ⁴	человек

Отселение из 800 метровой погранполосы

Отселено	– 35 541 хозяйство
в т[ом] числе по УССР	– 20 524 хозяйства
по БССР	– 15 017 хозяйств

Всего по всем операциям – 292 513 человек.
«(без отселения из 800 м[етровой] полосы)»^а

«(–) Мамулов
6/VIII»^а

ЦА ФСБ РФ. Ф. 3 ос. Оп. 7. Д. 6. Л. 118–121.

Подлинник, машинопись.

На документе пометка: „Наркому даложено 1/XI. В дело. (–) С. Мамулов”.

Примечания:

^а –^а Дописано от руки.

¹ Так в тексте. Итоговая цифра – 137 501.

² Так в тексте. Итоговая цифра – 59 091.

³ См. прим. 1 к документу № 87 (с. 414).

⁴ Так в тексте. Итоговая цифра – 76 247.